

JÚLIA DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ*

Fonologický systém spisovnej slovenčiny a bieloruštiny z typologického hľadiska

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: Phonological System of Literary Slovak and Belorussian from Typological Aspect. *Slavica Slovaca*, 36, 2001, No. 2, pp. 97 – 107. (Bratislava)

The analysis deals with typologically relevant phenomena on phonological level of the Slovak and Belorussian languages. Slovak represents a transient type between extreme vocalic and extreme consonantal types because the proportion of vowels (15) and consonants (27) is relatively balanced. Literary Belorussian belongs to the extreme consonantal type with undeveloped vocalism (6 vowels) and developed consonantism (37 consonants).

Linguistics. Phonological consonantal type. Dynamic stress. Rhythmical law.

1. 1. Konfrontačný opis fonologického systému spisovnej slovenčiny a bieloruštiny, ktorý predkladáme slavistickej verejnosti, sleduje dva čiastkové ciele. Po prvé ide o synchronný opis fonologických systémov dvoch geneticky príbuzných jazykov v širších slavistických súvislostiach, pričom jeden jazyk (slovenčina) zastupuje západnú skupinu a druhý jazyk (bieloruština) východnú skupinu slovanskej jazykovej vetvy. Genéza uvedených jazykov implikuje podobnosti a odlišnosti ich jazykových systémov, vrátane fonologického systému. Konfrontačný opis umožňuje povedané s E. Lotkom (1999, s. 75) interpretáciu a hodnotenie jazyka cez prizmu iného jazyka. Fonologický systém bieloruštiny budeme charakterizovať cez prizmu fonologického systému spisovnej slovenčiny.

Druhý cieľ má všeobecnejší charakter, lebo je zameraný na vymedzenie typologicky relevantných javov týchto jazykov na fonologickej rovine, ktoré spolu s typologicky relevantnými javmi na morfonologickej, morfolologickej, syntaktickej a lexikálnej rovine tvoria základ *charakterologickej typológie*. Podľa E. Lotka o charakterologickej typológii ide vtedy, ak sa „pri konfrontácii jazykov odhaľujú na všetkých jazykových rovinách typologicky relevantné javy, ktoré dávajú stavbe daného jazyka určitý ráz“ (1999, s. 75).

1. 2. Z porovnania charakterologickej typológie češtiny a poľštiny, opierajúcej sa o vymedzenie fonologicky relevantných javov na jednotlivých jazykových rovinách, ktorej sa v posledných rokoch venuje E. Lotko, a typologickej analýzy fonologických systémov slovanských jazykov, ktorú rozpracoval A. Isačenko (1939 – 40, s. 64 – 76; 1963, s. 106 – 121), vyplýva, že pri typologickej charakteristike jazyka možno uplatniť

* Doc. PhDr. Júlia Dudášová-Kriššáková, CSc., Katedra slavistiky, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Ul. 17. novembra 1, 081 78 Prešov.

dva postupy. *Prvý postup* je zameraný na opis javov povrchovej štruktúry (jazyková typológia sa vo všeobecnosti pokladá za jazykovednú disciplínu zaoberajúcu sa javmi povrchovej štruktúry), pričom sa sleduje, ako sa prejavuje dominantný jazykový typ na jednotlivých jazykových rovinách. Ak ide o flektívny typ jazyka, za typologicky relevantné sa pokladajú tie, ktoré sú týmto dominantným typom determinované. Tento postup uplatňuje E. Lotko.

Druhý postup, ktorý rozpracoval A. Isačenko vo svojej typologickej klasifikácii fonologických systémov slovanských jazykov, je zameraný na opis javov povrchovej i hĺbkovej štruktúry. Tento postup okrem konštatovania prítomnosti istého javu na zvukovej rovine hľadá aj príčiny vzniku tohto javu. E. Lotko pokladá napríklad rozvinutý vokalický systém češtiny za prejav väčšej flektívnosti jazyka a, naopak, rozvinutý konsonantizmus poľštiny za prejav obmedzenej flektívnosti. E. Lotko opisuje typologicky relevantné javy na jednotlivých jazykových rovinách cez prizmu dominantného morfológického typu. V tom vidieť nadväznosť na českú typologickú školu založenú V. Skaličkom. Oceniť treba komplexnosť opisu typologicky relevantných javov na všetkých jazykových rovinách, vrátane morfonologickej roviny, čo má mimoriadny význam najmä pre študijné účely.

A. Isačenko sa zamerail na typologickú analýzu javov iba jednej roviny a jeho typológia je prvou a doposiaľ neprekonanou klasifikáciou fonologických systémov slovanských jazykov na základe najvšeobecnejších štruktúrnych javov. Jeho *delenie slovanských jazykov na krajný vokalický, krajný konsonantický a prechodný typ* sa síce opiera o porovnanie štatistických údajov o počte vokálov a konsonantov, ale príčiny rozvinutosti/nerozvinutosti jednotlivých podsystémov hľadá v hĺbkovej štruktúre ich fonologických systémov. Analyzuje vzťahy medzi vokalickým a konsonantickým podsystémom a vidí istú zákonitosť v tom, že jazyky s rozvinutým vokalizmom majú nerozvinutý konsonantizmus a, naopak, jazyky s rozvinutým konsonantizmom majú pomerne jednoduchý vokalický systém. Tou vnútornou štruktúrnou príčinou uvedeného javu je podľa neho (v intenciách myšlienky R. Jakobsona) *inkompatibilita polytonie jazykov a konsonantickej mäkkostnej korelácie*. Jeden i druhý prístup má svoje prednosti a závisí od konkrétneho prípadu typologickej analýzy, či sa rozhodneme pre prvý alebo druhý prístup, od materiálnej bázy, z ktorej sa pri analýze vychádza, ako aj od cieľov (študijný so zameraním na praktické zvládnutie jazyka, vedecký so zameraním na prehĺbenie teoretického štúdia opisovaných jazykov), ktoré daným opisom sledujeme.

1. 3. Vzhľadom na to, že bielorusistika v Slovenskej republike je iba v začiatkoch a že údaje o bieloruskom jazyku sú v slovenskej slavistickej literatúre poskromné, rozhodli sme sa pre konfrontačný opis fonologického systému spisovnej slovenčiny a bieloruštiny, opierajúci sa o typologickú klasifikáciu A. Isačenka. Takýto konfrontačný opis je potrebný preto, že v Isačenkovej klasifikácii sa bieloruština vôbec nenachádza (autor pravdepodobne nemal k dispozícii údaje). Naviac štúdia A. Isačenka vyšla pôvodne v rokoch 1939 – 40, opätovne bola publikovaná r. 1963. Medzitým uplynulo

veľa času a zmenilo sa, ako sme to videli v prípade poľštiny, teoretické nazeranie na niektoré javy, resp. tlak jazykovej praxe bol taký silný, že sa musela upraviť aj norma príslušného jazyka [napríklad v súčasnej bieloruštine sa už nepokladajú zúžené samohlásky *ę, ɔ* za súčasť vokalickeho systému spisovného jazyka, hoci v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch 20. stor. sa viedla diskusia o tom, či sú uvedené hlásky osobitnými fonémami alebo nie. (Porov. M. I. Lekomceva, 1968, s. 62 – 63)].

Bieloruština je vlastne z východoslovanskej jazykovej skupiny najmenej preskúmaný jazyk v slovenskej slavistike. Pre slavistov je zaujímavá tým, že leží na západnom okraji východoslovanskeho jazykového územia a v bezprostrednom teritoriálnom kontakte s poľštinou (i poľskými nárečiami). Preto v bieloruštine i poľštine sa vyskytujú viaceré bielorusko-poľské jazykové paralely. To je jedna z príčin, prečo je v Poľsku bielorusistika na vysokej úrovni podobne ako polonistika v Bielorusku.

Skrze poľštinu a ukrajinčinu má bieloruština blízko aj k slovenčine. Ale aj slovenčinu spája s bieloruštinou niekoľko spoločných črt, lebo spisovná slovenčina (a stredoslovenské dialekty) má vo svojom systéme viaceré javy nezápadoslovanskeho pôvodu, ktoré ju na jednej strane spájajú s južnoslovanskými a na druhej strane aj východoslovanskými jazykmi. Z najstarších javov spomenieme striednicu *o* za **tvrdý jer**, zjednodušenie skupín **tl, dl** na **l** (iba v dialektoch), striednicu **s** za **ch** v II. palatalizácii a bilabiálne **ɥ** v pozícii na konci slabiky ako relikť obojperného **w**. Vo východnom regióne východoslovenských nárečí (v zemplínskych, ale najmä v sotáckych a užských dialektoch) týchto príbuzných javov s bieloruštinou je ešte viac, ako vyplynie z našej analýzy, a izoglosy niektorých javov zaberajú rozsiahlejší areál, zahrnujúci okrem východnej časti východnej slovenčiny, ukrajinčiny i ukrajinských dialektov, vrátane lemkovských dialektov na severovýchodnom Slovensku, aj bieloruské jazykové územie. Okrem už spomínaných javov najvýraznejšou spoločnou črtou spomínaných jazykov a dialektov je zachovanie bilabiálneho **w** ako sonórnej hlásky a jej realizácia ako obojperného **ɥ**, zmena pôv. **l** na **ɥ** v tvaroch préterita mužského rodu typu **daɥ, volaɥ** a v skupinách za pôvodné **ɥl** v slovách typu **žouti, pouni, vouma**, či úplná mäkkostná korelácia (zo slovenských nárečí sa udržala v sotáckych dialektoch).

2. 1. Podľa prvej klasifikácie, ktorá zohľadňuje prítomnosť/nepítomnosť prozodických fonologických dištinkívnych vlastností, *spisovná slovenčina* patrí k *monotonickým jazykom* s tzv. *voľnou kvantitou*, ktorej výskyt je *regulovaný zákonom o rytmickom krátení*. Rytmický zákon predstavuje vlastne neutralizáciu fonologického protikladu kvantity (kvantitatívnosť – nekvantitatívnosť), pričom predchádzajúca dlhá slabika podmieňuje skrátenie nasledujúcej dlhej slabiky. Preto táto neutralizácia má progresívny charakter (podrobnejšie pozri J. Sabol, 1981, s. 114 – 117).

Ak sa pozrieme na rytmický zákon o krátení druhej dĺžky v širšom slavistickom kontexte, treba povedať, že ide o výraznú osobitosť spisovnej slovenčiny (a stredoslovenských dialektov), ktorú po prvý raz formuloval ako bezvýnimočné pravidlo jej

kodifikátor E. Štúr¹. V češtine ako najbližšie príbuznom jazyku výskyt kvantity nie je regulovaný, preto môžu za sebou nasledovať dve i tri dĺžky, napr. *házím, on váhá, kázání, krátký* atď. (Zo slovenských nárečí je taký istý stav v západoslovenských dialektoch.) V srbčine, chorvátčine a slovinčine, kde sa kvantita tiež uplatňuje ako fonologický dištinkatívny prostriedok, je fonologicky relevantná závislosť intonácií od kvantity.

2. 2. Vokálny systém spisovnej slovenčiny je pomerne bohatý, lebo pozostáva z troch podsystémov: 1) podsystém krátkych vokálov /i, e, ä, a, o, u/; 2) podsystém dlhých vokálov /i:, e:, a:, o:, u:/²; 3) podsystém stúpavých diftongov, majúcich platnosť dlhých nositeľov slabičnosti /ia, ie, iu, ô, [ɥo]/. Slabikotvornú funkciu plnia v slovenčine aj štyri sonanty – krátke a dlhé [r, r:, l, l:]. Ich výskyt je však podmienený pozíčne, preto nemajú platnosť samostatných foném, ale sú to kombinátorne varianty sonórnych konsonatov /r, r:, l, l:/.

Protiklad krátkeho a dlhého nositeľa slabičnosti sa pri vokáloch a diftongoch v spisovnej slovenčine realizuje dvojako: buď ako opozícia krátkej a dlhej samohlásky, buď ako opozícia krátkej samohlásky a dvojhlásky (J. Sabol, 1981, s. 89). Symetrický vzťah je pri fonémach /e – e: – ie/, /o – o: – ô[ɥo]/, /a – a: – ia/, /u – u: – iu/, pretože krátke fonémy majú svoj dlhý protiklad v podsystéme dlhých vokálov a diftongov. Asymetrický vzťah je pri fonémach /i – i:/, /a – a:/, pretože fonéma /i/ nemá dlhý protiklad v podsystéme diftongov a fonéma /ä/ v podsystéme dlhých vokálov³.

2. 3. *Bieloruština* patrí k *monotonickým jazykom s dynamickým prízvukom*, ktorého hlavnou zložkou je sila. Preto je podsystém prízvučných vokálov bohatší než podsystém neprízvučných vokálov, ale v porovnaní so slovenčinou ide o pomerne jednoduchý vokálny systém: /a, e, o, i, y, u/. Podsystém neprízvučných vokálov neobsahuje hlásky /o, e/, lebo tie, ako ukážeme nižšie, podliehajú redukcií.

Podľa posunu jazyka v horizontálnom smere sa samohlásky v bieloruskom jazyku delia na predné /i, e/, stredné (centrálne) /y, a/⁴ a zadné /u, o/. Podľa posunu jazyka vo vertikálnom smere sa členia na: vysoké /i, y, u/, prostredné /e, o/ a nízke /a/. (Porov. K. U. Skurat, 1993, s. 151; H. Dalewska-Greń, 1997, s. 26).

Prízvuk v bieloruštine podobne ako v ruštine, ukrajinčine a bulharčine je *voľný* a *pohyblivý* a má *dištinkatívnu platnosť*. To znamená, že prízvuk nie je viazaný na jednu slabiku, ako je to v prípade stáleho prízvuku (napr. v poľštine a vo východnej slovenčine), ale môže sa vyskytovať na rôznych morfémech flektívnych tvarov. Ako

¹ Výnimky z rytmického krátenia, ktorých výpočet nájdeme v najnovších *Pravidlách slovenského pravopisu* (1998), sa vysvetľujú ako dôsledok tlaku morfolologickej roviny.

² Hlásku /o:/ pokladáme za samostatnú fonému aj napriek tomu, že jej výskyt je obmedzený na onomatopoické slová a slová cudzieho pôvodu.

³ J. Sabol (1981, s. 89 – 91) charakterizuje vzťahy medzi krátkymi a dlhými nositeľmi slabičnosti z hľadiska prítomnosti/nepřítomnosti fonologických dištinkatívnych vlastností: vokalickosť, kvantitatívnosť, kľzavosť, difúznosť, koncentrovanosť, úzkosť, labializovanosť.

⁴ Vokál /y/ je v bieloruštine (podobne ako v ruštine) stredná (centrálne) samohlásky, kým v poľštine je samohláskou predného radu. (Porov. H. Dalewska-Greń, 1997, s. 26).

z uvedeného vyplýva, v zvukovom systéme spisovnej slovenčiny a bieloruštiny sa uplatňujú dva typy fonologických dištinkatívnych vlastností: 1) prozodické, ktoré sa prejavujú na nositeľoch slabičnosti (kvantita v slovenčine, prízvuk v bieloruštine), 2) inherentné (v poľštine a vo východoslovenských nárečiach sa vyskytujú iba inherentné fonologické dištinkatívne vlastnosti). Podľa H. Dalewskej-Greňovej (1997, s. 121) voľný a pohyblivý prízvuk plní tiež *kulminačnú funkciu*, lebo signalizuje počet slov v texte, ale nesignalizuje hranice medzi slovami.

Podľa pravidiel spisovnej výslovnosti súčasnej bieloruštiny vokály /o, e/ po tvrdých a pôvodne tvrdých konsonantoch v neprízvučnej pozícii podliehajú *redukcii*, t. j. zmene kvality, sily, trvania i tónového zafarbenia hlások. Zmena etymologického /o, e/ na /a/ sa volá *akanie*, napr. **новы** [n'ovɨ], **навіна** [na'v'ina], **робіць** [r'ob'ic'], **работа** [ra'bota]/, **сэрца** [s'erca], **сардэчны** [sar'dečny]/. Zmena /e/, /ě/ po mäkkých spoluhláskach v prvej predprízvučnej slabike sa volá *jakanie*, napr. **вєліч** [v'el'ič], **вєлікі** [v'a'l'ik'i]/, **вєсєла** [v'es'ela], **вєсєлы** [v'a's'olɨ], **вєсєлле** [v'a's'el'l'e]⁵.

3. 1. Pozrieme sa na štruktúru vzťahov medzi spoluhláskovými fonémami v obidvoch konfrontovaných jazykoch, čo tvorí základ typologickej klasifikácie konsonantických systémov slovanských jazykov. *Bieloruština* patrí k *prvému typu jazykov s rozvinutou párovou mäkkosťou spoluhlások*, v ktorom sa rozlišujú tvrdé a mäkké spoluhlásky vo väčšine artikulačných radov. Preto je *počet konsonantov* v bieloruštine *vysoký* (37 spoluhlások) a bieloruština podobne ako ruština (tiež 37 spoluhlások) patrí ku *krajnému konsonantickému typu* slovanských jazykov.

Konsonantický systém bieloruského jazyka tvorí pätnásť dvojíc tvrdostno-mäkkostnej korelácie a sedem nepárových spoluhlások: /b – b', p – p', d – ʒ', t – c', z – z', s – s', v – v', f – f', m – m', n – n', l – l', h – h', g – g', k – k', x – x'; j, ž, š, ʒ, č, c, r/⁶ (K. U. Skurat, 1993, s. 153 – 156).

⁵ Podľa zásad spisovnej výslovnosti súčasnej bieloruštiny sa vokály /o, e, a/ vo všetkých predprízvučných a poprízvučných pozíciách realizujú ako [a] (L. C. Vyhonnaja, 1993, s. 202). Niektorí poľskí bádatelia sa domnievajú, že v druhej a ďalších predprízvučných a v poprízvučnej slabike sa uvedené vokály redukujú na neurčitý zvuk [ɨ], napr. **зонас** [h'ol.s]. (H. Dalewska-Greń, 1997, s. 45 – 46).

⁶ Spoluhláska /j/ je *nepárová mäkká*, fonémy /ž, š, ʒ, č, c, r/ sú *nepárové tvrdé*. V bieloruštine podľahli depalatalizácii všetky štyri kompaktné sykavky (podobne ako v poľštine), kým v ruštine iba dve sykavky /š, ž/. Najstaršie údaje o depalatalizácii tvrdých spoluhlások sú z bieloruských písomných pamiatok zo 14. – 16. stor. Najstaršie sú doklady o stvrdnutí pôv. mäkkého /r'/, z 15. stor. sú údaje o stvrdnutí pôv. mäkkých sykavičiek /š', ž', č', ʒ'/ a zo 16. stor. sú údaje o depalatalizácii pôv. mäkkého /c'/ (M. A. Žydovič, 1957, s. 81 – 82).

Z porovnaní podsystému sykavičiek v bieloruštine a poľštine vyplýva, že v obidvoch jazykoch sú tri rady sykavičiek, pričom difúzne (predod'asnové) /s, z, c, ʒ/ a kompaktné (zadod'asnové) /š, ž, č, ʒ/ sykavky sú tvrdé konsonanty, kým mäkké sykavky majú odlišnú fonetickú realizáciu: /š, ž, č, ʒ/ čiže *palatálne sykavky* sa vyskytujú v *poľštine* a /s', z', c', ʒ'/ čiže *palatalizované sykavky* sú v *bieloruštine*.

Stvrdnutie pôv. mäkkého /c'/ < *j a jeho prechod ku tvrdým konsonantom bolo podľa nášho názoru štruktúrne podmienené tým, že v dôsledku asibilácie vzniklo nové c', ktoré sa stalo mäkkým protikladom depalatalizovaného c < *tj. Proces depalatalizácie pôv. mäkkého /c'/ súvisí, ako ukážeme nižšie, s asibiláciou. So zmenou r' na c' a d' na ʒ' súvisí aj depalatalizácia pôv. mäkkého /r'/. Zmeny týchto spoluhlások sa v slovenskej, českej a poľskej historickej fonológii kladú do 13. stor.

3. 2. *Spisovná slovenčina* (spolu so spisovnou češtinou) patrí k *druhému typu jazykov*, v ktorom sa rozlišujú *tvrdé a mäkké protiklady* iba v artikulačnom rade *dentál*: /*t – tʰ, d – dʰ, n – ŋ, l – lʰ*/ (v češtine sú iba tri dvojice: /*t – tʰ, d – dʰ, n – ŋ*/). Tieto údaje, ktoré uvádza A. Isačenko, treba doplniť v tom zmysle, že tieto *štyri dvojice* tvrdých a mäkkých dentál v slovenčine *sú pozostatkom konsonantickej mäkkostnej korelácie*, ktorá zanikla v 14. – 15. stor. *Preto vlastnosť mäkkosti – tvrdosti nie je pre tieto konsonanty fonologicky relevantná*, hoci sa fonetický rozdiel medzi uvedenými konsonantmi zachoval. Pôvodne mäkké protiklady tvrdých a mäkkých konsonantov boli v slovenčine prehodnotené na *nové protiklady* s fonologickou vlastnosťou *ostrosti (akútovosti) – neoostrosti (neakútovosti)*, ktorá je charakteristická pre palatálne a alveolárne konsonanty. (Podrobnejšie o fonologických vlastnostiach vokálov a konsonantov v slovenčine pozri J. Sabol, 1981, s. 86 – 100.)

Spoluhláskový systém spisovnej slovenčiny je menej rozvinutý než konsonantický systém bieloruštiny a celkove obsahuje 27 konsonantov, čo je o 10 spoluhlások menej než je v bieloruštine: /*p – b, t – d, tʰ – dʰ, k – g, f – v, s – z, š – ž, c – ʒ, č – ʒ̣, x – h; m, n – ŋ, l – lʰ, r, j*/ . Pomer počtu vokálov a konsonantov (15 : 27) je v slovenčine vyrovnanerší než v bieloruštine (6 : 37), kde je percentuálne zastúpenie konsonantov oveľa vyššie než v slovenčine.

Vo fonologickom systéme slovenčiny činí podiel vokálov 35,72 % a podiel konsonantov 64,28 % z celkového počtu hlások ⁷ . Vo fonologickom systéme bieloruštiny vokály tvoria 13,95 % z celkového počtu foném a konsonanty 86,05 %. Ak si na porovnanie v širšom slovanskom kontexte zoberieme údaje o počte vokálov a konsonantov v jazykoch patriacich ku krajnému vokalickému typu, ako je kašubčina (26 vokálov, 27 konsonantov), srbčina a chorvátčina (20 vokálov a 24 konsonantov), slovinčina (18 vokálov, 21 konsonantov), vyplynie nám dôležitý záver o postavení slovenčiny medzi vokalickým a konsonantickým typom jazykov. *Slovenčina predstavuje prechodný typ medzi krajným vokalickým a krajným konsonantickým typom, bieloruština jednoznačne patrí ku krajnému konsonantickému typu* a spolu s ruštinou má najvyšší počet konsonantov ⁸ .

3. 3. Ako vyzerá konsonantický systém slovenčiny a bieloruštiny z hľadiska prítomnosti/nepřítomnosti fonologických vlastností vokálnosti – nevokálnosti a konsonantnosti – nekonsonantnosti? V obidvoch jazykoch sa konsonantický systém člení na dva podsystemy: sonóry (fonologicky relevantné sú obidve spomínané vlastnosti – vlastnosť vokálnosti i vlastnosť konsonantnosti) a šumové konsonanty (fonologicky relevantná je vlastnosť konsonantnosti). Obidva jazyky spája fakt, že pri sonórah fonologická vlastnosť vokálnosti patrí do porovnávacieho základu, preto v slovenčine ani bieloruštine sonóry nepodliehajú

⁷ V slovenčine tvorí 10 dvojíc spoluhlások znelostnú koreláciu a zvyšných sedem tvoria sonóry, kým v bieloruštine je okrem znelostnej korelácie aj korelácia mäkkostná. To znamená, že pre slovenské konsonanty je fonologicky relevantná vlastnosť znelosti, ale vlastnosť palatálnosti nie, kým v bieloruštine je fonologicky relevantná vlastnosť znelosti aj palatálnosti (uvádzame len tie fonologické vlastnosti, ktoré sú odlišné).

⁸ Na prechodné postavenie slovenčiny z hľadiska typológie fonologických štruktúr po prvý raz upozornil, ako uvádza A. Isačenko, Ľ. Novák v štúdiu *Fonológia a štúdium slovenčiny* (1934).

neutralizácii, ani nevyvolávajú neutralizáciu v postavení po neznej, napr.: *svedomie*, *chváliť* [svedómie, xva:l'it']; *na'slyza*, *'cvoŭ* [pas'luha, 'svoj]; *morský, jablko* [morski:, jabuko]; *'cъpa, map'ski, 'zoman* [serca, mar'sk'i, 'homan].

Toto konštatovanie sa nevzťahuje na poľštinu, pretože pri poľských sonórach je vlastnosť vokálnosti vlastnosťou korelačného príznaku. Preto sonóry v poľštine podliehajú neutralizácii (v postavení na konci slova a medzi dvoma neznelými spoluhláskami), prípadne v postavení po neznej podliehajú progresívnej neutralizácii typu *krwawy* [kr'favy], *swój* [sfuj].

Celkove je v slovenčine sedem sonór /n – ň, l – Ľ, m, r, j/ a [u] ako kombinatórny variant fonémy /v/, kým v bieloruštine je desať sonór /m – m', n – n', l – Ľ, v – v', r, j/ a [u] ako kombinatórny variant foném /v, v', l/.⁹

V spisovnej slovenčine je konsonant /v/ na prechode medzi sonórami a šumovými konsonantmi, preto v istých pozíciách podlieha neutralizácii v – f (v postavení na začiatku slova pred neznelou, napr. *vtedy* [ftedi], *v kapuste* [fkapuste], *vsietiť* [fsietit'], *v potoku* [fpotoku], raz nepodlieha neutralizácii, ale sa realizuje ako sonóra [u], čiže vlastnosť vokálnosti nezaniká (v pozícii na konci slabiky alebo na konci slova, napr.: *kavka* [kauka], *stav* [stau], *rovný* [rovni://rouni:].

V bieloruštine patria konsonanty /v, v'/ medzi sonóry, preto v žiadnej pozícii nepodliehajú zmene v na f. V neutralizačných pozíciách sa bieloruské /v, v'/ realizuje ako neslabičné [u], ktoré nemá svoj mäkký protiklad, a v postavení na začiatku slova po spoluhláske podlieha zmene ũ > u, napr.: *лаўка, трава, траўка, кроў, леў, здаровы – здароў, аўтобус у горад, дарога ў лес*.¹⁰ (Zmenu w > ũ > u v pozícii na začiatku slova

⁹ Zmena pôv. l > u je v bieloruštine distribučne obmedzená iba na tvary präterita mužského rodu (tá istá zmena s tým istým obmedzením sa vyskytuje v stredoslovenských nárečiach a v štúrovej slovenčine boli tvary typu *daŭ, sadoŭ volaŭ* súčasťou normy) a na spojenie -ol- za pôv. -il-, napr. *казаў* [kazaŭ], ale *ка'зала* [kazala], *воўк* [vok].

Tento jav a realizácia /v/ ako [u] spája bieloruštinu, ukrajinčinu a východný región východnej slovenčiny do jedného areálu, na ktorom sa zachovalo psl. bilabiálne w (iba v pozícii pred samohláskou bilabiálne w podľašlo zmene na pernozubné v, v ukrajinčine je prípustná obojaká výslovnosť). Na ostatnom slovenskom jazykovom území s výnimkou stredoslovenských nárečí a spisovnej slovenčiny, kde sa pôv. w zachovalo v pozícii na konci slabiky alebo na konci slova (stávka, brav [sta:uka, braŭ]), pôv. bilabiálne w sa zmenilo na pernozubné v, ktoré ako šumový konsonant podlieha neutralizácii v neutralizačných pozíciách, napr.: *vták, v pohári*, [fta:k, fpo:ha:ri], *з'ітка, ф'цера* (v spišských nárečiach), ale *učara //učara* (v užských a sotáckych nárečiach).

¹⁰ *Pravopisný systém súčasnej bieloruštiny* sa opiera o dva princípy: *fonetický a morfológický* (N. V. Gavroš, 1993, s. 185). Fonetický princíp sa uplatňuje pri písaní tých hlások, ktoré v spisovnej výslovnosti podliehajú redukcii alebo neutralizácii, t. j. *ž, e* po mäkkých spoluhláskach podliehajú redukcii na 'a (v azbuke *ж*; ide o tzv. jakanie), sonóry v, v' sa menia v neutralizačných pozíciách na ũ resp. na u, sonóra l v istých pozíciách podlieha zmene na u. Všetky tieto zmeny sa odrážajú aj v pravopise. Povedané s N. V. Gavrošom fonetický princíp v bieloruskom pravopise odráža ortoepické normy spisovného jazyka.

Z ďalších pravidiel opierajúcich sa o fonetický princíp v bieloruskom pravopise spomenieme pravidlo o písaní mäkkých *е, з*, ktoré vznikli v dôsledku asibilácie, pravidlo o písaní spoluhláskových skupín (tie podliehajú zjednodušeniu), pravidlo o písaní predpón a napokon pravidlo o písaní tzv. zdvojených spoluhlások. (Zdvojené spoluhlásky predstavujú osobitnú kapitolu v bieloruskej fonetike i fonológii, lebo mnohí sú toho názoru, že zdvojené spoluhlásky vznikajúce na morfeomatickom šviku treba hodnotiť ako osobitné fonémy). (Podrobnejšie o tom pozri M. V. Lekomceva, 1968, s. 64; K. U. Skurat, 1993, s. 151 – 156).

alebo v pozícii predložky poznajú aj v zemplínskych, ale najmä v sotáckych a užských nárečiach.)

3. 4. Keďže fonémy /v, v'/ v bieloruštine sú sonórne spoluhlásky a v neutralizačných pozíciách nepodliehajú neutralizácii, fonémy /f, f'/ majú okrajové postavenie, lebo sa nevyskytujú v domácej lexike, ale iba v slovách cudzieho pôvodu. Podľa údajov z akademického vydania prekladového slovníka *Bielorusko-ruský slovník*, ktorý vyšiel pod redakciou akademika K. K. Krapivu r. 1962, v súčasnej bieloruštine sa vyskytuje vyše 1.300 slov začínajúcich sa na konsonant **f** (M. I. Lekomceva, 1968, s. 62 – 65). Vzhľadom na pomerne vysoký počet slov začínajúcich sa na **f** nemožno nezaradiť hlásky **f, f'** medzi fonémy, ale k tomu treba doplniť, že alternácie typu **v/f, v'/f'** v bieloruštine nejestvujú. Inými slovami povedané, v súčasnej bieloruštine hlásky **f, f'** sú osobitnými fonémami, aj keď sa vyskytujú iba v slovách cudzieho pôvodu, lebo sú v percepčnom systéme Bielorusov.

3. 5. Charakteristickou črtou konsonantizmu bieloruského jazyka je tzv. *dzekanie a cekanie*, t. j. zmena **t', d'** na **c', ʒ'** v pozícii pred samohláskami predného radu a palatálnymi spoluhláskami.¹¹ Asibilácia sa vykonala aj v poľštine a jej dialektoch a zo slovenských nárečí ju poznajú západoslovenské (v obmedzenej miere) a východoslovenské dialekty. Izoglosa uvedenej zmeny zaberá teda pomerne rozsiahly areál, pričom západnú časť izoglosy predstavuje poľské jazykové územie, západoslovenské a východoslovenské nárečia, ako aj goralské nárečia na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí, kým východnú časť izoglosy tvorí bieloruské jazykové územie.

Áký je výklad zmeny **t', d'** na **c', ʒ'** v bieloruštine? L. Novák (1980, s. 248), ktorý určil fonologické podmienky tejto zmeny, a E. Pauliny (1963, s. 194 – 195), ktorý z nich vychádzal vo svojich prácach, sú toho názoru, že asibiláciu v bieloruštine treba chápať ako dôsledok poľsko-bieloruských jazykových vzťahov. Prečo? Pretože prvá fonologická podmienka hovorí o tom, že v danom jazyku (dialekte) je pôv. **ʒ'** (< ***dj**), ktoré s pôv. **c'** (< ***tj**) pred asibiláciou stvrдне. Dôsledky tejto zmeny sa prejavili aj na morfologickej rovine a pôvodné jo-kmene prešli k pôvodným o-kmeňom. Podľa uvedených bádateľov táto podmienka nebola splnená v bieloruštine, lebo v tomto jazyku nie je **ʒ'** za psl. ***dj**. Druhá podmienka – v danom jazyku (dialekte) je konsonantická mäkkosťná korelácia – bola síce splnená, ale podľa autora týchto fonologických podmienok, musia byť splnené obidve podmienky.¹²

¹¹ Na základe výskumu percepcie bieloruského jazyka, ktorý urobili bieloruskí fonetici, ako výrazné diferenčné črty bieloruštiny poslucháči, ktorí nie sú zvyknutí na tento jazyk, uvádzajú *dzekanie* a *cekanie*, fonému **h**, tvrdé konsonanty **r, ʒ**, hlásku **u** a z osobitostí vo vokalickej systéme sa uvádza *akanie* a *jakanie* (porov. A. I. Padlužny, 1989, s. 121; L. C. Vyhonnaja, 1991, s. 194 – 214).

¹² R. Krajčovič (1988, s. 69) na rozdiel od L. Nováka pokladá za motivačný faktor asibilácie v severozápadoslovenskej oblasti a východnej slovenčine opozíciu **s – ś, z – ź** a rozoznáva fonetickú asibiláciu i fonologizáciu asibilát.

Aké sú názory na túto zmenu v bieloruskej jazykovede? V staršej literatúre prevládal názor, že asibilácia podobne ako stvrdnutie pôv. **r'** sa vykonala v dôsledku vonkajšieho vplyvu poľského jazyka. Novšie názory, ako uvádza M. A. Žydovič (1957, s. 83 – 84), odmietajú túto pôvodnú interpretáciu a asibilácia sa chápe ako osobitná bieloruská zmena, ktorá podobne ako depalatalizácia pôv. mäkkého **r'** prebehla v bieloruštine nezávisle od poľského vývinu. Fonologický výklad asibilácie však M. A. Žydovič neuvádza.

Domnievame sa, že pri výklade asibilácie v bieloruštine treba vychádzať z fonologických podmienok, ktoré určil Ľ. Novák, lebo v nich vymedzil vnútorné, štruktúrne podmienky pre priebeh tejto zmeny. Ak vychádzame z predpokladu, že asibilácia sa vykonala v istom jazyku len za predpokladu istých fonologických podmienok, aj v bieloruštine museli tieto podmienky byť splnené, keďže sa vykonala v takom rozsahu, že to nemožno vysvetliť ako dôsledok poľsko-bieloruských jazykových kontaktov. Nuž aký bol stav v starej bieloruštine pred vykonaním asibilácie?

Ako sme už uviedli v časti venovanej všeobecnej charakteristike konsonantického systému, v bieloruštine je spoluhláska /c/ nepárová tvrdá fonéma, ktorá v starej bieloruštine podľahla depalatalizácii. Doklady sú v písomných pamiatkach už od 15. stor., ale aj v súčasnej bieloruštine sú dôkazy o tom, lebo podstatné mená končiace sa na konsonant /c/ patria k tvrdému deklinačnému typu. Mäkkým protikladom tohto tvrdého /c/ sa stalo /c'/, ktoré vzniklo v dôsledku asibilácie.

Je pravda, že v bieloruštine nie je hláska **з'** ako striednica za psl. ***dj** čiže pôv. **з'** < ***dj** nemohlo podľahnúť depalatalizácii, lebo v konsonantickom systéme starej bieloruštiny tento konsonant nebol. Za psl. ***dj** je v bieloruštine striednica **ж**, resp. v slovesných tvaroch striednica **ж** napr. *сажа, саджу* (tvar slovesa *садзиць*). Ale to neznamená, že prvá fonologická podmienka v bieloruštine nebola splnená. Ona splnená bola, lebo depalatalizácii podľahla neznelá asibiláta **c'** ako striednica za psl. ***tj**. Znelá asibiláta nepodľahla procesu stvrdnutia, lebo nebola v jazyku.

Druhá podmienka – prítomnosť konsonantickej mäkkostnej korelácie – v starej bieloruštine bola splnená. Ako vidno, v starej bieloruštine boli vnútorné, štruktúrne podmienky na vykonanie asibilácie. Asibilácia bezprostredne súvisí s procesom stvrdnutia pôv. mäkkého **r'**, ktorý sa v bieloruštine tiež vykonal. Zmeny mäkkých dentál **ř**, **ď** na **c'**, **з'** a depalatalizácia pôv. mäkkého **r'** prebiehali v starej poľštine, starej češtine i starej slovenčine približne v rovnakom časovom úseku, predpokladá sa, že v 13. stor. Údaje o asibilácii sú v bieloruských pamiatkach od 15. stor., údaje o výskyte tvrdého /r/ sú od 14. stor. Zmeny sa však mohli vykonať včasnšie, ako uvádza M. A. Žydovič.

Priamym dôsledkom toho, že v starej bieloruštine nebola hláska **з'** ako striednica za psl. ***dj**, je aj okrajové postavenia fonémy /з/ v súčasnej bieloruštine. Uvedený konsonant sa vyskytuje iba v slovách prevzatých z poľštiny a litovčiny a v slovách onomatopoického pôvodu, napr.: *'вэдзгаць, дз'вынкаць, дзы'лінкаць, 'дзынкаць,*

'дзындра, 'ксяндза (ксьэндз), 'нэндза, 'нэндзаль. Mäkkým protikladom fonémy /з/ je /з'/, ktoré vzniklo v dôsledku asibilácie.¹³

3. 6. K osobitostiam konsonantického systému bieloruštiny patrí fonéma /h/, ktorá sa vyvinula z psl. **g**. Zmena **g > h** sa vykonala okrem bieloruštiny aj v ukrajinčine a zo západoslovanských jazykov v slovenčine, češtine a hornej lužickej srbčine. Je to teda ďalšia spoločná črta slovenčiny a bieloruštiny. V slovenčine na rozdiel od bieloruštiny zmena **g > h** nebola dôsledná a v jazyku ostala istá vrstva slov, v ktorých sa zachovalo pôv. /g/ (už v časoch kodifikácie štúrovskej slovenčiny to bolo okolo 100 slov a ich počet narastá s preberaním lexiky z cudzích jazykov).

V bieloruštine bola zmena **g > h** dôsledná, o čom svedčí aj fakt, že v slovách prevzatých z cudzích jazykov s konsonantom /g/ v súčasnom období sa táto hláska vyslovuje ako /h/. Preto sa v bieloruskej fonetike a fonológii konsonant /g/ hodnotí ako reliktová hláska, ktorá postupne zaniká a ktorá má štylistickú funkciu – poukazuje na cudzí pôvod slov i na štylistické zafarbenie prejavu hovoriaceho (A. I. Padlužny, 1989, s. 322).

Oveľa vyššiu funkčnú zaťaženosť než fonéma /g/ má fonéma /h/ ako úžínová, laryngálna spoluhláska. V jazykovej praxi súčasnej bieloruštiny však počuť tiež výslovnosť konsonantu /h/ ako úžínovej, faryngálnej hlásky. Túto výslovnosť si priniesli zo svojho jazykového prostredia Bielorusi pochádzajúci z oblasti poľských nárečí a podľa L. C. Vyhonej (1991, s. 203) ide o dialektnú črtu alebo o súčasť idiolektu hovoriaceho.

4. 1. Konfrontačný opis fonologického systému súčasnej slovenčiny a bieloruštiny ukázal, že obidva jazyky spája viacero spoločných črt, ktoré sú jednak psl. pôvodu a jednak mladšieho pôvodu, t. j. z obdobia samostatného vývinu oboch jazykov. Osobitná príbuznosť je medzi východným regiónom východnej slovenčiny, lebo v zemplínskych, ale najmä v sotáckych a užských nárečiach sa vyskytujú javy spájajúce ich s ukrajinčinou a bieloruštinou.

Okrem čisto lingvistických dôvodov sú pre takýto konfrontačný opis slovenčiny a bieloruštiny dôvody aj študijné. S rozvojom štúdia slovakistiky v Bielorusku a bielorusistiky na Slovensku narastá potreba odbornej literatúry. Tým viac, že doposiaľ konfrontačný ani porovnávací výskum slovenčiny a bieloruštiny nenadobudol podobu systematického štúdia. Bieloruština je Slovákom blízka najmä preto, že má obdobný osud ako slovenčina, dlho bola v tieni ruštiny aj poľštiny, slovenčina zasa dlho zostávala v tieni češtiny. Týka sa to aj odbornej literatúry.

¹³ Bifonémická výslovnosť з v tých pozíciách, kde je uvedená hláska osobitnou fonémou, je podľa normy súčasnej bieloruštiny nepripustná (A. I. Padlužny, 1989, s. 323). Táto poznámka súvisí s tým, že v staršej bieloruskej literatúre sa konsonant dz hodnotil ako spojenie dvoch zvukov d + z. Tento prípad môže nastať na morfológickom švíku, ale takúto pozíciu treba odlišovať od pozícií, v ktorých konsonant dz má monofonémické postavenie.

LITERATÚRA

- DALEWSKA-GREŃ, H.: *Języki słowiańskie*. Warszawa 1997.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: *Goralské nářečia (Odras slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej rovine)*. Bratislava 1993.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: *Slováci v Poľsku*. In: *Studia Academica Slovaca*. 24. Red. J. Mlacek. *Prednášky XXXII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava, STIMUL 1995, s. 52 – 56.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: *Jazyk Slovákov v Poľsku*. In: *Dialektologica Slavica. Сборник к 85-летию С. Б. Бернштейна. Исследования по славянской диалектологии*. 4. Ред. Л. Е. Калнынь et al. Москва. Издательство „Индрик“ 1995, s. 172 – 182.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: *Fonologický systém spisovnej slovenčiny a poľštiny z typologického hľadiska*. *Slavica Slovaca*, 34, 1999, s. 16 – 24.
- ИСАЧЕНКО, А.: *Опыт типологического анализа славянских языков*. In: *Новое в лингвистике*. III. Москва, Издательство иностранной литературы 1963, с. 106 – 121.
- КАВАЛЕВА, М. С. et al.: *Сучасная беларуская літаратурная мова*. 3-е выд., дапрац. и дапоун. Мінск 1993.
- KRAJČOVIČ, R.: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava 1988.
- KRÁL, A. – SABOL, J.: *Fonetika a fonológia*. 1. vyd. Bratislava 1989.
- ЛЕКОМЦЕВА, М. И.: *Типология структур слога в славянских языках*. Москва 1968.
- LOTKO, E.: *Ke konfrontaci příbuzných jazyků (na materiálu češtiny a polštiny)*. *Slavia*, 1999, 68, s. 75 – 82.
- LOTKO, E.: *Polština a čeština z hlediska typologického*. Olomouc 1981.
- MICHNEVIČ, A.: *Konfrontácia slovenčiny s bieloruštinou*. In: *Studia Academica Slovaca*. 8. *Prednášky XV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava 1979, s. 215 – 226.
- MISTRÍK, J. a kol.: *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava 1993.
- NOVÁK, E.: *K najstarším dejinám slovenského jazyka*. Bratislava 1980.
- ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: *Úvod do štúdia jazykov*. Prvé vydanie. Bratislava 1981.
- ПАДЛУЖНЫ, А. І. et al.: *Фанетыка беларускай літаратурнай мовы*. Академія навук Беларускай ССР. Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа. Мінск 1989.
- PAULINY, E.: *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava 1963.
- PAULINY, E.: *Slovenská fonológia*. Bratislava 1979.
- СКУРАТ, К. У. et al.: *Сучасная беларуская літаратурная мова. Лексікалогія. Фанетыка. Арфаграфія*. 3-е выданне. Мінск 1993.
- ВЫГОННАЯ, Л. Ц.: *Інтонацыя. Націск. Арфаэпія*. Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа. Мінск 1991.
- ЖЫДОВІЧ, М. А. et al.: *Нарысы па гісторыі беларускай мовы. Дапаможнік для студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў*. Мінск 1957.

Фонологическая система словацкого и белорусского литературных языков с точки зрения типологии

Юлия Дудашова-Кришшак ова

Предметом статьи является анализ фонологической системы словацкого литературного языка по сравнению с белорусским языком с точки зрения типологии. *Словацкий* литературный язык (и среднесловацкие диалекты) относится к *монотоническим* языкам с так называемым “свободным количеством”, ограниченным “ритмическим законом”. В словацком литературном языке насчитывается 15 гласных (6 кратких, 5 долгих и 4 дифтонги). *Белорусский* язык относится к *монотоническим* языкам с *силовым ударением*, поэтому система ударных гласных (6) богаче, чем система безударных (4).

Также в указанных языках значительны различия по консонантизму. В белорусском литературном языке консонанты характеризуются наличием корреляции по мягкости-твёрдости (37 согласных фонем, в числе которых 15 корреляционных пар по мягкости-твёрдости). В словацком литературном языке проводится различие между твёрдыми и мягкими согласными лишь в пределах группы дентальных. Поэтому система согласных словацкого языка по сравнению с белорусским языком намного проще.

Словацкий литературный язык можно охарактеризовать как *промежуточный тип* между *радикальным вокалическим типом* (представленный сербским, хорватским, словенским и кашубским языками) и *радикальным консонантическим типом* (представленный белорусским, русским, украинским, болгарским, верхнелужицким и нижнелужицким языками).

DEZIDER KOLLÁR*

Súčasné trendy v preberaní cudzích slov (na ruskom a slovenskom materiáli)

KOLLÁR, D.: Current Trends in Transference of Foreign Words (on Russian and Slovak materials). *Slavica Slovaca*, 36, 2001, No. 2, pp. 108 – 113. (Bratislava)

The author reflects on the very term of „word transference“, considering it currently misleading as it induces an impression that in an interaction of two languages the transferee is the active player, while in reality it is the transferor imposing its vocabulary under the strong cultural, economic, or political pressure (both external and internal). The author also reflects on the contemporary ways and methods of transference, on individual language layers and their sensitivity to the foreign language pressures, and consequent language development and language practice of the transferee language.

Linguistics. Comparative linguistics. Lexicology. Language history. Language contacts. Language teaching theory. Language interference.

V súčasnej dobe – dobe globalizácie spoločenských procesov, integrácie štátov či iných foriem expanzie silnejších – sme denno-dennými svedkami tzv. preberania cudzích slov, presnejšie, zaplavovania národných jazykov slabších partnerov cudzími, často len módnymi, nepotrebnými alebo priamo nežiaducimi prvkami – slovami, slovnými spojeniami (termínmi) či inými výrazmi.

Termín *preberanie slov* je termínom zavádzajúcim. Navodzuje dojem, akoby v interakcii dvoch jazykov bol aktívnym jazyk preberajúci (to býva v prípade neexistencie vlastného pomenovania pre osvojovanú si cudziu reáliu – jedna z troch možností: prevzatie, preklad, vytvorenie vlastného termínu). V skutočnosti je to jednosmerný proces, v ktorom ide skôr o vnucovanie sa jedného jazyka (vytláčanie domácich slov) pod silným vplyvom kultúrnym, ekonomickým či politickým (aj domácim), spojené často s porušovaním zákonov iného jazyka či jeho vývojových zákonitostí. Po dlhoročnom intenzívnom kontakte ruštiny so slovenčinou či češtinou ruština neprevzala zo slovenčiny žiadne slovo, z češtiny jedinú – *калѳотки*. Slovenčina v svojej histórii už poznala obdobia pomadžarčovania, počesťovania, ponemčovania, porušťovania a v súčasnosti prechádza obdobím anglikanizácie. Angličtina dnes valcuje všetky svetové jazyky. V našej vzorke aktuálnych prevzatých slov v ruštine¹ tvoria prevzatia z angličtiny 77 percent.

* PhDr. Dezider Kollár, CSc., Záhradnícka 59, 821 08 Bratislava.

** Táto štúdia vznikla v rámci grantového projektu č. 2/7150/21 *Rusko-slovenský právnicko-ekonomický slovník*.

¹ Ako zdroj sme použili publikáciu: КОМЛИЕВ, Н. Г.: *Словарь новых иностранных слов*. Москва 1995.

V tomto príspevku by sme chceli poukázať na vplyv angličtiny na súčasnú ruštinu a na najvýraznejšie tendencie v uplatňovaní tohto vplyvu (príklady zo slovenčiny len dokresľujú všeobecnú situáciu).

Cesty a spôsoby preberania cudzích slov

Vo všeobecnosti sú známe dve základné cesty – *písomná* a *ústna*. Tá prvá sa skôr uplatňovala v minulosti, v čase väčšej izolovanosti národných jazykov, a bola sprevádzaná osvojovaním si pôvodného pravopisu preberaného slova a až následným a postupným adaptovaním sa prevzatého slova na domáce jazykové pomery (normy, zákonitosti, tendencie). Dnes je to už len zriedkavá, často variantná cesta (уóлкмен/вóкмен, крáкер/крéккер, óпен). Tá druhá je pohodlnejšia, korešpondujúca so súčasnými zrýchlenými a zjednodušenými vývojovými procesmi, neberúcimi prílišný ohľad na ich dopad. Preberá sa zväčša priamo, foneticky, bez systémovej adaptácie. Tá je skôr symptomatická pre hovorový štýl, slang a iné jazykové subsystémy (бáксы, лéггинсы, герлá, шúзы, дринковáть, найтовáть).

Preberanie cudzích slov môže byť *priame* a *nepriame*, cez tzv. *jazykový filter*. Jazykový filter má vplyv na stvárnenie prevzatého slova, a to jednak gramatické (napr. gramatický rod: univerzita – *lat.*, университет – *nem.*), jednak fonetické či pravopisné (пошта/пóчта – *pol.*, curriculum/курíкьюлум – *angl.*, педофíлия – *nem.*).

Pokiaľ ide o pravopis prevzatých slov, často závisí od ich slovotvornej štruktúry (pozri nižšie). Napr.: тóплесс/топ-тен; хай фай (Hi Fi), хай скул/хай-сочáйти; хот дог/хот-лáйн.

V prípade jazykového filtra môže dochádzať aj ku konkurencii jazykových zdrojov: франшúза (*fr.*) / франчáйзинг (*angl.*), жиголó (*fr.*) / джиголо (*angl.*); эксеквáтур (*lat.*), эксклáв (*fr.*), эксклюзívный (*angl.*).

Poznáme aj prípady zdvojeného (vnútorného) filtra, keď anglické *u* reflektuje ruština ako *э* resp. *е*: dumping – дэмпинг, trust – трест (траст – v inom význame), vlastné mená: Hurst – Херст, Murphy – Мёрфи (Мёрфи закóн).

Štruktúra prevzatých slov

Z hľadiska slovotvornej štruktúry môže ísť o *jednoduché slová* (v našej vzorke tvorili vyše 32 %) typu: аудít, вáучер, вóлфер, дýлер, дринк, ýмидж, консáлтинг, мáркетинг, пáрти, рéйтинг, рóялти, сейл, тéндер, файл, хýппи, чáртер, шоп a pod.; *univerbizované kompozítá* (21,5 %) typu: андергрáунд, армрестлинг, бéбиситтер, грýнпис, еврочéк, имиджмéйкер, мáссмедия, овердрáфт, тóкшоу, уóлкмен, чуингóm, фрaнглé, фрэнглиш; *kompozítá so spojovníком* (22,9 %) typu: ап-ту-дейт, бóди-гард, брейн-дрейн, кол-гёл, кросс-курс, кэш-энд-кэри, офф-шоп, секс-шоп, софт-вер, топ-тен, хит-пáрд, шоп-тур, эксклюзív-тур; *skratkové slová* (11 %) typu: ЕС, АВБКС, Ай-Кью (IQ), АСЕБН, ИКБО, ИРБ, УПЕК, УЕФБ, ФБО, ЭЙДС, ЭКЮ, ЭТБ; Ай-Би-Эм, Ай-Си-Эс-Ю (ISBN), Ви-Ай-Пи (V.I.P.), Эс-Ай-Эс (SIS); *slovné spojenia* (11,8 %) typu: Амнести-Интернэшнл, джэнтльменз-агрýмент,

пáблик-рилéйшнз, сáйенз фíкшн, сéконд хэнд, уáйлкэд страйк, фьюрс шок, фэр плей, хот дог, хьóмен рилéйшнз.

V rámci kompozít možno ešte vyčleniť *hybridné slová*, kde môže ísť o kombináciu dvoch cudzích jazykov typu: банкéт-коктейль (*tal.-angl.*), банкéт-фуршét (*tal.-fr.*), банкомáт (*fr.-gr.*), видеомáгнитофóн (*lat.-gr.*), телефáкс (*gr.-lat.*), штрихкóд í штрих-код (*nem.-fr.*), alebo domáceho jazyka s cudzím: трудогóлик (*rus.-angl.*), биопóле (*gr.-rus.*), бракерáж (*rus.-fr.*). Pravda, v týchto prípadoch máme často do činenia s analogickým tvorením, a pokusy o určenie zdroja sú často obyčajnou etymologizáciou, aj to nie vždy korektnou.

Pokiaľ ide o štruktúru zastúpenia jednotlivých vrstiev lexiky, prevahu majú jednoznačne slová z oblasti *sociálnej sféry* (50,6 %), zahŕňajúcej v sebe nielen sociálne postavenie, ale aj sociálne kontakty v širšom zmysle – zamestnanie, službu, obchod a pod., vrátane právnych vzťahov, typu: гей, джйголо, кол-гёл, плéйбой, клошáр, беруфсфербóт, велфёр, гáстáрбайтер, кйллер, копирайт, мариáж блан, хáкер, шмёрценгельд, юстйцморд, бéбиситтер, бóди-гард, хóспис, пáрти, банкéт-коктейль, кам-бэ́к, óт кутйóр, штрихкóд, кéтчуп, пйцца, пиццерйя; nasledujú *ekonomika* s 24,6 % a so slovami typu: авáль, авуáры, адвертáйзинг, аудйт, банкомáт, брóкер, вáучер, венчурный, дйлер, евродóллар, ймпульс пёчес, индексáция, кросс-курс, лйзинг, мáркетинг, мéнеджмент, нóу-хáу, овердрáфт, офф-шор, прайс-лист, приватизáция, риэлтор, рэ́кет, своп, сейл, сéконд хэнд, спред, тéндер, флóмаркт, фóрвард-рынок, форфéйтинг, фьóчерс, хóлдинг; *politika* s 13,5 % a so slovami typu: андергрáунд, андерáйтинг, антифáда, апартейд, áуслендерфрай, грйнпис, детáнт, европарлáмент, импйчмент, кóза нóстра, консéнсус, конфидéнт, кор дипломатйк, ку дэтá, люстрáция, мафиóзи, праймерйз, сáммит, уáйлдкэт страйк, холокóст, хот-лáйн, штáзи, эксеквáтур, эндлэ́зунг; *technika* s 10,4 % a so slovami typu: видеокассéта, вóкмен, джйстик, дисплéй, дрáйвер, кáртридж, плéйер, прйнтер, софт-вёр, телефáкс, файл, факс, хай фай, хард-вёр, хэндикэм; a *šport* s 5,5 % a so slovami typu: аквабйлдинг, армрестлинг, бáнджи-джáмпинг, брейк-данс, овертáйм, плей-оф, фристáйл, фэр плей, хет-трик a pod.

Hybridné termíny môžu vzniknúť aj v úsilí nahradiť cudzí termín domácim, pričom jeden prvok už medzičasom zdomácnel. Tak vznikol napr. v slovenčine termín *vrcholový manažment*. Pokusy nahradiť cudzí termín domácim sa stretávajú so striedavým úspechom. Namiesto angl. *topless*, alebo nem. *oben ohne* sa v slovenčine ujalo *hore bez*. No angl. *top-ten* (pôvodne znamenajúce horných desaťtisíc) malo byť v športe nahradené termínom *najlepších desať*, ale presadilo sa *top ten*.

Súčasná ruština sa vyznačuje osobitným druhom hybridných slov, kombinujúcich *latinku s azbukou*, a to nielen v takých prípadoch, ako je názov novín Коммерсантъ-daily, oživujúcich spomienku na začiatky kapitalizmu v Rusku (vychádzali v rokoch

1907 – 1917), ale aj v slovách typu: порноланд, Daewoo-Nexia суперлюкс, напиток Coca-Cola. Bežné sú latinkou písané názvy tovarov typu: Xerox, Canon, Konica, Minolta, Raffaello, Kinder surpris (sic!), Tic-Tac, Tico a pod. (hoci sa vyskytujú aj ruské paralely takýchto názvov: ДЭУ, Мерседес a i.), no priam šokujúca je hybridizácia textu typu: кто есть who? alebo latinský prepis slova экзотика ako *Egzotika* (sic!), či kombinácia nominatívneho tvaru prevzatého slova s ruskou koncovkou nepriameho pádu na spôsob “она снялась для Playboy’я”. Zrejme to súvisí s tzv. “demokratizáciou” jazyka, t. j. s rozširovaním okruhu aktívnych užívateľov spisovného jazyka, najmä o menej jazykovo zdatných reprezentantov národa. Podobné prejavy nekultúrnosti (ako výsledok opričenia sa po zahraničí) môžeme čítať aj v slovenčine: názvy zariadení či tovarov typu: *Lejdy* (kaviareň), *La Reduta* (knižný obchod), *Ceccibon* (názov tzv. trvanlivej dekoratívnej šľahačky), alebo aj také inovácie, ako sú *športové potraviny* (ponuka na výkladnej skrini obchodu s potravinami), či v poslednom období (v súvislosti s OH v Austrálii) našimi masmédiami propagovaný termín *aboridžini* alebo *aborigíni*, či dokonca *aboridžinelí* (“predstaviťelka domorodých aboridžinelov”), namiesto dávno zaužívaného slova *aborigéni* (keď sa nám už bridí domáci výraz *пôvodné* al. *domorodé obyvatel'stvo* či jednoducho *п्राobyvatelia*).

Z povedaného vyplýva, že k výrazným *súčasným tendenciám v preberaní cudzích slov ruštinou* patria:

1. *absolútna prevaha prevzatí z angličtiny*, najmä v sociálnej sfére a ekonomike;
2. *vytláčanie nielen domácich, ale aj iných prevzatých slov* (жиголо́/джиголо, франши́за/франча́йзинг, юмор/юмо́р нуа́р, га́льгенхумо́р). Popri akceptovateľných prevzatých slovách, motivovaných pôvodom reálie (бикі́ны, берму́ды), jedinečnosťou jej existencie (Ві́нер филармо́никер, Штáзи), špecifickosťou pojmu, nemajúceho presný a jednoduchý ekvivalent v ruštine (ба́йкер, га́ста́рбайтер, го́страйтер, спі́чрайтер, гло́бал ві́ллідж), súčasnú ruštinu zaplavujú aj celkom zbytočné prevzatia, motivované vari len snahou blysnúť sa v spoločnosti znalosťou cudzích jazykov, typu: автоба́н (автомагістра́ль), бо́йфренд (па́рень, уха́жёр), грен де боте́ (ро́динка, примáнка), бо́ггинг (жучо́к), блэ́к бокс (чёрный ящи́к), блэ́к пейпр (чёрная кні́га), юмо́р нуа́р (чёрный юмор), га́льгенхумо́р (ві́селічний юмор), ваго́н ли (спа́льный ваго́н), вельта́ншау́нг (мировоззре́ние), вельтшме́рц (мирова́я скорба́), во́ки-то́ки (ра́ция), ге́шефт (сде́лка) a pod.;
3. *preberanie cudzích štruktúrnych prvkov* typu *-инг* (-ирование): армре́стлинг, консáлтинг, мерча́ндайзинг, форфе́йтинг a pod.;
4. *prienik foneticky cudzorodých prvkov* – spojenie bilabiál s hláskou “j” na morfémovom švíku, typu *пью*, *бью* (компью́тер, дистрибу́тор), alebo spoluhláskových skupín typu *инл*, *инз* (интерне́шл, риле́йшнз);
5. *nejednotnosť fonetických reflexov* (бэ́биситтер, бэ́би бум), či nedôslednosť vo fonetickom prepise (Чалленджер, Камп-Дэвид);

6. *zámerná hybridizácia slov* (nie ako výsledok časového posunu v preberaní cudzích komponentov či analogického tvorenia);

7. *stieranie hraníc medzi spisovným jazykom a jeho subsystemami, resp. jazykovými štýlmi*, vyúsťujúce často do ignorovania jazykových noriem a nekultúrnosti rečovej komunikácie.

Современные тренды в заимствовании иностранных слов (на русском и словацком материале)

Дезидер Коллар

Автор статьи задумывается, с одной стороны, над самим понятием “заимствование слов”, которое, по его мнению, в настоящее время уже обманчиво, так как производит впечатление, будто бы в интеракции двух языков более активным является заимствующий язык, хотя, на самом деле, речь идет о навязывании (под сильным культурным, экономическим и политическим давлением – не только извне, а также изнутри) слов одного языка другому, с другой стороны, над современными путями и способами заимствования, способностью отдельных слоев языка сопротивляться иноязычному давлению и над последствиями этого влияния для дальнейшего развития и языковой практики “заимствующего” языка.

Он отмечает, что к наиболее выразительным тенденциям в заимствовании иностранных слов современным русским языком относятся: абсолютное превосходство заимствований из английского языка, главным образом, в социальной и экономической сферах; вытеснение иностранными словами не только отечественных слов, а также прижившихся уже заимствований из других языков; заимствование чужих структурных элементов; проникновение в фонетическую систему русского языка инородных элементов; намеренная гибридизация слов; стирание границы между литературным языком и его subsystemами, или же, его стилями, выливающееся иногда в пренебрежение нормами литературного языка и в некультурность речевой практики.

MÁRIA ČIŽMÁROVÁ*

Ekvivalenčné typy frazém v ukrajínčine a slovenčine

ČIŽMÁROVÁ, M.: Equivalent Types of Phrasemes in Ukrainian and Slovak Languages. *Slavica Slovaca*, 36, 2001, No. 2, pp. 114 – 120. (Bratislava)

The author based her article on the comparison of Ukrainian and Slovak phrasemes and she distinguishes three different types of them.

The first type consists of synonyms and it involves such equivalents, which have the same form as well as the meaning.

The second type of equivalents consists of those phrasemes, which have the same meaning but a different form.

The third type of phrasemes is such a group of phrasemes that do not have any equivalent in the other language. Their meaning is expressed through description.

Linguistics. Phraseme. Equivalent. Synonyms. Equivalent type.

Charakteristickým príznakom jazykovedného bádania v súčasnej etape je intenzifikácia synchronného konfrontačného skúmania jazykov. Porovnaním jednotlivých prirodzených jazykov sa hľadajú ich zhody a rozdiely medzi nimi a ich spoločný základ, najjednoduchšie univerzálne (Sekaninová, 1993). Konfrontačnému výskumu frazém sa v slovenskej jazykovede venovali viacerí bádatelia, ktorí skúmali frazémy v relácii rusko-slovenskej, poľsko-slovenskej, bulharsko-slovenskej a i. Výskumu frazém v relácii ukrajinsko-slovenskej či slovensko-ukrajinskej sa ani v slovenskej, ani v ukrajinskej jazykovede dosiaľ nikto nevenoval. Náš príspevok je teda prvým pokusom o takýto výskum a budeme v ňom sledovať ekvivalentáciu frazém východiskového jazyka (ukrajínčiny) v cieľovom jazyku (slovenčine). Porovnaním frazém jedného jazyka s frazémami iného jazyka môžeme vyčleniť frazémy pôvodné, spojené s hmotnou a duchovnou kultúrou používateľov daného jazyka, ale aj frazémy spoločné viacerým jazykom. Zhodné frazémy vo dvoch alebo viacerých jazykoch nemusia byť len prevzaté z jedného jazyka do druhého, ale môžu byť aj dôsledkom rovnakého reagovania človeka na podobné životné, pracovné a iné situácie.

Pomer obsahového plánu jazyka k výrazovému plánu je v rôznych jazykoch rozličný. Na rozdiel od lexiky, kde sú východiskom porovnávania lexém vzťahy v obsahovom pláne, vo frazeológii sa pri typológii ekvivalentov výraznejšie uplatňuje výrazový plán (Ďurčo, 1989, s. 33).

* PhDr. Mária Čižmárová, Katedra ukrajinského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Ul. 17. novembra 1, 080 78 Prešov.

Ideálnym prípadom ekvivalentnosti frazém je zhoda v obsahovom a výrazovom pláne. Ide o tzv. absolútne ekvivalenty, ku ktorým zaradíme frazémy slovanského pôvodu, frazémy prevzaté z iných jazykov, ako aj frazémy, ktoré majú svoj pôvod v starovekých mýtoch, v Biblii, príp. v staršej literatúre a histórii. Takéto frazémy sa vyskytujú vo viacerých jazykoch, napr. slov. – *Damoklov meč*, ukr. – *дамоклів меч*, čes. – *Damoklův meč*, rus. – *Дамоклов меч*, maď. – *Damokles kardja*, angl. – *the sword of Damocles*. Ide o tzv. internacionálne frazémy. Za úplne totožné sa dve cudzojazyčné frazémy považujú vtedy, ak sú významovo, štylisticky, gramaticky a obrazne identické (Зорівчак, 1979, s. 35; Ďurčo, 1989, s. 35). Ako príklady môžeme uviesť tieto ukrajinské a slovenské frazémy: *гра з вознем* – *hra s ohňom*, *держати язик за зубами* – *držať jazyk za zubami*, *рука руку миє* – *ruka ruku umýva*, *ходити як у сні* – *chodiť ako vo sne*.

Iný typ frazémovej ekvivalencie tvorí tzv. čiastočná ekvivalencia, keď pri rovnakom význame dvoch cudzojazyčných frazém dochádza k odchýlkam v niektorom z ďalších kritérií. Čím je počet odlišných kritérií väčší, tým je koeficient frazémovej ekvivalencie menší. Môže ísť o čiastočne odlišnú motiváciu, komponentné zloženie, pričom sa nenarúša celkový obraz frazémy (Ďurčo, 1989, s. 35). E. Kučerová takéto prípady zaraduje k ekvivalentom absolútnym, E. Sekaninová ich považuje za prechodný typ medzi symetrickými a asymetrickými ekvivalentmi (Sekaninová, 1993, s. 107), F. Buffa podobné frazémy priraduje k súbežným (Buffa, 1993, s. 37).

Pri čiastočnej ekvivalencii môže ísť o zmeny: **v lexikálnom zložení frazém**, ktoré súvisia tematicky s porovnávaným (*на весь рот* – *na plné hrdlo*, *жити на широку ногу* – *žiť na vysokej nohe*, *батькова стріха* – *rodná strecha*, *мати нюх* – *mať nos na niečo/niekoľo*, *руки сверблять* – *dlaň ho svrbí*, *показати поріз* – *ukázať niekomu dvere*, *мати довгі руки* – *mať dlhé prsty*, *дати по руках кому* – *klepnúť niekomu po prstoch*, *придати ходи* – *pridať do kroku*, *спати сном праведних* – *spať správkot spravodlivých*, *ступати на мозолю кому* – *stúpať niekomu na otlak*, *наплювати в лице кому* – *napľuvať niekomu do tváre*); **v morfológii komponentov** (v gramatickom rode, čísle ap.): *боятися власної міни* (žen. r.) – *báť sa vlastného tieňa*, *у повному параді* (muž.r.) – *byť v plnej paráde*, *друге дихання* (str. r.) – *druhý dych*, *волос дибом встає у кого* – *vlasý dupkom vstávajú niekomu*, *з перших рук* – *z prvej ruky*, *з других рук* – *z druhej ruky*); **v štruktúre frazém** (rozšírená, resp. zúžená podoba): *очам не вірити* – *neveriť vlastným očiam*, *прикласти руку* – *priložiť ruku k dielu*, *меле як порожній млин* – *melie ako mlyn*, *зірвати маску з кого* – *strhnúť niekomu masku z tváre*, *викласти душу* – *vyložiť niekomu dušu na dlaň*); **prípadne o kombinované odchýlky** (iný lexikálny komponent a iný počet komponentov, prípadne iné číslo): *заорати носом* – *zaryť nosom do zeme*, *ковтати пілюлі* – *prehltávať trpkú pilulku*, *держатися за спідницю* – *držať sa matinej sukne*, *убити двох зайців* – *jednou рачою zabiť dve tuchy*, *не показувати носа* – *nevystrčiť nos z domu*, *гримти гадюку в пазусі* – *hriať hada na [vlastných] prsiach*.

Medzi frazémami totožnými a čiastočne ekvivalentnými nachádzame v obidvoch porovnávaných jazykoch prípady, keď frazémy majú:

a) **rovnaké kontexty**: *no [самі] вуха* – бути закоханим, бути в довгах, дуже багато чогось (роботи); *аž po uši* – mať niečoho, byť v niečom (v dlžobách), byť zaľúbený; b) popri rovnakých aj **rozdielne kontexty**: *no [саме] горло* – мати чогось, бути в чомусь, бути зайнятий; *po krk* – byť najedený, mať starostí, mať niekoho; c) porovnávané frazémy sa nekryjú v počte významov.

V obidvoch porovnávaných jazykoch popri monosémantických frazémach zaznamenávame aj polysémantické frazémy. Porov. napr. ukrajinskú frazému *роззявляти/роззявиту пот/рота* – 1. začať niečo rozprávať, 2. počúvať veľmi pozorne, 3. byť dojatý niečím, 4. byť nepozorný, 5. mať záľusk na niečo cudzie, 6. pýtať ješ, 7. obnosiť sa, zodrať sa (o obuvi). Podobne v slovenčine: *stúpať si na jazyk* – 1. mýliť sa v reči, 2. klamať; *zapredať niekoho, niečo za misu šošovice* – 1. ľahkomyselne, za neprimeranú protihodnotu zriecť sa niekoho, niečoho cenného, 2. zradiť za hmotný zisk; *nenechať na niekom suchej nitky* – 1. veľmi niekoho skritizovať, vyhrešiť, 2. dôkladne niekoho poohovárať.

Staršia frazeologická teória hovorila o jednovýznamovosti frazeológie. J. Mlacek (1988, s. 63) píše o niektorých najdôležitejších dôvodoch tohto stavu: – polysémických frazém je v porovnaní s polysémiou lexém podstatne menej; existencia viacerých významov tej istej frazémy sa ťažšie určuje, lebo s viacslownosťou frazémy sa ťažšie zisťujú rozdiely v spájateľnosti frazémy; jednovýznamovosť frazémy bola preferovaná najmä v čase, keď sa za hlavné kritérium frazeologickosti pokladala ekvivalentnosť so slovom.

Mnohoznačnosť frazém vzniká na základe novej sémantickej transformácie z východiskového voľného spojenia, tzv. paralelnou metaforizáciou a tzv. druhotnou metaforizáciou, ktorá predpokladá vznik nového významu frazémy z jej prvého významu. Ako uvádza J. Mlacek (1988, s. 64), niektorí jazykovedci pripúšťajú iba paralelnú metaforizáciu (V. P. Žukov), iní zasa len druhotnú metaforizáciu (L. I. Rojzenzon, A. M. Emirova), ale niektorí autori pripúšťajú existenciu obidvoch postupov (I. Černyšova, S. Staszewski). J. Mlacek sa tiež prikláňa k tým autorom, ktorí píšu o existencii dvoch typov metaforizácie, čo dokumentuje na slovenskom frazeologickom materiáli. Pri paralelnej metaforizácii uvádza tieto príklady: *to je iná kapitola*: a) to je niečo celkom odlišné, b) to sem nepatrí; *mať dušu na jazyku*: a) byť smrteľne chorý, b) byť vyčerpaný; *robiť niečo ľavou rukou*: a) robiť niečo nedbanlivo, b) robiť niečo hravo, bez námahy. Pri sekundárnej metaforizácii uvádza príklady ako: *do aleluja*: a) veľa „rozprávať do aleluja“, b) do omrzenia „rozprávať, tárať do omrzenia“; *poza bučky*: a) tajne, b) zákerne; *trafiť do čierneho*: a) uhádnuť niečo, b) mať úspech pri uskutočňovaní nejakého zámeru.

Ilustračný materiál doplníme príkladmi z ukrajinskej frazeológie. Polysémická frazéma *до останку* má tieto významy: a) úplne, do konca, b) do poslednej možnosti,

do posledných síl, c) do konca života, do smrti. Každý význam frazémy sa konkretizuje v kontexte. Uvedené významy sa vyznačujú prítomnosťou spoločnej sémy, ale významy sa navzájom nepodmieňujú. Paralelnú metaforizáciu môžeme demonštrovať na výraze *поставити на ноги*, ktorý okrem priameho významu má ešte tieto významy: a) vychovať niekoho, b) vyliečiť niekoho, c) postaviť základy niečoho, d) podnecovať niekoho k nejakej činnosti. Uvedené frazémy vyjadrujú rôzne pojmy a svedčia o paralelnej metaforizácii. Ukrajinská frazéma *бути під п'ятою кого, чиею* má tieto významy: a) byť v područí niekoho, b) byť pod útlakom niekoho a je typom sekundárnej metaforizácie.

Porovnaním paralelných frazém v ukrajinčine a slovenčine sme zaznamenali tieto prípady:

A. Oproti polysémantickej frazéme východiskového jazyka stojí monosémantická frazéma cieľového jazyka. Napr. ukrajinská frazéma *підняти руку на кого* má štyri významy: 1. „udrieť, zbiť niekoho“, 2. „usilovať sa niekoho zabiť“, 3. „ukončiť život samovraždou“ (so slovom na seba), 4. „dať sa do boja s niekým, odsudzovať, karhať niekoho za niečo“ a zhoduje so slovenskou frazémou *zdvihnúť ruku na niekoho* v 1. význame „udrieť, zbiť niekoho“. Podobne ukrajinská frazéma *високо літати* má tri významy: 1. mať významné spoločenské postavenie (obyč. bez potrebných predpokladov), 2. zveličovať svoje schopnosti, možnosti, 3. túžiť po niečom nereálnom, neskutočnom. Paralelná slovenská frazéma *високо літаť* má len jeden význam, ktorý je ekvivalentný s 3. významom ukrajinskej frazémy. Alebo ukrajinská frazéma *молотити язиком* má tri významy: 1. rozprávať o niečom mnoho a dlho, 2. mať bezobsažné reči, 3. rozprávať rýchlo a bez prestávky. Paralelná slovenská frazéma *mliet' jazykom* má len význam „veľa a rýchlo hovoriť“.

B. Monosémantickej frazéme východiskového jazyka zodpovedá v cieľovom jazyku polysémantická frazéma: ukr. frazéma *на власну руку* sa zhoduje so slov. frazémou *na vlastnú päsť* len vo význame „robiť niečo samostatne“, ale už nie vo význame „robiť niečo svojvoľne“. Alebo frazéma *кривити уста* znamená „správať sa k niekomu povýšenecky, pohrdáť niečím“, kým slovenská frazéma *kriviť ústa* má okrem uvedeného významu ukrajinskej frazémy aj druhý význam „st'ahovať do plaču“.

C. Polysémantickej frazéme východiskového jazyka zodpovedá polysémantická frazéma cieľového jazyka. Na ilustráciu uvedieme niekoľko príkladov: ukr. frazéma *впасти в око* má štyri významy: 1. upútať pozornosť niekoho, 2. vynímať sa spomedzi niekoho, niečoho, 3. zapáčiť sa niekomu, 4. zbadáť, postrehnúť niečo. Paralelná slov. frazéma *padnúť niekomu do oka* má len dva významy a zhoduje sa s ukr. frazémou v 1. a 3. význame (upútať pozornosť niekoho; zapáčiť sa niekomu). Alebo: ukr. frazéma *нід/перед [самим] носом* má tri významy: 1. byť celkom blízko niekoho, 2. veľmi rýchlo, v najbližšom čase (bude, blíži sa), 3. ticho, nezrozumiteľne rozprávať. Paralelná slov. frazéma *pred/pod nosom* „byť celkom blízko“ sa kryje s ukr. frazémou len v 1. význame. Ekvivalentom 2. významu ukr. frazémy *нід/перед носом* je v slovenčine

frazéma *niečo je predο dvermi* „blíži sa“. Ekvivalentom 3. významu frazémy je v slovenčine frazéma *hundrat' si popod nos*.

Popri polysémii sa stretávame aj s prípadmi frazeologickej homonymie v porovnávaných jazykoch, ale aj s medzijazykovou homonymiou. Ide o prípady, keď frazémy s rovnakou vnútornou formou majú rozdielny význam. Napríklad: 1. V ukrajínčine frazéma *обвести навколо пальця* má význam „prekabátiť, oklamať niekoho“, v slovenčine paralelná frazéma *omotať si niekoho okolo prsta* znamená „dostať niekoho pod svoj vplyv, podmaniť si niekoho“. 2. Podobne ukrajinská frazéma *тримати на язичі що* znamená „byť pripravený odpovedať, vyjadriť sa“, kým slovenská frazéma *mať niečo na jazyku* znamená „nemôcť si spomenúť na výraz“; 3. Alebo *стояти білмом в оці* v ukrajinskom jazyku znamená „stáť v ceste niekomu“, kým paralelná slovenská frazéma *mať belmo na očiach* znamená „nevidieť skutočnosť, aká je, nepoznať pravdu, byť zaslepený“. 4. Frazéma *від руки* v ukrajinskom jazyku znamená a) „ručne, ručným spôsobom niečo napísané, nakreslené“, b) „byť zabitý niekým, vinou niekoho“, v slovenčine frazéma *od ruky* znamená „byť na nevhodnom, vzdialenom mieste“; 5. Ukrajinská frazéma *через голову* znamená „robiť niečo poza chrbát niekoho“, slovenská frazéma *cez hlavu* znamená „mať niečoho (starostí, práce...)“.

Ďalší ekvivalenčný typ tvoria frazémy, ktoré sa zhodujú v obsahu, ale sa nezhodujú vo forme. Obsah je realizovaný odlišnými frazémami s odlišným lexémovým zložením. E. Sekaninová (1993, s. 107) takéto typy frazém zaraďuje k asymetrickým ekvivalentom, F. Buffa (1993, s. 52 – 84) ich zadelil k samostatným frazeologickým jednotkám. Na ilustráciu uvedieme niekoľko príkladov:

1. Tertium comparationis (ďalej TC) „prevýšiť niekoho“, tvoriace sémový obsah, je realizované vo východiskovom a cieľovom jazyku rozličnými frazémami: v ukrajínčine *заткнути за пояс кого*, v slovenčine *vorchať niekoho do vrečka*. Túto frazému poznajú aj v iných slovanských jazykoch: v rus. *заткнуть за пояс*, v bieloruš. *заткнуць за пояс*, v bulh. *затъкна на пояса си*. Podľa Ivčenka (1984) sa analyzovaná frazéma pôvodne vzťahovala iba na označenie fyzického víťazstva nad protivníkom. Až neskôr sa začala používať na označenie úspechu v rozličných oblastiach ľudskej činnosti.

2. Podobne TC „zbytočne hovoriť, mať prázdne, bezobsažné reči“ vyjadrujú frazémy *переливати з пустого в порожнє* (porov. aj poľ. *przelewać z pustego w próżne*) – *mlátiť prázdnu slamu*.

3. Alebo TC „nevedno, ako bude“ je realizované frazémami: v ukrajínčine *вилами [no vodi] писано* – v slovenčine *niečo je [ešte] vo hviezdach*.

Medzi frazémami tejto skupiny prevažujú frazeologické jednotky so slovesnou syntaktickou štruktúrou. Vzťahujú sa na rozličné činnosti, stavy a deje. Mnohé súvisia s hovorením, prosbou, vysvetľovaním, ohováraním, nadávaním, pokarhaním. Tak napr. TC „povedať, urobiť hlúposť“ je realizované frazémami *лягнути дурницю – стрелит' сара*, alebo TC „veľa zbytočných reči, rozčuľovania“ majú frazémy *лізти у пляшку* –

mnoho kriku pre nič, TC „hovoríť priamo“ vyjadrujú frazémy *рубати з плеча – hovorit' z mosta doprosta*, TC „veľmi zrozumiteľne, jasne niečo niekomu vysvetliť“ vyjadrujú frazémy *розжувати і в рот покласти – vysvetlit' niečo po lopate*, prípadne iný príklad: TC „dať niekomu príučku, pokarhať niekoho“ majú frazeologické jednotky *показати, де паку зимують* (porov. aj poľ. *pokazać komuś, gazie raki zimują*) – *naučit' niekoho po kostole hvízdat'*. Inú početnú skupinu tvoria frazémy, ktoré súvisia s intelektom človeka, s jeho šikovnosťou a vynaliezavosťou. Na ilustráciu uvedieme niekoľko príkladov: TC „dokonale niečo ovládať, dobre vedieť“ je realizované frazémami *з їсти собаку – mat' niečo v maličku*, TC „vedieť si rady v každej situácii“ vyjadrujú frazémy *знати всі ходи і виходи – vyznat' sa v tlačenicі*, podobne TC „byť veľmi prefikáňaný, rafinovaný“ má v ukrajinčine frazéma *на всі ноги кований* – v slovenčine zasa frazéma *вšetkýми мастами мазанý*. Alebo TC „(nie je) sprostý“ je v ukrajinčine realizované frazémami *(не) ликом шитий*, podobne v rus. *(не) лыком шит* – v slovenčine *(nie) je mechom udretý*.

Posledný ekvivalenčný typ tvoria frazémy, ktoré sa vyskytujú len v jednom z porovnávaných jazykoch. V druhom jazyku frazéma s tým istým sémovým obsahom nie je. Význam jednotlivých frazém vyjadrujeme pomocou synonymných slov alebo opisne. E. Sekaninová (1993, s. 109) takéto typy ekvivalentov pokladá za relatívne, F. Buffa (1993, s. 105) ich zaraďuje k svojským frazeologickým jednotkám. Na ilustráciu môžeme uviesť tieto ukrajinské frazémy: *збити з пантелику* „zmiast' niekoho, dezorientovať“, *тонкий на сльози* – „plačlivý“, *передати кути меду* – „prehnať niečo, preukázať prílišnú horlivosť v niečom“, *каши/пива не заварии з ким* „nedohodneš sa s niekým“, *кишенькові гроші* – „vreckové“, *заморити черв'яка* – „zahnať hlad“, *врізати п'яти* – „pri kosení dobehnúť prvého kosca“, *принести в пелені* „porodiť dieťa a nebyť vydatá“, *перша рукавичка* „šampión v boxe“ a i.

Podobne aj v slovenskom jazyku nachádzame frazémy, ktoré nemajú ekvivalent v ukrajinčine. Porov. *mat' maslo na hlave* „не бути без вини (nebyť bez viny)“, *жаба на прамені* „перешкода (prekážka niečoho)“, *выст' на пси tridsiatok* „збідніти (celkom skrachovať)“, *камарати з мокреј шtvrte* „пивні друзи (spoločníci pri víne, pive)“, *predávať petržlen* „сидіти на балі, не танцювати (про дівчат) (na zábave sedieť, netancovať)“, *сомарске уші* „покривлені роги сторінок книги, зошита (pokrčené rohy listov knihy, písanky)“, *hodit' do počítača* „покласти, написати в комп'ютер (napísať, vložiť niečo do počítača)“. V analyzovanej skupine sme zaznamenali mnohé ukrajinské a slovenské frazémy, ktoré „vznikli už pod vplyvom nových mimo-jazykových skutočností“ (Skladaná, 1993, s. 69).

Porovnaním frazém v ukrajinčine a slovenčine môžeme vyčleniť synonymné ekvivalenty (úplné alebo čiastočné), keď sa ukrajinské a slovenské frazémy zhodujú významovo, štylisticky, gramaticky a obrazne, prípadne pri čiastočnej ekvivalentácii dochádza k niektorým odchýlkam v lexikálnom zložení frazém, v morfológii ich komponentov, v štruktúre frazém, prípadne ide o kombinované odchýlky, pričom sa

nenarúša celkový obraz frazém. Druhý typ frazémovej ekvivalentácie tvoria frazémy s rovnakým významom, ale rozdielnou formou. Tretí typ tvoria frazémy, ktoré nemajú frazeologický ekvivalent v druhom z porovnávaných jazykov. Ich význam vyjadrujeme pomocou synonymných slov alebo opisne.

LITERATÚRA

- АВКЦЕНТЬСВ, Л. Г.: Сучасна українська мова. Фразеологія. 2-е видання. Харків 1988.
- BUFFA, F.: O polskej a slovenskej frazeológii. Bratislava 1993.
- ČIŽMÁROVÁ, M.: Konfrontačný výskum frazeologizmov v ukrajinčine a slovenčine. In: *Studia Philologica*. Annus III. Acta Facultatis Paedagogicae universitatis Šafarikanae. Red. Z. Stanislavová. Prešov, Edičné stredisko UPJŠ 1996, s. 143 – 145.
- ĎURČO, P.: Motivovanosť frazeologických ekvivalentov a typológia ekvivalentov. *Jazykovedný časopis*, 40, 1989, s. 33 – 41.
- IVČENKO, A.: Zatknutý za pojas. *Ukrajinska moва i literatura v školi*. 1984, 12, s. 6.
- KUČEROVÁ, E.: Frazeeologická jednotka a jej štúdium v dvojazyčnom pláne. *Slavica Slovaca*, 15, 1980, s. 65 – 68.
- MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. 2. vyd. Bratislava 1984.
- MLACEK, J.: Polysémia a homonymia vo frazeológii. *Slavica Slovaca*, 23, 1988, s. 61 – 73.
- SKLADANÁ, J.: Frazeeologický fond slovenčiny v predpisovnom období. Bratislava 1993.
- SEKANINOVÁ, E.: Dvojazyčná lexikografia v teórii a praxi. Bratislava 1993.
- SMIEŠKOVÁ, E.: Malý frazeologický slovník. Bratislava 1989.
- ЗОПІВЧАК, П. Р.: Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. Львів 1983.

Equivalent Types of Phrasemes in Ukrainian and Slovak Languages

Mária Č i ž m á r o v á

Nowadays research studies pay a lot of attention to contrastive analysis of languages. The author based her article on the comparison of Ukrainian and Slovak phrasemes and she distinguishes three different types of them.

The first type consists of synonyms and it involves both, the so called absolute equivalents and partial equivalents as well. As an absolute equivalent she understands the phrasemes of the Slavonic origin, phrasemes borrowed from other languages and phrasemes with Biblical or mythical origin. Partial equivalents, when identical, though show a certain degree of distortion in the lexical content of phrasemes, in morphology of components, in structure of phrasemes. However, this distortion does not interfere with the meaning itself. While contrasting synonyms the author encounters polysemous phrasemes and the cases of interlanguage homophony.

The second type of equivalents consists of those phrasemes, which have the same meaning but a different form.

And finally the third type of phrasemes is such a group of phrasemes that do not have any equivalent in the other language. Their meaning is expressed through description.

MÁRIA KOŠKOVÁ*

Prefigované slovesá s predponou *do-* v bulharčine a ich slovenské ekvivalenty

KOŠKOVÁ, M.: Verbs with Prefix *do-* in Bulgarian Language and their's Slovak Equivalents. *Slavica Slovaca*, 36, 2001, No. 2, pp. 121 – 132. (Bratislava)

The paper represents contrastive research of meaning structure of verbs with prefixes, which include prefix *do-* in two genetically related languages from the viewpoint of their's lexicographical processing. There is the reference to correspondences, but also to function differences of, formally the same, but semantically different prefix, which are relevant from the standpoint of practical application; there are also presented the possibilities of their's equivalences.

Linguistics. Contrastive research. Polyfunctional situation and specificity of prefix *do-* in Bulgarian and Slovakian languages.

Slovesný prefix *do-* je živým a veľmi produktívnym slovotvorným prostriedkom s rozmanitým významovým členením vo všetkých slovanských jazykoch. Polyfunkčnosť jeho sémantickej hodnoty často vedie k rozličným interpretáciám vo výkladových slovníkoch jednotlivých jazykov, no najmä býva kameňom úrazu pri stanovení prekladového ekvivalentu.

Väčšinou sa predpony viažu na určitý slovný druh, avšak polyfunkčný a polysémantický prefix *do-* má širšie použitie a vystupuje ako slovotvorná zložka nielen v rámci slovíes, ale i substantív, adjektív a adverbíí. Tie však nie sú predmetom nášho výskumu. Naším cieľom je konfrontačný výskum významovej štruktúry prefigovaných slovíes zahŕňajúcich predponu *do-* v dvoch geneticky príbuzných jazykoch, konkrétne v bulharskom a slovenskom, z hľadiska ich lexikografického spracovania, pričom východiskovým jazykom je bulharčina. Chceme poukázať na zhody, no najmä na odlišnosti funkcií formálne zhodného, ale sémanticky odlišne zaťaženého prefixu, ktoré sú relevantné z hľadiska praktickej aplikácie, a uviesť možnosti jeho ekvivalentácie. Výskum vyplynul z rozporných výkladov a neprimeraného slovníkového spracovania sémantickej štruktúry prefigovaných slovíes s predponou *do-/do-*, ktoré patria k typickým a veľmi produktívnym zložkám slovnej zásoby v oboch jazykoch. Sústreďujeme sa na čisto synchronný aspekt konfrontácie, riadiac sa semaziologickým prístupom, i keď sa miestami nevyhneme onomaziologickému pohľadu, s ktorým je tento úzko spätý. Doklady na ilustráciu vyberáme z materiálovej bázy excerptovanej pri príprave bulharsko-slovenského slovníka, pričom sa opierame o najnovšie bulharské výkladové slovníky, kartotéku Jazykovedného ústavu BAV a vlastnú excerptiu.

* Mgr. Mária Košková, CSc., Slavistický kabinet SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava.

** Táto štúdia vznikla v rámci grantového projektu č. 2/1025/21 *Bulharsko-slovenský slovník*.

V doterajšej bulharskej i slovenskej teoretickej literatúre sa nastolenej problematike nevenovala pozornosť, hoci niektoré otázky spojené najmä so sémantickou diferenciáciou iných slovesných predpôn boli predmetom výskumu viacerých štúdií (Christov, 1979; Chalačeva, 1997/98; Perniška, 1979; Horecký, 1957; Peciar, 1968; Sekaninová, 1973; Kotulič, 1990 a i.). Analýze rozličných spôsobov slovesného deja motivujúcich významy predponových sloves venovali rozsiahlejšie práce K. Ivanova (1974) a E. Sekaninová (1980). Základné významy bulharskej predpony *do-* uvádza Morfológia bulharského jazyka (1983), v širšom rozsahu ju zachytáva veľký výkladový slovník bulharského jazyka (Rečnik na bǎlgarskijazik, IV., 1984, s.131 – 368), slovenský prefix *do-* najdôkladnejšie prezentujú slovesá uvedené vo Veľkom slovensko-ruskom slovníku (I., 1979, s. 341 – 412).

Medzijazyková konfrontácia prefixu *do-/do-* vychádza predovšetkým z vnútrojazykovej analýzy jazykového javu, ktorého odlišné hodnotenie sa odzrkadľuje i na lexikografickom spracovaní lexém. Považujeme za neopodstatnené uvádzať v jednom hesle napr. slovesá typu *дослѡдя* (dosladiť) a *дослѡдя ми* (pocítiť sladkosť al. sladkú chuť čoho), rovnako odlišné vo výrazovom i obsahovom pláne. Rozdielne ponímanie a vymedzenie významov prefigovaných sloves s predponou *do-* zaznamenávame i v slovenskej lexikografickej praxi. Viacvýznamové lexémy *дoлѡиѡтѡ*, *дoстриѡтѡ*, *дoвѡитѡ* ap. uvedené v slovensko-ruskom slovníku (cit., s. 366 – 408) hodnotí Homonymický slovník (1997, s. 24 – 28) ako homonymné.

Okrem nejednotného opisu významov sloves s predponou *do-/do-* výkladové slovníky často odrážajú ich neúplnú sémantickú extenziu. Nedôsledné zachytávanie významových rozdielov očividne vyplýva z nedôkladnej sémantickej analýzy slovesa a jeho aktuálnych realizácií v syntactickej rovine. Správne definovať prefigované odvodené slovesá nie je mysliteľné bez výskumu sémantických podsystémov, ktoré sa v nich formujú v dôsledku rozličných spôsobov deja alebo modifikácie sémantiky prefixu (Perniška, 1993/94, s. 170).

Napriek významovej priesačnoscii prefixu *do-/do-* je otázka sémantickej analýzy sloves, v ktorých vystupuje ako slovotvorný prvok, oveľa zložitejšia. Dotýka sa predovšetkým kategórie aspektuálnosti a jej dvoch zložiek, vidu a spôsobu slovesného deja. Rozsiahla teoretická literatúra len potvrdzuje nejednoznačnosť a často i rozpornosť interpretácie tejto zložitej problematiky a dokazuje, že medzi jazykovedcami niet jednotného názoru na určenie jej podstaty.

Rozsah i zložitosť problému možno ukázať na odvodených slovesách *дoгoвoрѡ*/dohovoriť, *дoврѡвиѡтѡ*, *дoрoзпрѡвѡтѡ* a *дoкoсѡ*/dokosiť, ktoré vznikli prefixáciou alebo spojením základového imperfektíva *гoвoрѡ*/hovoriť, *врѡвиѡтѡ*, *рoзпрѡвѡтѡ* a *кoсѡ*/kosiť s predponou *do-/do-*. Predpona tu vystupuje nielen vo svojej perfektivizačnej funkcii (zmena nedokonavého vidu na dokonavý), ale modifikuje i význam základového slovesa (určuje spôsob slovesného deja, ktorý sloveso vyjadruje), čiže má gramatický i lexikálny charakter. V bulharčine sa k imperfektívu slovesa *дoгoвoрѡ* suffixáciou tvorí sekundárne imperfektívum, čím vzniká vidová dvojica *дoгoвoрѡ* *дoк.*/дoгoвoрѡм, *дoгoвoрѡвѡм* *nedok.*, ktorá nemá adekvátny slovenský pendant *дoгoвoрѡтѡ* *дoк.*/0 *nedok.* Sloveso *дoкoсѡ*/dokosiť má v obi-

dvoch jazykoch imperfektívne náprotivky докосвам/dokášať, ale v bulharčine vyžaduje väzbu a vystupuje ako predmetové: докося *какво* vo význame „dokosiť čo, dokončiť kosenie *охо*“, kým slovenský pendant má širšiu intencnú hodnotu a v závislosti od významového smerovania k objektu či subjektu sa prezentuje dvoma významami „1. *безпредм.* dokosiť, prestať kosiť 2. dokosiť *чо*, dokončiť kosenie *охо*“, sémantické štruktúry bulharskej a slovenskej lexémy sa teda pokrývajú len v jednom význame.

Z uvedených príkladov vyplýva závažnosť prvkov, ktoré je potrebné zohľadniť pri konfrontačnom výskume predponových slovies. Pokiaľ ide o gramaticko-lexikálnu zložku aspektuálnosti, vychádzame z poznatku, že bulharčina rozvinula univerzálnu kategóriu slovesného vidu do najvyššej miery (Ivančev, 1973, s. 135) a že proces imperfektivizácie v bulharčine je na rozdiel od ostatných slovanských jazykov generalizovaný (Gramatika na savremennija bălgarski ezik, 1983, s. 264, porov. Băčvarov, 1996). Vyše 90% bulharských slovies má svoje vidové koreláty (Pašov, 1994, s. 107), čo potvrdzuje i náš výskum. Odhliadnuc od frekvencie používania toho či oného člena vidového páru, ako aj výskytu či nevýskytu daného člena vo všetkých formách gramatického času, sa bulharské odvodené slovesá s prefixom *до-* takmer bez výnimky, na rozdiel od ich slovenských ekvivalentov, prezentujú ako vidové dvojice (довидя/довиждам – dovidieť/0; добърша/добърсвам – doútiarať/0; договора/договарям – dohovoriť/0 ap.). Pri niektorých slovenských ekvivalentoch teda nedochádza k imperfektívnej derivácii slovies. Pre náš výskum to však nie je relevantné, keďže výskyt sekundárneho imperfektíva nepodmieňuje hodnotenie samej predpony (Sekaninová, 1980, s. 37).

Sústredíme sa preto na lexikálno-sémantickú zložku aspektuálnosti, a to na kategóriu spôsobu slovesného deja. Ozývajú sa i hlasy za nahradenie tohto „ŕažkopádneho termínu“ (Daneš – Macháčková, 1980, s. 46). Vychádzajúc z ponímania E. Sekaninovej (cit., s.37), ktorá aplikovala terminológiu J. S. Maslova (1965, s.71), chápeme spôsoby slovesného deja ako typy priebehu deja zoskupujúce sémanticky blízke slovesá. Pri predponových slovesách je prefix determinantou určujúcou konkrétnu fázu priebehu deja vyjadreného základovým slovesom. V našom prípade je týmto formálnym ukazovateľom či nositeľom konkretizácie významu predpona *до-/do-*. Evidentný je nielen jej pôvod, teda vznik zo starobylej predložky, keď zrejme v dôsledku jazykovej ekonómie došlo k univerbizácii analytických konštrukcií, ktoré ju zahŕňali (vyplýva to i z nášho výskumu bulharských *до-*slovies, avšak analýza tohto procesu nie je predmetom nášho príspevku). Evidentné sú aj funkcie, ktoré predpona touto transformáciou prijala. Stupeň intenzity, priestorové a temporálne vzťahy, ktoré bulharská predložka *до* vyjadruje, sa premietli i do sémantiky rovnomeného prefixu, možno to doložiť substitúciou predložkovými výrazmi: докъсвам Ъ късам до крайна степен, до скъсване – dodierať, dotrhávať Ъ drať, trhať do zodratia; довеждам Ъ вода до определено място; вода до определено състояние – doviest' Ъ viesť k určitému miestu; viesť do určitého stavu; достоявам Ъ стоя до края, до определено време.

Prvoradú dôležitosť pre náš výskum má vymedzenie významov na základe sémantickej štruktúry slovesa, ale i jeho kontextuálnej závislosti, resp. podmienenosti. Modifikácie charakteru deja vyjadrené predponou *do-/do-* spôsobujú rozšírenie jej funkcií, čím dochádza k narastaniu významov daného slovesa. Nerešpektovanie dispozície viacvýznamovosti jazykovej jednotky vedie k neadekvátnej ekvivalentácii v dvojjazyčnom slovníku. Môžeme to pozorovať pri slovenských slovesách s predponou *do-* v Slovensko-bulharskom slovníku (1970), kde sa v mnohých prípadoch zamieňajú sémantické prvky „dokončenie deja“ a „zánik deja“, v dôsledku čoho sa uvádzajú neprimerané ekvivalenty (dokrájať – 1. престана да режа 2. нарежа, s. 105; dorozprávať – разкажа, свърша разказването, s. 115; doučiť – 1. свърша учението 2. науча някого; douývať – свърша миенето, престана да мия; dovážiť – 1. измеря, премеря 2. допълня до определено тепло, s. 123 ap. Všetky uvedené príklady majú zodpovedajúce bulharské pendanty: дорежа, доразкажа, доуча, домия, домеря ap. a ich absencia v slovníku je neopodstatnená).

Skôr ako pristúpime ku konfrontácii predponových slovies s prefixom *do-/do-* v bulharčine a slovenčine, vyčleníme z ich okruhu prevzaté cudzie obojvidové verbá, v ktorých etymologickú predponu *do-/do-* nemožno vyčleniť na základe slovotvorného modelu „modifikujúca predpona + motivujúce sloveso“ (дозирам, докладвам, доминирам, докторувам, документирам, домакинствувам ap.). Mimo skúmaného rámca zostávajú i bezpredponové slovesá obsahujúce vo svojej formálnej štruktúre morfému *do-*, ktorá však nevystupuje vo funkcii prefixu (доя, добрувам ap.)

Pri sémantickej analýze predponových slovies treba mať na zreteli možnosť konsonantickej zmeny, ktorá nastáva v niektorých prípadoch v koreni bulharskej derivovanej lexémy. Ak porovnáme slovesá *доближа/доближавам* a *доближа/доближвам*, zistíme, že prvé vzniklo prefixáciou denominatívneho základu *до близост* Б *доближа/доближавам*, pri druhom sa prefigovalo základové *ближа*.

Navyše v bulharčine existuje istý počet slovies s predponou *do-*, ktorých vznik je z pohľadu dnešného používateľa jazyka nejasný a možno ho osvetliť etymologickým výskumom. Napríklad motivácia slovies *додея/додявам* je zastretá, ich základové sloveso *дея* je zastarané a v súčasnej bulharčine sa už nevyskytuje. Prefixáciou tohto starobylého slovesa s významom „konať, robiť, činiť niečo“ sa utvorilo sloveso, ktorého pôvodný význam „robiť niečo v najvyššej miere, do krajného stupňa“ prešiel ďalším vývinom a v súčasnom jazyku označuje „obťažovať, otravovať niekoho“. Z etymologického hľadiska sú zaujímavé i jeho slovenské jednovidové nedokonavé ekvivalenty – *dobiedzať, dotierať*. Ich etymológia však nie je predmetom nášho výskumu. Dôležitá je skutočnosť, že uvedené derivované slovesá s konsonantickou zmenou v koreni slova, ako aj slovesá s nejasným slovným základom sa vyznačujú rovnakou slovotvorbou a patria do okruhu skúmaných prefigovaných slovies.

Na základe sémantickej analýzy bulharských odvodených slovies s prefixom *do-* zistíme, že ich sémantická štruktúra vyjadruje isté priestorové alebo časové

naplnenie, dosiahnutie istej hranice, limitu, výsledku, začiatok alebo koniec deja v jeho rozličných prejavoch. Sémantické rozpätie významov týchto slovíes možno všeobecne zhrnúť ako realizáciu začiatkovej alebo konečnej fázy deja alebo smerovania k nej na priestorovo-časovej osi.

1. Počtom najvýraznejšiu skupinu tvoria prefigované slovesá s predponou *do-*, ktorých spoločným sémantickým príznakom je **ukončenie deja** vyjadreného základovým slovesom, pritom sa príznak ukončenosti u príslušných slovíes prezentuje v nerovnakej miere. V logickej rovine možno ukončenie deja hodnotiť ako priebeh jeho konečnej fázy, teda relatívne ukončenie, alebo ako absolútne zavŕšenie, skončenie, zánik deja. V jazykovej rovine túto skutočnosť vyjadruje finitívny spôsob deja s významom „dokončiť/dokončovať dej“ a definitívny spôsob deja s významom „ prestať vykonávať dej“.

1. 1. **Definitívny spôsob slovesného deja**, resp. jeho absolútne ukončenie v bulharcine vyjadruje len nepatrný počet prefigovaných slovíes v dokonavom tvare. Sú to slovesá, ktoré sa v syntaktickej rovine realizujú ako podmetové: догоря, довяря, догърмя, дотляя ap. (*Огънят догоря – Oheň dohorel al. prestal horieť; Свещта догоря – Sviečka dohorela al. prestala horieť; Мечомо довяря – Mäso dovrelo al. prestalo vriť; Сыната довяря – Polievka dovrelo al. prestala vriť*). Uvedené príklady sú dôkazom toho, že vid zasahuje do spôsobu slovesného deja. V nedokonavom vide totiž vystupujú ako finitívne a označujú poslednú fázu deja, nie však jeho zánik. Tu možno odkázať na A.V. Bondarka a jeho chápanie spôsobov slovesného deja, ktoré spolu s lexikálnymi významami slovíes a sémantickými triedami týchto slovíes spĺňajú úlohu prostredia, vonkajšieho okolia systému gramatickej kategórie vidu (Bondarko, 1996, s.111).

Príznačné pre mnohé slovenské slovesá s prefixom *do-* so sémou ukončenia v dokonavom vide je to, že fungujú ako subjektovo-objektové, v dôsledku čoho možno obidva významy ukončenia (relatívneho i absolútneho) vyjadriť tým istým výrazovým prostriedkom: *bezpredm.* dotancovať s významom „ prestať tancovať“ a dotancovať polku s významom „ tancovať polku do konca“, podobne dospievať, dofajčiť, dokresliť ap. Definitívnemu významu slovenských slovíes odpovedajú v bulharcine iba lexikálne spojenia свърша + sloveso alebo престана да + sloveso: свърша танцуването, престана да танцувам; свърша пеенето, престана да пея; свърша пушенето, престана да пуша.

1. 2. **Finitívny spôsob slovesného deja**, teda jeho relatívne ukončenie, resp. priebeh jeho poslednej fázy prezentuje najpočetnejšia skupina bulharských prechodných slovíes s predponou *do-*. Ich sémantickú hodnotu možno substituovať (v chápaní termínu substitúcia, ako ho do slovenskej lingvistiky zaviedla E. Sekaninová, 1973, s. 196), t. j. vyjadriť sémantickú hodnotu predpony iným lexikálnym prostriedkom, resp. nahradiť konštrukciu s predponovým slovesom opisnou konštrukciou utvorenou pomocou základového slovesa a predložkou *do/do* použitou v adverbiálnom doplnení alebo príslovkou (*Дописа/дописвам писмото* ≡ *писа писмото до края, докрай*

– *Dopísať/dopisovať list* ≡ *písať list do konca*; *Доям/дояждам яденето* ≡ *ям яденето до края, докрай* – *Dojeseť/dojedat' jedlo* ≡ *jest' jedlo do konca*).

Väčšine bulharských párových dvojíc odpovedajú dvojvidové slovenské ekvivalenty: *добеля/добелвам* – *došúpať, dolúpať/došupovať, dolupovať*; *доградя/дограждам* – *dobudovať, dostavať/dobudovávať, dobudúvať, dostavovať*; *докова/доковавам* – *dokovať, dokúť/dokovávať*; *домета/домитам* – *domiesť, dozametať/dozametať*; *допека/допичам* – *dopiecať/dopekať*; *допея/допявам* – *dospievať/dospevovať*; *дочета/дочитам* – *dočítať/dočítavať, dočítovať*; *досяя/досявам* – *dosiať/dosievať* ap.

V mnohých prípadoch slovenské slovesá na rozdiel od bulharských vystupujú vždy ako jednovidové, a to dokonavé (perfektíva tantum): *договоря/договарям* – *dohovoriť/0* (dokončovať reč); *дочуя/дочувам* – *dopočuť sa/0, dozvedávať sa*. Absentujúceho člena vidového páru v slovenčine môžeme nahradiť konštrukciou s opisným tvarom: *догладя/доглаждам/dohladiť, dožehliť/dokončovať hladenie* al. *žehlenie*; *довърша/довършавам* – *domlátiť/dokončovať mlátenie* al. *mlatbu*; *домеся/домесвам* – *domiesiť/dokončovať miesenie* ap.

Finitívny spôsob deja v bulharčine vyjadrujú i viacpredponové slovesá s prefixom *do-* utvorené druhotnou prefixáciou už prefigovaných slovies. Dochádza tak k navrstveniu predpôň *доиз-*, *дооб-*, *дона-*, *доот-*. Tento slovotvorný postup je príznačný pre obidva jazyky, no vo väčšej miere je zastúpený v bulharčine, najmä v hovorovej reči, kde je nositeľom väčšej expresivity.

Komponentovou analýzou slovies zisťujeme nielen formálnu, ale i sémantickú príbuznosť prefixu *do-* s uvedenými viaczložkovými predponami v bulharčine. Len v niektorých prípadoch je prvotná predpona viacpredponového slovesa nositeľom odlišného významu (*догледам/доглеждам* – *dopozerat'/dopozerávať* v 1. význame, ale *доогледам/дооглеждам* – *doprezerat', doobzerat'/prezerat', obzerat'* do konca, podobne *докупя/докупувам, докупувам* – *dokúpiť, prikúpiť/dokupovať, prikupovať*, ale *доизкупя/доизкупувам* – *skúpiť, vykúpiť všetko/skupovať, vykupovať všetko*). Väčšinou sloveso s predponou *do-* a jeho viacpredponové synonymum vystupujú ako alternanty. V praxi je možná ich vzájomná zámena a synonymické použitie (*Допуша цигарата* – *Доизпуша цигарата* – *Дофajčiť cigaretu*; *Догладя роклята* – *Доизгладя роклята* – *Доžehliť šaty*; *Добеля ябълките* – *Доизбеля ябълките* – *Dolúpať* al. *došúpať jablká*). Na prvý pohľad vyvolávajú uvedené formálne varianty bulharskej predpony *do-* dojem nadbytočnosti. Jav možno charakterizovať ako prefixálnu redundanciu. Jednako sa jedнопредponové slovesá s prefixom *do-* odlišujú od svojich viacpredponových modifikácií vnútorným členením. Prvotná predpona viacpredponového slovesa (pozíciou bližšie k slovesnému základu) je výrazovým prostriedkom príznaku, ktorý je potenciálne založený i v jedнопредponovom slovese s prefixom *do-*, ale zostáva v ňom nevyjadrený. Rozdiel teda spočíva v tom, že kým je v jedнопредponovom slovese príznak (zvyčajne úplnosti alebo bezzvyškovosti) implicitne daný, vo viacпредponovom slovese je aj

explicitne vyjadrený (догляда – доизгляда – доогляда – dožehliť; добеля – доизбеля – дообеля – došúpať, dolúpať; допера – доизпера – доопера – doprať; дочета – доизчета – допрочета – dočítať). Uvedené slovesá môžeme považovať za slovotvorné synonymá.

V závislosti od kontextu vyjadrujú niektoré finitívne slovesá s prefixom *do-* v bulharčine i **postupnosť deja**, majú odtienok distributívnosti. V týchto prípadoch je príslušným slovenským ekvivalentom prefix *po-*. (*Допия чашиа – Dopiť pohár; ale Допия чашиа – Podořijat poháre; Довъриша строежа – Dokočit' stavbu, ale Довъриша започнатите работи една след друга – Podořončovat' začaté práce jednu za druhou.*)

Určenie spôsobu slovesného deja nie je vždy jednoznačné. Často sémantická štruktúra finitívneho slovesa implikuje ďalšiu sému. V dôsledku ukončenia deja niekedy dochádza k istému výsledku, čím slovesá, ktoré ho vyjadrujú nadobúdajú finitívno-rezultatívny charakter (*Доизлекувам пациента – Doliečit' al. vylicit' pacienta; Донося детето – Donosit' al. vynosit' dieťa; Досъбера зърната – Dozbierat' al. vyzbierat' zrná.*)

Inokedy môže ukončenie deja zasiahnuť istý počet objektov v komplexnosti (*Дотроша чашиа – Dotlčt' al. porozbijat' všetky poháre; Вятърът доизтроши стъклата – Vietor porozbijał všetky okná; Доколя кокошките – Zarezat' všetky sličky; Доколя прасетата – Zaklat' všetky ošipané; Доизкупя стоката – Vykúpit' al. skúpit' všetok tovar – slovenský formálny pendant má odlišný význam: dokúpiť „dodatočne kúpiť, prikúpiť“). Z uvedených príkladov vyplýva, že vymedzovacie zámeno všetok je súčasťou ekvivalentných slovenských výrazov – porozbijať všetko, zarezat' všetko, zaklat' všetko, vykúpiť al. skúpiť všetko, čo sa musí odzrkadliť pri lexikografickom spracovaní týchto slovies. Fakultatívne ho treba uvádzať za príslušným slovesom.*

Príznačné pre finitívne slovesá s prefixom *do-/do-* v oboch jazykoch je to, že sa ich význam v kontexte veľmi často reduplikuje, zväčšuje predložkovou konštrukciou alebo príslovkou (до края, докрай, до дъно, до троха ap.), čím dochádza k zvláštnej tautológii a zdôrazneniu príznaku slovesa (*Допея песента до края – Dospievat' pieseň do konca; Момчето дочерта чертежа докрай – Chlapec dorysoval výkres do konca; Допих чашиа до дъно – Dopil som pohár do dna; Дояжда хляба до троха – Dojedá chlieb do poslednej oštrvinky.*)

2. Ďalšia skupina prefixovaných slovies s predponou *do-* v bulharčine vyjadruje **smerovanie deja k istej hranici** (priestorovej alebo časovej).

2.1. Väčšiu skupinu tvoria deriváty utvorené prefixáciou základových slovies pohybu alebo premiestňovania. V závislosti od intencnej hodnoty sa vyčleňuje význam „dosiahnuť istú hranicu“ (subjektové: дойда/дохождам – dôjsť, prísť/dochádzať, prichádzať; довлека се/довличам се, домъкна се/домъквам се – dovliečť sa, privliečť sa/dovliekať sa, privliekať sa; достигна/достигам – dôjsť, prísť, dostať sa/dochádzať, prichádzať, dostávať sa; дотека/дотичам^{1,2} – dotiečť, prítiečť/dotekať, pritekať¹; добегнуť, прибегнуť /dobiehať, dobehovať, pribiehať²; долетя/долитам – doletieť, priletieť/dolietat', doletávať, doletovať, prilietat', priletovať ap.) alebo „dopraviť po

istú hranicu“ (objektové: довлека/довличам *куфара* – dovliecť, privliecť/dovliekať, privliekať *kufor*; донеса/донасям *вода, книги, вест* – doniesť, priniesť/donášať, prinášať *vodu, knihy, zvest*; докарам/докарвам 1. *полиция; овците, кравите* 2. *с кола някого* – 1. doviestť/dovádzať, priviestť/privádzať *políciu*; doviestť al. dohnať *ovce, kravy* 2. doviezť/dovážať, priviezť /privážať *autom niekoho* ap.). Ekvivalentami bulharského prefixu *до-* v uvedených prípadoch sú slovenské predpony *do-*, *pri-*.

2. 2. Rozsahom veľkú skupinu tvoria objektové slovesá s významom „dosiahnutie výsledku zotrvaním v istej činnosti alebo nejakom stave“ (дочакам/дочаквам 1. *края на представлението* 2. *някого* 3. *радостни дни* – 1. dočkať/dočkávať *koniec predstavenia* 2. dočkať sa/dočkávať sa *niekoho* 3. dočkať sa, dožiť sa/dočkávať sa, dožívať sa *radostných dní*; доживея/доживявам 1. *живота си на село* 2. *до дълбока старост* – 1. dožiť/dožívať *svoj život na dedine* 2. dožiť sa *vysokej staroby*; долежа/долеждавам *група* – v slovenčine zodpovedajú formálne odlišné lexémy: vyležať, odležať *chrípku*).

3. Časť analyzovaných slovík vyjadruje **vysokú mieru konania deja**, ktorý výrazným spôsobom zasahuje objekt (добия/добивам *до смърт* – dobitť/dobíjať *na smrť*; докъсам/докъсвам *дрехи, обувки* – dotrhať, dodrať, úplne zodrať *šaty, obuv*; доцапам/доцапвам – došpiniť, úplne zašpiniť; дочупя/дочупвам *стола* – dolámať, úplne polámať *stoličku*; доизбелея/доизбелявам – úplne al. celkom vyblednúť, úplne al. celkom obelieť, úplne al. celkom zbelieť/úplne al. celkom obelievať 2. úplne al. celkom ošedivieť, zošedivieť). Konfrontáciou materiálu zistujeme isté disproporcie uvedených slovík v obidvoch jazykoch, ktoré si zasluhujú vlastnú analýzu.

4. **Dodatočné vykonávanie činnosti** patrí medzi frekventované spôsoby slovesného deja bulharských **kompletívnych slovík** s prefixom *до-*. Zvyčajne označujú činnosť potrebnú vykonať na dovŕšenie deja po istú mieru s významom „dodatočne vykonať dej po istú mieru“ alebo „dovŕšením deja pridať“. Veľmi často predpona *до-/до-* vyjadruje obidva významy (додам/додавам 1. *двадесет крони* 2. *няколко думи* – dodať/dodávať, pridať/pridávať 1. *двадесат корин* 2. *niekoľko slov*; долея/доливам 1. *чашата догоре* 2. *бюра в чашата* – doliať/dolievať – 1. *пohár dovrchu* 2. *pivo al. piva do pohára*; домеря/домервам 1. *плата* 2. *още два метра плат* – domerať/domeriavať 1. *látku* 2. *odmerať ešte dva metre látky*; докупя/докупувам – dokúpiť, prikúpiť; досладя/досладявам – dosladiť, prisladiť; доспя си/доспивам си – dospať sa/dospávať; доям си/дождам си – 1. dojesť/ dojedať 2. dojesť sa, dosýtiť sa/ jesť do sýtosti).

5. Najvýraznejšie sa diferenciacia porovnávaných jazykov prejavuje pri slovesách s prefixom *до-* označujúcich v bulharčine **začiatok deja**. Začínací alebo ingresívny charakter bulharského prefixu *до-* vyjadrujú v slovenčine iné predpony. V bulharčine figurujú len dve jednoduché **začínacie alebo ingresívne slovesá** s predponou *до-*, ich príslušné slovenské pendanty vystupujú s predponami *za-*, *z-* (доловя/долявам 1. *някакви гласове* 2. *с поглед морето* – 1. začuť, zachytiť sluchom *nejaké hlasy* 2. zazrieť, zbadať *more*; дочуя/дочувам – začuť).

Všetky ostatné bulharské slovesá označujúce začiatok nejakého psychofyzického stavu alebo pocitu predstavujú špecifické konštrukcie alebo zložené tvary pozostávajúce z 3. osoby prefigovaných slovies a krátkych zámenných tvarov v akuzatívne alebo datíve, alebo 3. osoby prefigovaných zvratných tvarov a krátkych zámenných tvarov v datíve.

5. 1. Prvú skupinu tvoria zväčša desubstantívne deriváty pomenúvajúce prechod z jedného stavu do druhého, začiatok citového hnutia či pocitu, ktorý sa človeka zmocňuje alebo ho opanúva (hnev, hanba, strach, lenivosť, bolesť, zima ap.). Predpona *do-* vždy signalizuje začiatok príslušného pocitu alebo stavu vyjadreného slovesným základom. V ojedinelých prípadoch proti prefixálnemu bulharskému výrazu stojí jednoslovný slovenský ekvivalent, ale s odlišnou ingresívnou predponou *za-*, *z-*, *roz-*, väčšinou bulharskému výrazu zodpovedajú slovenské konštrukcie s fázovým pomocným slovesom: začať (sa) + motivujúce sloveso alebo opisný výraz, prípadne dokonavé konštrukcie: pocítiť + substantívum (досрамее ме/досрамява ме – zahanbiť sa, pocítiť hanbu/zahanbovať sa; догневее ме/догневява ме – nahnevať sa, začať sa hnevať, nazlostiť sa, začať sa zlostiť, rozhnevať sa/začínať sa hnevať, začínajúť sa zlostiť; домързи ме/домързява ме – pocítiť lenivosť, stať sa lenivý/stávať sa lenivý; доскучае ми/доскучава ми – začať sa nudiť, pocítiť nudu/začínať sa nudiť; дострашее ме/дострашава ме – začať sa báť, pocítiť strach/začínať sa báť; достудее ми/достудява ми – pocítiť zimu, začať byť zima *komu*/začínať byť zima *komu*).

Slovenčina disponuje bohatším výrazovým inventárom na vyjadrenie uvedeného významu, takže niektoré slovesá možno preložiť i konštrukciou: prísť/prichádzať + motivujúca lexéma, obyčajne príslovka (доспи ми се/доспива ми се – pocítiť ospalosť, začať cítiť ospalosť, stať sa ospalým/začínať cítiť ospalosť, stávať sa ospalým, prichádza spánok *na koho*; долошее ми/долошава ми – začať byť zle al. nevoľno *komu*; pocítiť nevoľnosť, prísť zle *komu*/začínať byť zle al. nevoľno *komu*).

Len v jednom prípade je náprotivkom bulharskej ingresívnej predpony *do-* slovenská predpona *u-* (дожалее ми/дожالياва ми – pocítiť žiaľ al. ľútosť *nad kým*, ulútosť sa *koho*/začínať cítiť žiaľ al. ľútosť *nad kým*).

5. 2. Druhú skupinu tvoria deriváty zložených základových slovies vyjadrujúcich vôľu, želanie niečo vykonať alebo urobiť, nastávajúcu chuť na niečo, prefix *do-* je nositeľom sémy začiatku príslušného deja označeného základovým slovesom. Do slovenčiny možno uvedené bulharské výrazy preložiť konštrukciou modálneho slovesa: zachcieť sa, zažiadať sa/zachcievať sa + motivujúce sloveso alebo dostať chuť/dostávať chuť na + motivujúca lexéma (доиграе ми се/доиграва ми се – 1. *някаква игра* 2. *танц* – 1. zachcieť sa al. zažiadať sa /zachcievať sa hrať *nejakú hru komu* 2. zachcieť sa al. zažiadať sa/zachcievať sa tancovať *komu*, začínať mať chuť do tanca; допие ми се/допива ми се – zachcieť sa al. zažiadať sa piť *komu*, dostať chuť na pitie/dostávať chuť na pitie).

Uvedené ingresívne bulharské slovesá s prefixom *do-* bývajú najčastejším kameňom úrazu nielen pri prekladoch umeleckých textov, ale i pri ich lexikografickom spracovaní. Rozdiel spočíva v tom, že *kým* pri preklade sa nemožno striktné pridržiavať pôvodného textu

a vychádzajúc zo situácie treba zvoliť príslušný funkčný ekvivalent, ktorý najvýstižnejšie tlmočí jeho zmysel, lexikografické spracovanie vyžaduje dodržať gramatickú i sémantickú interpretáciu príslušnej lexémy. Aby nedošlo k násilnému vytváraniu gramatických tvarov v prípadoch, ktoré sa v slovenčine nevyskytujú, často je nevyhnutné použiť i lexikálne opisné spojenia. Na základe ankety, ktorú sme usporiadali v kruhu najlepších prekladateľov umeleckých textov z bulharčiny, konštatujeme, že v záujme dobrého prekladu sa väčšinou nerešpektuje príslušný temporálny tvar skúmaných prefigovaných slovies a bez ohľadu na spôsob deja, ktorý vyjadrujú, dochádza k zámene prefigovaných a základových slovies, z ktorých boli utvorené. Tak sa napríklad stavia znamienko rovnosti medzi lexémy: плаче ми се – доплаче ми се, яде ми се – дояде ми се, спи ми се – доспи ми се, пуши ми се – допуши ми се, napriek zreteľnému nielen formálnemu, ale i sémantickému rozdielu medzi nimi. Sémanticky sú síce uvedené dvojice veľmi blízke, ale nie identické. Kým základové slovesá vyjadrujú vôľové alebo chuťové zaujatie subjektu na vykonaní vyslovenej činnosti, konštatovanie stavu, prefigované slovesné konštrukcie s rovnakým základovým slovesom vyjadrujú zmenu stavu, nástup alebo začiatok tohto vôľového alebo chuťového zaujatia, začiatok stavu, čo by sa malo patrične odraziť i lexikograficky.

Iná je otázka interpretácie daného textu, keď prekladateľ môže použiť X variantov na jeho pretlmočenie. Nazvime to polyinterpretáciou daného výrazu či lingvisticky povedané synonymizáciou. Porovnajme preklady viet (zo spomínanej ankety): Плаче ми се от радост. – *Plakal(a) by som od radosti.* – *Chce sa mi plakať od radosti.* – *Tak sa teším, že (až) by som plakal(a).* – *Tisnú sa mi slzy do očí od radosti.* – *Ronil(a) by som slzy od radosti.* – *Mám slzy na krajíčku od radosti.* – *Slzy ma zalievajú od radosti.* – *Slzy mi vyhrknu od radosti;* Дoplаква ми се от радост. – *Začnem plakať od radosti.* – *Rozplačem sa od radosti.* – *Najradšej by som sa rozplakal(a) od radosti.* – *Nezadržím slzy (plač) od radosti.*

Ako vidieť z uvedených dokladov, i keď prekladateľ (účastník ankety) väčšinou správne vystihol gramatickú i sémantickú hodnotu príslušného slovesa, nie všetky prekladové invarianty, ktoré použil, možno uvádzať ako slovníkové synonymá.

Sémantická analýza bulharských prefigovaných slovies s predponou *do-* ukazuje, že mnohé z nich vplyvom syntaktického okolia nadobúdajú širšie významové rozpätie, vystupujú v dvoch i viacerých významoch. Pre dôsledné lexikografické zachytávanie sémantických rozdielov je v takýchto prípadoch potrebné použiť buď semantizáciu, upresňujúcu alebo dopĺňajúcu význam danej lexikálnej jednotky, alebo uviesť synonymický výraz. (Např. v nasledujúcich dokladoch je rozšírená významová stavba bulharského slovesa podmienená nielen kontextom, ale i sémantickou intenciou slovesného základu: домеря – 1. domerať (*do konca*), 2. domerať (*do dat. očne*), dodatočne odmerať, 3. dovážať (*do konca*), 4. dovážať (*do dat. očne*), dodatočne odvážiť alebo досипя – 1. dosypať (*múku, cement*), 2. dosypať, prisypať, dodatočne nasypať (*zrna*), 3. (*o tekutinách*) doliať (*vodu, ocot, olej*); 4. doliať, priliat, dodatočne naliat, 5. (*o jedle*) dodať, pridať).

Zmena funkcie prefixu predponového slovesa podmieňuje teda jeho polysémickú stavbu, čo je predmetom ďalšieho výskumu.

Významová analýza prefixu *do-/do-* môže byť rozpracovaná ešte detailnejšie, avšak na ustanovenie zhôd a rozdielov jeho funkcií v porovnávaných jazykoch pokladáme uvedenú konfrontáciu za postačujúcu.

Závery. Predložená analýza predponových slovies s prefixom *do-/do-* ukazuje vo väčšom rozsahu na zhody a paralely funkcií uvedenej predpony v oboch jazykoch, ale aj na isté špecifické rozdiely. Konfrontáciou materiálu prichádzame k záveru, že lexikálno-sémantická funkcia predpony *do-* v bulharčine modifikovať význam základového slovesa je prvoradá. Dôkazom toho je pravidelná vidová korelácia všetkých bulharských slovies s predponou *do-* oproti častej vidovej defektivnosti v slovenčine, kde nedochádza k druhej imperfektívnej derivácii a príslušné slovenské ekvivalenty vystupujú väčšinou ako perfektíva tantum. V týchto prípadoch je potrebné absenciu nedokonavého vidu slovenských slovies lexikograficky nahradiť opisným výrazom.

V oboch jazykoch konštatujeme značnú sémantickú šírku a členitosť funkcií prefixu *do-/do-*, i keď v bulharčine zaznamenávame jeho širšie sémantické rozpätie. Okrem príznakov ukončenia, dodatočného vykonávania, smerovania deja k istej priestorovej alebo časovej hranici, miery konania deja, formálne vyjadrených prefixom *do-/do-* v oboch jazykoch, je táto predpona v bulharčine navyše i formálnym ukazovateľom príznaku začínania deja, ktorý sa v slovenčine prezentuje inými výrazovými prostriedkami (slovesami s predponou *za-*, *z-*, *na-*, *roz-* alebo opisným vyjadrením).

V zásade pozorujeme zhody vo výrazovom pláne predponových slovies s prefixom *do-/do-* realizujúcich rovnaké spôsoby slovesného deja. Nie vždy však bulharskej predponovej lexéme zodpovedá príslušný formálny slovenský pendant. V závislosti od spôsobu deja môže byť ekvivalentom slovenské predponové sloveso s iným prefixom (ukončenie deja: *do-* Ľ *do-*, *vy-*; *podo-*; smerovanie deja: *do-* Ľ *do-*, *pri-*; vysoká miera deja: *do-* Ľ *vy-*, *o-*, *zo-*; dodatočný dej: *do-* Ľ *do-*, *pri-*; začiatok deja: *do-* Ľ *za-*, *z-*, *roz-*) alebo konštrukcia (začať + motivujúce sloveso, zachcieť sa, zažiadať sa + motivujúce sloveso alebo výraz: dostať chuť na + motivujúca lexéma).

Do istej miery je vznik predponového slovesa s prefixom *do-/do-* (univerbizáciou predložkových konštrukcií) prejavom tendencie po ekonómii v jazyku, na druhej strane sa však bulharčina vyznačuje tvorbou formálnych variantov predpony *do-* (*doiz-*, *doo-*, *doha-*), ktoré v istých prípadoch možno hodnotiť ako prefixálnu redundanciu.

Namieste je pripomenúť i asymetriu v distribúcii formálne zhodných prefigovaných slovies v oboch jazykoch.

LITERATÚRA

DANEŠ, F. – MACHÁČKOVÁ, E.: Slovesný vid z hľadiska sémantického. Slovo a slovesnosť, 2, XLI, 1980, s. 45 – 49.

- HORECKÝ, J.: O tvorení slovíes predponami. Slovenská reč, 22, 1957, s. 141 – 155.
- IVANOVA-ŠALINGOVÁ, M.: Homonymický slovník. Bratislava-Prešov 1997.
- KOTULIČ, I.: K otázke intenzitných reflexív s predponou na-. In.: Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov, JÚLŠ SAV, 1990, s. 179 – 189.
- PECIAR, Š.: K problému čisto vidových predpôn. Jazykovedný časopis, 19, 1968, s. 216 – 230.
- SEKANIINOVA, E.: Sémantická analýza predponového slovesa v ruštine a slovenčine. Bratislava 1980.
- SEKANIINOVA, E.: Klasifikácia predpôn v slovanských jazykoch na základe štruktúrnej sémantickej analýzy. In.: Československé prednášky pre VII. medzinárodný zjazd slavistov. Varšava 1973, Praha 1973, s. 195 – 201.
- Veľký slovensko-ruský slovník, I. zv., A – K. Bratislava 1979.
- БОНДАРКО, А. В.: Проблеммы грамматической семантики и русской аспектологии. Санкт-Петербург 1996.
- БЪЧВАРОВ, Я.: Чешкият език в славянски контекст. София 1996.
- ГРАМАТИКА НА СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ КНИЖОВЕН ЕЗИК, т. I, Морфология. София 1983.
- ИВАНОВА, К.: Начини на глаголно действие в съвременния български език. София 1974.
- ИВАНЧЕВ, С.: За някои основни сходства и разлики между славянските езици областа на глаголния вид. Славянска филология, т. XII, Езикознание, София 1973, с. 131 – 153.
- МАСЛОВ, Ю. С.: Система основных понятий и терминов славянской аспектологии. In.: Вопросы общего языкознания. Изд. Ленинградского университета, Ленинград 1965, с. 71 – 72.
- ПАШОВ, П.: Практическа българска граматика. 2. изд., София 1994.
- ПЕРНИШКА, Е.: Някои прояви на граматическа и словообразователна дефективност при глаголи, образувани с представка за-. In.: Български език, XXIX, 4, София 1979, с. 304 – 312.
- ПЕРНИШКА, Е.: Семантични отношения в речника и тяхното лексикографско отразяване. In.: Български език, ХІІІ/ХІV, 3, София 1993/1994, с. 167 – 173.
- ПОПОВ, Д.: Български тълковен речник. София 1996.
- РЕЧНИК НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК, IV. София 1984.
- ХАЛАЧЕВА, С.: Производни глаголи за самоизява, образувани с префикс на- в съвременния български език. Български език, XLII, 2, 1997/1998, с. 68 – 71.
- ХРИСТОВ, П.: За езиковото значение на глаголните представки в българския език. In.: Български език, 2, София 1979, с. 120 – 128.

Приставочные глаголы с приставкой *до-* в болгарском языке и их словацкие эквиваленты

Мария Кошкова

Целью сравнительного анализа семантической структуры приставочных глаголов с приставкой *до-* в болгарском и словацком языках является объяснение различных интерпретаций данных глаголов с точки зрения их полифункциональности, а тем самым различного членения значения этих глаголов в качестве лексических единиц в словарях различного типа. Несмотря на прозрачность значений приставки *до-*, решение вопроса семантического анализа глаголов, в которых она находится в роли словообразовательного элемента, намного сложнее. Это касается прежде всего категории аспектуальности и ее двух элементов, вида и способа глагольного действия. Автор сосредоточила свое внимание на лексико-семантический элемент аспектуальности приставочных глаголов с приставкой *до-*, который существенным образом определяет конкретную фазу хода действия, выраженного производящим глаголом. На основании анализа вышеуказанных глаголов выявляются сходства и специфики их значений, семантический диапазон которых можно в обобщенной форме характеризовать как реализацию начальной или конечной фазы действия или направления к ней на пространственно-временной оси.

PETER ŠOLTÉS

PETER ŽEŇUCH*

Sociálne a spoločenské postavenie gréckokatolíkov na východnom Slovensku a v Podkarpatskej Rusi v 18. storočí

ŠOLTÉS, P. – ŽEŇUCH, P.: Social Position of Greek Catholics at the Eastern Slovakia and at the Sub-Carpathian Ukraine in the 18th Century. *Slavica Slovaca*, 36, 2001, No. 2, pp. 133 – 146. (Bratislava)

Social position of Greek Catholic clergy at the beginning of the 18th century was markedly different from the situation in Roman Catholic Church. Priests were badly paid, their's education was insufficient; all this caused frequent moral offences.

History. Religion studies. Linguistics. History of church. Greek Catholic Church. The level of education in the 18th century.

I. Keď bola v r. 1646 na Užhorodskom zámku prijatá únia s rímskou cirkvou, jeden z troch bodov, ktorým šesťdesiatí traja zúčastnení kňazi východného obradu podmieňovali prijatie rímskej jurisdikcie, bolo zrovnoprávnenie kňazov byzantsko-slovanského obradu s rímskokatolíckym duchovenstvom.¹ Bol to však veľmi zložitý a dlhotrvajúci proces, ktorý sa zavŕšil až začiatkom 19. storočia, no peripetie tohto vývinu možno sledovať až podnes.

Po doznení posledného stavovského povstania sa v rámci upevňovania únie s katolíckou cirkvou uskutočňovali zmeny, ktorými sa Mukačevské biskupstvo malo prispôbiť štruktúre diecézy latinskej cirkvi. Aj gréckokatolícke duchovenstvo sa nachádzalo v inej pozícii ako ostatný obradovo latinský klérus Habsburskej monarchie. Úplná absencia gréckokatolíckej šľachty, ktorá by sa starala o obranu práv svojho duchovenstva, nútila gréckokatolícky klérus hľadať podporu u panovníka. Ani dlhé desaťročia po únii (1646) sa táto skutočnosť nezmenila. Na území dnešného východného Slovenska neboli takí zemepáni alebo iní príslušníci privilegovanej feudálnej vrstvy byzantsko-slovanskému obradu, ktorí by sa exponovali v záujme svojej cirkvi tak, ako to robili katolícki a protestantskí zemepáni, lebo v politickom i verejnom

* Mgr. Peter Šoltés, Slavistický kabinet SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava.

Mgr. Peter Žeňuch, CSc., Slavistický kabinet SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava.

** Štúdia je súčasťou riešenia grantového projektu – *Duchovná pieseň v cyrilských rukopisoch z východného Slovenska a cyrilometodský odkaz* (2/7004/21).

¹ LACKO, M.: Užhorodská únia. – *Slovak Studies*. 1. Most publikations 1959, s. 12. (separátny výtlačok).

živote nehrali významnejšiu úlohu.² Až diplomom kráľa Leopolda I. z r. 1692 sa oslobodili od poddanskej závislosti všetci vysvätení gréckokatolícki kňazi, no privilégium sa nevzťahovalo na tých kňazov, ktorí získali svätenie po jeho vydaní.³ Bol to začiatok procesu, na ktorom sa začalo budovať postupné zrovnoprávňovanie kňazov byzantsko-slovanského a latinského obradu. Kráľ vydanie diplomu zdôvodňoval tým, že je nemysliteľné, aby katolícky kňaz, a tým bol každý vysvätený uniátsky pop, zotrúval v poddanstve.⁴ Toto Leopoldovo privilégium však prispelo k tomu, že sa z gréckokatolíckeho duchovenstva utvorila uzavretá kasta, do ktorej len výnimočne prenikali adepti na kňazstvo pôvodom z nepopskej rodiny. Až dekrétom Karola VI. z r. 1721 boli od poddanských povinností oslobodení aj rodinní príslušníci gréckokatolíckych kňazov. Tým sa uľahčilo “dedenie” kňazskej služby z otcov na synov. Nariadenia biskupa M. M. Olšovského ukladali kandidátom na kňazov, aby sa ešte pred svojím vysvätením preukázali dokladom, že nezotrúvajú v poddanskej závislosti, čo tiež zvyhodňovalo slobodných popských synov.⁵ Poddaní, ktorí sa chceli stať gréckokatolíckymi kňazmi, si tzv. manumisiu (oslobodenie od poddanských povinností) museli od svojho pána kúpiť, čo si veľká väčšina z nich len ťažko mohla dovoliť. Tu treba hľadať aj príčinu vzniku kastovníctva gréckokatolíckych kňazov a ich rodín.

Leopold I. však myslel aj na materiálne zabezpečenie gréckokatolíckeho kléru a nariadil, aby vlastníci obcí pre gréckokatolícke farnosti vyčlenili nezdaniateľné pozemky. Toto nariadenie však v praxi narážalo na tvrdý odpor šľachty, ktorá týmto krokom prišla o časť príjmov. O tom, ako ťažko získavali gréckokatolícki kňazi oslobodenie od poddanských povinností, svedčí správa z r. 1694 od mukačevského vikára Adriána Kosakovského. Hovorí sa v nej o jednoznačnom odmietnutí Leopoldovho privilégia na zasadnutí Berežskej stolice dovtedy, kým ho neschválí krajinský snem.⁶ Výstižné sú v správe slová nemenovaného šľachtica, ktorý takto zahanbil biskupského vikára: “...ak chcú byť (*popi*, pozn. P. Š.) slobodní, nech žijú na ulici s cigánmi, alebo vo svinských chlievoch, ale nie na pozemkoch zemepánov.”⁷ Podobne sa k privilégiu postavila aj zemplínska šľachta. Župná kongregácia na svojom zasadnutí vo Vranove až v r. 1702 schválila oslobodenie všetkých gréckokatolíckych kňazov od štátnych a zemepanských povinností.⁸ Po potlačení Rákociho povstania veľká časť pôdy šľachty, ktorá sa zúčastnila povstania, bola skonfiškovaná a prešla do

² HARAКСIM, E.: Užhorodská únia a východné Slovensko. – Historický časopis, 45. 1997, s. 198.

³ HARAКСIM, E.: K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do r. 1867. Bratislava, Veda – Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1961, s. 68.

⁴ ПЕКАР, А. В.: Нариси історії церкви Закарпаття. Том II. Єпархічне оформлення. «Записки ЧСВВ» – «Analecta OSBM». Рим 1967, s. 34-38.

⁵ HARAКСIM, E.: K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do r. 1867, c. d., s. 68-69.

⁶ ГАДЖЕГА, В.: Дополтки до історії русинів и руских церковей в був. жупѣ Земплинской. – Ін: Науковий зборник тов. Просвѣта. XI, Ужгород 1935, s. 38.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

vlastníctva eráru. Až vtedy mohli gréckokatolícki kňazi očakávať výraznejšie zlepšenie svojho materiálneho postavenia. Na opakované žiadosti biskupa Bizancija (1716–1733) kráľ Karol VI. v r. 1720 opakovane nariadil, aby v každej gréckokatolíckej farnosti vydělili jednu usadlosť ako farský pozemok; o rok neskôr vydal dekrét, podľa ktorého nebolo dovolené pokladať zákonné deti popov za poddaných.⁹

Vydeľovaním nezdaniteľných pozemkov pre gréckokatolícku farnosť bolo poznačené celé 18. storočie. Pri sledovaní údajov z vizitácií z rokov 1750–1752 je zjavné, že v oblastiach stredného a južného Zemplína, v centrálnej časti Šariša a na Spiši, kde žilo obyvateľstvo nábožensky zmiešané, proces vydelenia farského pozemku vo väčšine obcí už prebehol, no v mnohých dedinách ležiacich na severe a východe Mukačevského biskupstva neboli farské pozemky pre gréckokatolíckych popov ešte stále vyčlenené. Vplyv katolícko-protestantského vzoru cirkevnej organizácie je viditeľný aj v usporiadaní výberu cirkevných poplatkov, ktoré uskutočňoval v rámci svojej vizitácie biskup Olšavský. Na území celého biskupstva jednotne upravil štólové poplatky za krst, sobáš, pohreb, čítanie žaltára a pod. Dovtedy bola ich výška v každej farnosti stanovená podľa miestnych zvyklostí. V gréckokatolíckych farnostiach na severe Zemplína často riadne štólové poplatky ešte v 50-tych rokoch 18. storočia neboli zaužívané. Zvyšovanie cirkevných poplatkov malo vplyv na sociálny vzostup duchovenstva, no vyvolávalo nesúhlas veriacich. Kňazi bez zaplatenia štólových poplatkov (tzv. štóly) zvyčajne neboli ochotní vykonávať náboženské úkony. Ak rodičia nemali na zaplatenie za krst, ostávali ich deti nepokrstené niekedy až do desiateho roka.¹⁰ Vizitácie zaznamenávajú prípady, keď kňaz nedal umierajúcemu posledné pomazanie, lebo jeho rodina nemala na zaplatenie štólových poplatkov.¹¹ Niekde dokonca boli mŕtvi pochovaní bez cirkevného pohrebu, lebo ich príbuzní nezaplatili cirkevné poplatky.¹²

Po vyčlenení slobodných farských pozemkov a budov gréckokatolícku duchovenstvo často bez súhlasu biskupa či archidiakona opúšťalo svoje farnosť a premiestňovalo sa do tých obcí, kde mali vyhliadky na vyšší príjem. Najviac bolo takéto sťahovanie rozšírené medzi mladými kňazmi. Biskupi sa snažili tento stav svojho kléru odstrániť. Z biskupských listov A. Bačinského z konca 18. storočia¹³ vyplýva, že premiestňovaniu kňazov bez biskupského súhlasu sa najmä v odľahlejších kútoch Mukačevského biskupstva stále zabrániť

⁹ В. Гаджега, Додатки до исторiї русинѳв и руских церквей в був. жупѳ Земплинской, Ужгород 1935, s. 38-39.

¹⁰ ЛЕЛЕКАЧ, М.: Штоловы доходы грекокатолицьких священникѳв в бывшой жупѳ Ужгородськой до р. 1730. – In: Науковий зборник тов. Просвѳта. XII. Ужгород 1936, s. 341.

¹¹ В. Гаджега, Додатки до исторiї русинѳв и руских церквей в був. жупѳ Земплинской, Ужгород 1935, (Nižný Hrabovec) s. 70; (Voľa) s. 77; (Strážske) s. 79.

¹² Ibidem, (Lesné) s. 74.

¹³ Можно то документоваť наприклад в листе з 24 III. 1800. Porovnaj ШЛЕПЕЦЧКИЙ, А.: Мукачiвський єпископ Андрiй Федорович Бачинський та його послання. – In: Науковий збiрник Музею української культури у Свиднику. 3. Prešov, Vydalo Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidniku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, Oddeleni ukrajinskej literatúry v Prešove 1967, s. 228.

nedarilo. Tento neduh bol ešte v predtereziánskych časoch rozšírený i medzi rímskokatolíckym duchovenstvom. Kňazi sa často sťahovali z fary na faru za vidinou výnosnejšieho miesta, niekedy si dušpastiersku službu zľahčovali najímaním biedne platených vikárov.¹⁴

Procesu sociálneho zrovnoprávnenia gréckokatolíckych kňazov však bránila aj skutočnosť, že od začiatku 18. storočia boli mukačevskí biskupi stále silnejšie pripútavaní a podriaďovaní jurisdikcii rímskokatolíckych biskupov v Jágri. Cisár Jozef I. na začiatku 18. storočia ešte nepochyboval o právoplatnej existencii Mukačevského biskupstva a na základe apoštolských práv vymenoval svojho kandidáta za biskupa. No jeho nasledovník na uhorskom tróne Karol VI. sa priklonil k stanovisku, ktoré presadzoval najmä jágerský biskup. Podľa neho ktorýkoľvek východný biskup sídliači na území jeho diecézy môže byť iba jeho obradovým vikárom.¹⁵ Túto subordináciu uznal kráľ Karol VI. v cisárskom dekréte (8. XI. 1716), kde z moci svojho patronátneho práva udeľuje Bizancimu iba *Titulum, seu honorem Episcopi suprafasti Districtus Munkaciensis* a nie *Diocesis Munkaciensis*, ako by mal znieť titul plnoprávneho biskupa.¹⁶ Tento stav potvrdila aj rímska kúria. Kongregácia pre šírenie viery v dekréte z 20. VII. 1718 nariadila, aby gréckokatolíci zachovávali sviatky podľa príkazov latinskej cirkvi; aby sa kňazi zriekli dvojženstva a aby biskup v takýchto prípadoch postupoval podľa cirkevného práva; aby nových kňazov vysväcoval mukačevský apoštolský vikár iba vtedy, ak to schválil latinský ordinár; aby sa nové fary ustanovovali iba so súhlasom latinského ordinára; aby sa gréckokatolícki kňazi nemiešali do záležitostí latinských manželstiev, inak má proti nim zasiahnuť ich obradový vikár podľa tohto práva; aby sa nové kostoly stavali a posväcovali len so súhlasom jágerského biskupa.¹⁷

Aj biskup Barkóci v 40-tych a 50-tych rokoch 18. storočia podnikal ďalšie kroky, ktoré obmedzovali samostatnosť kňazov byzantsko-slovanského obradu. Svojou aktivitou skomplikoval vzťahy medzi obidvoma katolíckymi cirkvami. Barkóci ustanovil, že bez účasti vyslanca z Jágra nesmú byť konané synody kňazov, novovymenovaní archidiakoni majú byť vo svojom úrade potvrdení biskupom v Jágri a do jeho kompetencie malo patriť rozhodovanie vo veci rozvodov a kňazských priestupkov.¹⁸ V tomto období právnej subordinácie mukačevského biskupa musela

¹⁴ KOWALSKÁ, E.: Funkcia farára v jozefínskej cirkevnej politike. – Historický časopis, 39, 1991, s. 159.

¹⁵ VASIL, C.: Gréckokatolíci. Dejiny – osudy – osobnosti. Košice: Byzant, Vydavateľstvo Spolku sv. Cyrila a Metoda 2000, s. 76-77.

¹⁶ PERFECKÝ, E.: Boj za náboženskú a národnostnú samostatnosť cirkve v Podkarpatské Rusi. – Prúdy, 8, 1924, s. 148.

¹⁷ Latinský prepis listiny porovnaj v citovanej práci E. Perfeckého (Boj za náboženskú a národnostnú samostatnosť cirkve v Podkarpatské Rusi, s. 150). Listinu s ostatnými dokumentami publikuje aj M. Lučkaj. (Роговпай ЛУЧКАЙ, М.: Історія карпатських русинів (український переклад). Том III. – In: Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. 16. Red. M. Sopoliga. Prešov, Vydalo Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidniku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, Oddelení ukrajinskej literatúry v Prešove 1990, s. 173-177.) Opatrenia jágerských biskupov, ktoré obmedzovali právomoci gréckokatolíckeho duchovenstva, platili až do vlády Márie Terézie, ktorá v roku 1771 kanonizovala Mukačevské biskupstvo.

¹⁸ ДУЛИШКОВИЧ, И.: Исторические черты Угросских. III. Ужгород 1877, s. 148.

byť teda každá vysviacka nových gréckokatolíckych kňazov schválená rímsko-katolíckym ordinárom. Ten mal dohliadať na to, aby vysvätené osoby mali potrebnú vedomostnú a morálnu prípravu. To spôsobilo zmenu v pomere počtu kňazov a spravovaných farností. Kým v predchádzajúcom období nebola o gréckokatolíckych popov núdza (v niektorých dedinách slúžili viacerí, zväčša otec a syn, alebo niekoľko bratov spolu), v období druhej polovice 18. storočia počet gréckokatolíckych kňazov tak poklesol, že niekde musel jeden farár administrovať niekoľko farností.

Gréckokatolícke duchovenstvo najviac postihol dekrét biskupa Barkóciho z r. 1747, v ktorom kňazov východného obradu degradoval na obradových kaplánov rímsko-katolíckych farárov.¹⁹ Znamenalo to, že boli ekonomicky závislí od miestneho latinského farára. V praxi sa toto nariadenie prejavilo tak, že cirkevné príjmy a poplatky za vykonávanie náboženských obradov v obciach, kde žilo obyvateľstvo obidvoch katolíckych obradov, vyberali iba latinskí farári. Vo vizitácii z r. 1750 sú o tom časté zmienky.²⁰ V obciach, kde gréckokatolíci žili medzi kalvínskym obyvateľstvom, boli na nátlak zemepána nútení platiť cirkevné dôchodky kalvínskemu pastorovi.²¹ V jedinej existujúcej evanjelickej farnosti na Zemplíne pred r. 1781 (Pozdišovce) poberal ich ročné cirkevné dôchodky evanjelický farár.²² V konkurencii týchto cirkví – čo sa týka podpory zo strany svetskej moci – bola gréckokatolícka cirkev najslabšia. V mnohých dedinách, kde žili gréckokatolíci, nemohli ich kňazi vysluhovať základné náboženské obrady krst, sobáš, podľa ktorých sa určovala príslušnosť k cirkvi. Takýmto spôsobom prichádzali gréckokatolícki kňazi o značnú časť svojich príjmov, lebo za vysluhovanie sviatostí (krstu, sobáša) a pohrebu kňaz získaval najvyššie štólové poplatky. Vo svojom vizitačnom protokole to uvádza aj biskup M. M. Olšavský, ktorý pri komentovaní údajov z vizitácie z Mukačevskej diecézy z rokov 1750–1752 kritizoval už spomínané nariadenia jágerského biskupa Barkóciho. Zaujímavý je napríklad prípad v Budkovciach, kde podľa údajov z vizitácie žilo v r. 1750 osemdesiat gréckokatolíkov prístupujúcich k spovedi. Miestny farár latinského obradu im však nedovolil nič iné vysluhovať iba spoveď a posledné pomazanie s prijatím Eucharistie, kvôli čomu miestny gréckokatolícky kňaz nepoberal žiadne dôchodky z tejto obce.²³ V niektorých dedinách

¹⁹ LUČKAY, M.: *Historica Carpatho-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*. – In: Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. 17. Prešov, Vydalo Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidniku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, Oddelení ukrajinskej literatúry v Prešove 1991, s. 43-44.

²⁰ В. Гаджега, Додатки до історії русинів і руских церковей в був. жупї Земплинскої, Ужгород 1935, (Moravany) s. 69; (Nižný Hrušov) s. 73; (Petrovce, Michalovce) s. 75-76; (Strážske) s. 79; (Tovarné) s. 81; (Domaša, Maťašovce, Lieskovce, Žalobín) s. 82. Porovnaj aj ГАДЖЕГА, В.: Додатки до історії русинів і руских церковей в Ужанскої жупї. – In: Науковий зборник тов. Просвіта. III. Ужгород 1924, (Pavlovce) s. 189.

²¹ В. Гаджега, Додатки до історії русинів і руских церковей в Ужанскої жупї. Ужгород 1924, (Senné, Veľká Stretava, Malá Stretava, Jastrabie pri Michalovciach) s. 177.

²² В. Гаджега, Додатки до історії русинів і руских церковей в був. жупї Земплинскої, Ужгород 1935, s. 64. ovce) s. 59; (Papín) s. 96.

²³ Ibidem, (Budkovce) s. 59; (Papín) s. 96.

rímskokatolícky farár nedovolil uniátskemu kňazovi vysluhovať žiadne sviatosti. V Michalovciach a Petrovciach, ktoré boli filiálkami farnosti v Topoľanoch, žilo spolu 345 gréckokatolíkov prístupujúcich k spovedi, no iba latinský farár vyberal od gréckokatolíkov ročný dôchodok a štólu, pričom "... nepripustí nijak nášeho (*popa*, pozn. P. Š.) k svojim ruthenom²⁴ vysluhovať sväté tajomstvá. Ten pleban nabáda rôznym spôsobom ruthenov, aby prijali latinský obrad a haní naše obrady ..." ²⁵ Gréckokatolícky klérus tento nerovnocenný stav vnímal ako ohrozenie svojich pozícií a dôkaz snahy rímskokatolíckej cirkvi o úplné polatinčenie východného obradu.²⁶ Odlišnosti byzantsko-slovanského obradu sa často vysvetľovali ako znak jeho menšej pravovernosti a boli častým argumentom rímskokatolíckych kňazov pri dokazovaní opodstatnenosti ich nadradeného postavenia. Pri vizitácii v r. 1750 sa gréckokatolíci v Michalovciach sťažovali, že miestny latinský pleban v katechizácii o znaku kríža, ktorí gréckokatolíci nerobia podľa latinského spôsobu, povedal: "Žalujem vás, že sa neviete ani prežehnať, no nie div, lebo ani vaši kňazi nevedia." ²⁷

Vzájomné spory medzi cirkevnými predstaviteľmi mali aj ekonomické pozadie. Presunmi obyvateľstva v 18. storočí dochádzalo k narušeniu dovtedajšej konfesionalnej skladby, k početnému oslabovaniu rímskokatolíckych i protestantských cirkevných zborov, čo viedlo aj k zníženiu cirkevných príjmov obradovo latinských kňazov. Tým boli do značnej miery motivované obmedzujúce opatrenia jágerských biskupov a ich kňazov voči gréckokatolíckemu duchovenstvu, nešlo teda len o riešenie konfesionalného spolužitia, ale v prvom rade sa preferoval ekonomický pohľad. Takéto opatrenia máme doložené iba v nábožensky zmiešaných oblastiach, no tam, kde gréckokatolícke obyvateľstvo tvorilo konfesionalne čisté oblasti, kňazom východného obradu sa nezasahovalo do ich pastoračnej činnosti. Svedčí o tom aj štvrtý bod vizitačného protokolu Zemplínskej župy, ktorý M. M. Olšavský vypracoval pre Máriu Teréziu. Uvádza sa v ňom, že v 295 zemplínskych, spišských a šarišských obciach, kde žijú len gréckokatolíci, môžu ich kňazi slobodne vykonávať svoje dušpastierske služby, no v 164 obciach, kde žije gréckokatolícke obyvateľstvo pomiešané s rímskokatolíckimi, kalvíni a evanjelikmi, sú v pastorácii obmedzovaní.²⁸

²⁴ Hadžega pri prepisovaní a prekladaní vizitácie použil termín "Rusini," no v latinskom origináli M. M. Olšavský použil latinské pomenovanie "rutheni," ktoré neoznačovalo etnicitu, ale konfesionalnú príslušnosť ku gréckokatolíckej cirkvi.

²⁵ В. Гаджега, Додатки до исторіи русинів и русских церквей в був. жупі Земплинскої, Ужгород 1935, s. 75-76.

²⁶ Ё. Нараксим, К социальным и культурным деинам Украјинцов на Slovensku до r. 1867, s. 69., s. 125.

²⁷ В. Гаджега, Додатки до исторіи русинів и русских церквей в був. жупі Земплинскої, Ужгород 1935, s. 77.

²⁸ Роговнай ГАДЖЕГА, В.: Додатки до исторіи русинів и русских церквей в був. жупі Земплинскої. – In: Науковий зборник тов. Просвѣта. XII. Ужгород 1937, s. 38. О zaujímavom rozmere medzikonfesionalnych vzťahov máme správu aj u Jána Čaploviča v *Etnografii Slovákov v Uhorsku*. V stati o ľudovom liečiteľstve píše, že modlitby rusínskeho popa pokladajú Slováci za veľmi účinné a dávajú ich čítať za svojich chorých. Porovnaj ČAPLOVIČ, J.: *Etnografia Slovákov v Uhorsku*. Z rukopisu preložil, ponámky a doslov napísal Rudo Brtňá. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997, s. 55.

V celom Mukačevskom biskupstve bolo čisto gréckokatolíckych dedín 453 a v 676 dedinách sa miešal východný obrad spolu s inými konfesiami.²⁹

V polovici 18. storočia sa M. M. Olšavský okrem materiálneho zabezpečenia snažil zlepšiť aj vzdelanostnú úroveň gréckokatolíckych kňazov. Nedostatočná pripravenosť kňazov na výkon svojho povolania bola totiž hlavným argumentom v rukách jágerského biskupa pri diskriminačných opatreniach obmedzujúcich gréckokatolícke duchovenstvo pastoračne i ekonomicky. V r. 1744 biskup Olšavský založil v Mukačeve kláštornú bohosloveckú školu na výučbu budúcich kňazov a kantorov, neskôr bola prenesená do Užhorodu. Podobné školy založil aj v Mária Pócsi, Marmaros-Szigethe (rum. Sighetu Marmatiei) a Nagy Bányi (rum. Baia Mare).³⁰

Zvýšenú starostlivosť o vzdelanie gréckokatolíckeho duchovenstva začal v druhej polovici 18. storočia prejavovať aj štát, a to podporovaním ich štúdiá na katolíckych univerzitách. V r. 1774 založila Mária Terézia vo Viedni pri chráme svätej Barbory cisársky generálny seminár pre všetky východné biskupstvá v cisárstve. Krátko na to v r. 1781 bol založený aj gréckokatolícky seminár v Užhorode.

Na naliehavosť pozdvihnúť vzdelanostnú úroveň gréckokatolíckeho kléru ešte na začiatku 19. storočia upozorňuje aj Anton Sirmaj vo svojich *Topografických a politických noticiách Zemplínskej stolice*. Uvádza, že zvýšenie kultúrnosti ruského národa si vyžaduje zavedenie národných škôl, na čelo ktorých sa majú postaviť takí náboženski predstavitelia, ktorí sú oboznámení s mravmi v tej-ktorej farnosti. Títo predstavitelia majú byť vzdelanejší a o ich zabezpečenie sa treba postarať z verejných fondov, čím sa pomôže gréckokatolíckym kňazom, lebo sú *“hatení veľkou chudobou a uvažujú len o svojej orbe, žatve a mlatbe a ak aj si niektorí prinesú so sebou zo seminára jemnejšie spôsoby, zmenia sa znova pod vplyvom nepriateľskej surovosti.”*³¹

Iniciátormi väčšiny opatrení, ktorými sa prispôboval sociálny status gréckokatolíckych kňazov ostatnému duchovenstvu v Uhorsku, boli už od začiatku 18. storočia okrem panovníckeho dvora výhradne mukačevskí biskupi a vyšší cirkevní úradníci, ktorí si ako jediní predstavitelia gréckokatolíckej elity uvedomovali nebezpečenstvo hroziace cirkvi v prípade, že by sa ju nepodarilo sociálne pozdvihnúť a prispôbiť jej sociálny status všeobecne platnému stavu v krajine. Opatrenia mukačevských biskupov smerujúce k pozdvihnutiu materiálneho a sociálneho postavenia gréckokatolíckeho duchovenstva vychádzali z toho, že v rusínskej spoločnosti je kňaz nielen cirkevnou, ale aj náboženskou a kultúrnou autoritou a prostredníctvom neho možno najviac vplývať a formovať veriacich.

²⁹ ГАДЖЕГА, В.: Додатки до историї русинів и руских церквей в Ужанской жупѣ. – In: Науковий збірник тов. Просвіта. II. Ужгород 1923, s. 53.

³⁰ КОНДРАТОВИЧ, І.: Стремління за руску печатню на Подкарпатській Русі і пам'ятники старопечатних церковних книг. – In: Подкарпатська Рус, роč. 1, č. 4, Ужгород 1924, s. 68.

³¹ SIRMAJ, A.: Politické a topografické poznatky stolice Zemplínskej. Preložil M. Slaninka. Bratislava, Zemplínsky valal 1999.

O naliehavosti takýchto krokov svedčí stav zaznamenaný v De Camillisovej kanonickej vizitácii v Spišskej župe (1701). Je to najstaršia zachovaná vizitácia z územia bývalého Mukačevského biskupstva. Nachádzajú sa v nej zaujímavé doklady o živote a sociálnej úrovni vtedajšieho kléru a o problémoch, s ktorými sa vizitátori počas svojej práce stretávali.³² Zaujímavé sú už otázky, na ktoré mal kňaz spolu so zhromaždenou obcou vizitátorom odpovedať. Okrem zisťovania mena a pôvodu kňaza, jeho materiálneho zabezpečenia a majetkov cirkvi sa veľká pozornosť kládla na morálnu úroveň popa a veriacich (Či sa kňaz správa zodpovedajúco svojmu stavu? Či nie je pijan a nehrá karty?), otázky zamerané na dodržiavanie ustanovení vyplývajúce z rímskej jurisdikcie (Či sa kňaz počas bohoslužieb modlí za pápeža? Či neboli sviatosti vysluhované v noci, keď mohlo dušiam veriacich hroziť nejaké nebezpečenstvo?), tiež otázky o dodržiavaní cirkevných nariadení (Či kňaz a veriaci dodržiavajú predpísané pôsty, či svätia nedele a sviatky?) a pod.

Mukačevská eparchia a cirkev byzantsko-slovanského obradu stála v tejto časti Uhorska dlho na okraji záujmu panovníckeho dvora a šľachty, lebo bola iba cirkvou poddaných. Tým sa jej postavenie v porovnaní s ostatnými cirkvami líšilo a prejavovalo sa to najmä vo väčšej spätosti gréckokatolíckych popov s okolitou dedinskou spoločnosťou, ako to bolo zaužívané v latinskom obradovom prostredí. Baľkovia, ako sa vtedy gréckokatolícki kňazi nazývali, robili na poliach ako ostatní dedičania, chodili ubiedení v sedliackych šatách, s ostatnými chlapmi chodili do krčmy, pili a ruvali sa s ľuďmi.³³ Počas povstania Františka Rákociho sa mnohí gréckokatolícki kňazi zo zbraňou v ruke zúčastňovali bojov na strane povstalcov. V Notíciách Užskej župy Matej Bel uvádza, že kňazi gréckeho obradu sa zúčastnili dobývania Užhorodského hradu. Medzi nimi najviac vynikol bukovský farár Ján Kakhavic, pre ktorého bolo zábavou “zmáčať si ruky v krvi, podpáliť strechu a to nielen v našom kraji ale aj za poľskými hranicami, ničiť zbojstvom, vraždami požiarimi. Dlhو striehol magistrát na zločincovu hlavu, predsa ho však nakoniec chytili a bol mu vymeraný trest, aký si zaslúžil.”³⁴ Za príčinu tohto stavu autor notícií pokladá “lenivú neznalosť posvätných vecí” a dúfa, že návrat do rímskej cirkvi bude týmto uniátom na osoh.³⁵

Tým, že gréckokatolícky klérus v polovici 18. storočia sa ešte len začínal sociálne diferencovať od ostatnej dedinskej spoločnosti, nelíšil sa od nej v spôsobe života. Medzi *popom* a *chlopom* nebol veľký rozdiel ani vo vzdelaní. Kandidát na kňaza, väčšinou to bol kňazov syn (popovič), sa doma u otca naučil čítať a písať a ako kantor získal aj základy katechizmu a prax v slúžení bohoslužieb. S takýmito chabými poznatkami nasledoval otca v kňazskej službe väčšinou v tej istej farnosti. Na vysvätenie nepotreboval

³² ГАДЖЕГА, В.: Канонична визитація в Спїшшу р. 1701. – In: Подкарпатська Рус, роц. 11, ч. 1-10, Ужгород 1934, s. 2.

³³ KONDRATOVIČ, I.: The Olšavský bishops and their activity. – In: Slovak Studies. III. Roma, Cyrillo-Methodiana, Slovak Institute 1963, s. 185.

³⁴ BEL, M.: Zemplínska a Užská stolica. Preklad z jazyka latinského Ing. M. Slaninka. Bratislava 1999.

³⁵ Ibidem.

nijakú kvalifikáciu ani duchovnú prípravu.³⁶ Kým latinský klerus v Uhorsku bol v polovici 18. storočia hmotne zabezpečený a mal za sebou štúdium na niektorej z katolíckych jezuitských univerzít, resp. u protestantských pastorov na univerzitách v Nemecku či vo Švajčiarsku, gréckokatolícki popi vo väčšine prípadov vyššie vzdelanie nemali.³⁷ Niektorí kňazi mali dokonca problémy s písaním a čítaním.³⁸ Spomínaná vizitácia z r. 1701 zo Spiša takmer vo všetkých vizitovaných farnostiach uvádza morálne priestupky popov. V niektorých obciach gréckokatolícki kňazi zamkli dvere cerkvi a nepustili vizitátorov skontrolovať jej výbavu liturgickými predmetmi a bohoslužobnými knihami, ani dodržiavanie rituálnych predpisov. Kňazi v Olšavici a v Repašoch, ktorí mali z okolitých obcí vyzbierať cirkevné poplatky pre mukačevského biskupa, si ich jednoducho ponechali.³⁹ V Helmanovciach boli vizitátori dokonca inzultovaní miestnym popom, ktorý vizitátorov vyhnal z fary, no keď nechceli odísť a ukázali mu poverenie od biskupa “schytil pištoľ a chcel na nás vystreliť, ledva sme mu mohli vyrvať pištoľ z rúk. Hneď sme vyšli z fary a prikázali mu vyvieť naše kone zo stajne. No on to nechcel dovoliť, schytil ohromný drevený kôl do ruky a jedného z nás krvavo poranil na hlave.”⁴⁰ Takéto údaje svedčia nielen o zlej mravnej úrovni a zlom sociálnom postavení kňazov východného obradu, ale ukazujú aj na to, že mnohí gréckokatolícki kňazi sa obávali o svoj úrad a svoje príjmy, preto nedôverovali ani návštevám vizitátorov.

Výčitky, týkajúce sa morálneho kreditu gréckokatolíckych kňazov, objavujú sa v cirkevných dokumentoch počas celého 18. storočia. Jedna rubrika vizitácie biskupa Olšavského z r. 1750 zisťovala správanie sa kňazov. Medzi najčastejšie ponosy veriacich na kňazov patrilo nadmerné pitie alkoholu: “Pop nemá miery v pití”,⁴¹ “Pop nemá miery v pití, pije za ôsmich, za to je suspendovaný na rok.”⁴² Tieto ponosy sa však vyskytujú v prevažnej miere v severných oblastiach Zemplína, kde v neúrodných a hospodársky zaostalých dedinách bolo aj duchovenstvo najzanedbanejšie. V dedinách ležiacich južnejšie, v prostredí, kde gréckokatolíci žili medzi obyvateľstvom latinského obradu, resp. medzi protestantmi, sa s takýmito výčítkami na adresu popov stretávame oveľa zriedkavejšie.

To isté platí aj pre porušovanie predpisov o povinnom nosení kňazského odevu. Smerom z hornatého severu na úrodnejší a bohatší juh sa výčitky typu: “keď pop robí na poli, odkladá reverendu,”⁴³ “farár niekedy bez reverendy chodí na pole a prechádza sa

³⁶ I. Kondratovič, *The Olšavský bishops and their activity*, s. 185.

³⁷ “Bol suspendovaný, dokiaľ sa lepšie nepriučí v náukách.” В. Гаджега, *Додатки до исторій русинів и руских церквей в був. жупѣ Земплинской, Ужгород 1935, (Pucakov)* s. 119.

³⁸ “(pop) nemá matricu, lebo nevie písať” В. Гаджега, *Додатки до исторій русинів и руских церквей в був. жупѣ Земплинской, Ужгород 1935, (Kalná Ráztoka)* s. 101.

³⁹ В. Гаджега, *Канонична визитація в Спѣшу р. 1701*, s. 11.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 12-13.

⁴¹ В. Гаджега, *Додатки до исторій русинів и руских церквей в був. жупѣ Земплинской, Ужгород 1935, (Trhovište)* s. 68; *(Nižné Čabiny)* s. 109; *(Závada)* s. 119.

⁴² *Ibidem*, *(Ofka)* s. 115.

⁴³ *Ibidem*, *(Maškovce)* s. 86; *(Ruská Kajňa)* s. 116.

po dedine”⁴⁴ vyskytujú zriedkavejšie. Na konci 18. storočia sa už nosenie reverendy stalo v nábožensky zmiešaných dedinách ležiacich v oblastiach stredného a južného Zemplína, na Spiši a v južnejších častiach Šariša prísne dodržiavaným pravidlom. Tam kde nastala kvalitatívna zmena sociálneho postavenia u gréckokatolíckeho kňaza, prejavila sa aj navonok. Popi tak prestávali chodiť oblečení ako sedliaci a nosili reverendu. Na znak nového postavenia gréckokatolíckeho kleru sa medzi kňazmi rozšíril zvyk dávať si nové priezviská – najčastejšie podľa miesta pôvodu, resp. podľa miesta pastorácie. Aj takto sa snažili zotrieť svoj poddanský pôvod. Napríklad pôvodné priezvisko Juraja Blážovského, neskoršieho mukačevského biskupa, bolo Mankovič a nové priezvisko si zvolil podľa rodnej dediny – Blažov.⁴⁵ Podobne predkovia rodiny Olšavských, z ktorej pochádzali dvaja mukačevskí biskupi, zmenili si priezvisko z Išid (Žid, Židik) na Olšavský podľa spišskej dediny Olšavica.⁴⁶ Rovnako vznikli priezviska viacerých ďalších známych kňazských rodín: Stripský, Rakovský, Vyravec, Semetkovič, Čabiňák a pod.

V odlišnej situácii žilo gréckokatolícke duchovenstvo v okrajových oblastiach Mukačevského biskupstva. Ešte na prelome 18. a 19. storočia sa biskup Bačinský v listoch svojmu duchovenstvu kriticky vyjadroval o jeho mravnej a kultúrnej úrovni. Takmer všetky priestupky spomínané vo vizitácii z r. 1701 na Spiši a zaznamenané vo vizitácii z rokov 1750–1752 v Zemplínskej a Užskej stolici sa spomínajú aj v obežníkoch biskupa A. Bačinského. Z ohľadom na to, že v oblastiach stredného a južného Zemplína a dnešnej slovenskej časti Užskej stolice sa morálne priestupky gréckokatolíckych kňazov už v polovici 18. storočia spomínajú pomerne zriedkavo, treba hlavných adresátov biskupových výčitiek hľadať v materiálne a kultúrne zaostalých oblastiach na severe a východe Mukačevského biskupstva. Svedčí o tom biskupov list, v ktorom kňazom zakazuje, aby sa bez jeho súhlasu premiestňovali do iných farností, kde mali možnosť zlepšiť si svoje príjmy.⁴⁷ Pretože sa stále u mnohých popov vyskytovalo pijanstvo a nepomáhali ani napomínania, ani tresty, biskup Bačinský v r. 1799 nariadil, aby synovia “въ П’янствѣ затверд’лыхъ Пароховъ” neboli posielaní do bohosloveckých škôl ani na kňazskú vysviacku, pretože “злоба ихъ наслѣдуетъ по смерти и на Сынѣхъ ихъ.”⁴⁸ Keďže napomínania a hrozby trestom neprinášali nápravu, rozhodol sa pristúpiť k iným prostriedkom, preto v liste z 25. II. 1802 nariaďuje: “За еже субсидія царская нѣкоторымъ парохомъ на болше развращеніе житія ихъ служить; того ради таковымъ по сему или изъ болшой части, или всецѣло задержит’ся: яковїи суть п’яници, или иже до биткы допушают’ся, или иже народъ свой, и малыя дѣти

⁴⁴ Ibidem, (Lesné) s. 74; (Valaškovce) s. 100; (Ruskovce) s. 111.

⁴⁵ Porovnaj Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Munkacsiensis. Series Episcoporum. Ungvarini 1878.

⁴⁶ КОЦДРАТОВИЧЬ, И. М.: Очерки изъ исторіи Мукачевской епархіи. Епископы Олшавскіе. Ужгород 1930, s. 7.

⁴⁷ А. Шлепечкый, Мукачівський єпископ Андрій Федорович Бачинський та його послання, (list biskupa Andreja Bačinského z 24. III. 1800) s. 228; (list biskupa Andreja Bačinského z 12. III. 1803) s. 236.

⁴⁸ Ibidem, (list biskupa Andreja Bačinského z 24. III. 1800) s. 228.

во науцѣ хрїтіянскої, и во матерной своєї науцѣ руской невынауцають: или кая либо оустановленїя моя дієцезалная не соблюдаютъ.⁴⁹ Miestni archidiakoni mali dbať na dodržiavanie všetkých nariadení biskupa a každý štvrtrok ho mali informovať o stave v ním spravovanej časti eparchie. Prípadných previnilcov z radov duchovenstva boli povinní nahlásiť biskupovi.⁵⁰ O tom, že náprava u gréckokatolíckych kňazov žijúcich v biednych podhorských dedinách sa dosahovala len pomaly, svedčia neprestávajúce kritické slová zo strany ich biskupa aj v obežníkoch v posledných rokoch jeho života: "... многїи священїци злоприкладнымъ житїемъ своимъ горшїи суть отъ мїрскихъ людей, пастырїе духовнїи погубляютъ, и съ собою в погїбель влекутъ врученное себѣ стадо духовное..."⁵¹

Napriek týmto kritickým slovám je zrejme, že gréckokatolícke duchovenstvo v 18. storočí prešlo takými zmenami, ktoré jeho spoločenské postavenie od základov zmenilo a z gréckokatolíckeho duchovenstva na dlhú dobu utvorilo prakticky jediného predstaviteľa elity v radoch obyvateľstva byzantsko-slovanského obradu. Dokladá to aj biskupský list A. Вацінскého z 31. II. 1797, kde okrem iného píše: "Возпомянѣте мало на прешлая, и на н(ы)нѣшная времена: аще бо не вси изъ васъ, хотяї токмо старшїи памятаете: въ якой чести, и въ якомъ составѣ токмо предъ дватцять роками бысть нашъ кліръ парохїалный? Н(ы)нѣ же (:Б(о)гу слава, и бл(а)годаренїе:) въ якомъ поставленъ есть. Но понеже день о(т) дне развращенная по всюду наступаютъ времена со страхомъ о Г(оспо)дѣ тѣмъ паче возмагайте, досмотрѣвайте и усилюйтеся, яко да не горшое слѣдуетъ на чадѣхъ вашихъ и между народомъ нашимъ назвращенїе и О(т) отческаго нашего набоженства разточенїе и тако ц(е)рквей запустѣнїе."⁵²

II. O postavení gréckokatolíckeho duchovenstva i veriacich v 18. storočí a na začiatku 19. storočia svedčí aj zachovaná piesňová tvorba zapísaná v rozličných rukopisných cyrilských spevníkoch z východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi (dnešná Zakarpatská Ukrajina) a tiež niektoré pohľady prvých etnografov a cestovateľov po tomto regióne označovanom ako *terra incognita*. V 18. storočí dochádzalo ešte k znehodnocovaniu a ponížovaniu obradu a viery cirkvi označovanej za cirkev *chlopov i popov*. Najviac bolo degradované postavenia mukačevského vladyku (biskupa). Jágerskí biskupi podporovaní habsburským panovníckym dvorom čoraz jasnejšie presadzovali cirkevnú i správnu podriadenosť mukačevského vladyku jágerskému biskupovi. Takéto opatrenia výrazne obmedzovali právomoci gréckokatolíckeho duchovenstva a boli trvalým zdrojom napätia. Hoci k zrovnoprávneniu cirkví východného a západného obradu

⁴⁹ Ibidem, s. 230.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem, (list biskupa Вацінскého z 12. III. 1803) s. 234; (list biskupa Вацінскého z 1. II. 1805) s. 237.

⁵² Ibidem, s. 227.

v našom priestore čiastočne došlo po erigovaní Mukačevského biskupstva v r. 1771, no k zlepšeniu postavenia gréckokatolíckeho duchovenstva došlo až v r. 1806,⁵³ keď gréckokatolícki duchovní v Mukačevskej eparchii získali také výsady a slobody, ktorými oddávna disponovalo rímskokatolícke duchovenstvo.⁵⁴

O zanedbateľnom postavení gréckokatolíkov, ich cirkvi a o ich snahe priblížiť sa latinskej cirkvi svedčia aj niektoré opatrenia prijaté na celoeparchiálnej synode Mukačevského biskupstva v Sevľuši v r. 1727. Tieto opatrenia boli prijaté pod vplyvom Zamošskej synody (1720) a dotýkali sa najmä približovania obradov oboch cirkví. Hoci prijaté podmienky sa netýkali liturgického jazyka – cirkevnej slovančiny (používanie cirkevnej slovančiny už zaručovali podmienky prijatia únie v r. 1646), to však treba vnímať ako počiatok uvádzania latinizačných prvkov do bohoslužobných úkonov obradovo východnej cirkvi.

Celoeparchiálna Sevľušská synoda sa pridržala výsledkov Tridentského koncilu a nariadila v *Crede* vyznávať ‚i Syna‘ na znak toho, že Duch Svätý vychádza ‚od Otca i Syna.‘ Pri bohoslužbách a liturgiách prikázala na prvom mieste spomínať rímskeho pápeža, hodnostárov rímskej cirkvi a potom až hierarchiu miestnej cirkvi (metropolitu, arcibiskupa, exarchu, biskupov, archimandritov a pod.). Pri eucharistii odporučila nepoužívať latinské hostie. (Toto nariadenie bolo bezpredmetné, lebo v obradovom priestore východnej cirkvi sa latinské hostie pri konsekrovaní nikdy nepoužívali.) Po posvätení predložených darov (eucharistie) synoda zakázala dolievať do čaše tzv. teplotu.⁵⁵ Na utieranie čaše a diskosa prikázala namiesto hubky používať lention (ručníček). Synoda odmietla tradíciu prijímania malých detí do prvej svätej spovede zaužívanú vo východnej cirkvi (do Tridentského koncilu sa v niektorých oblastiach uplatňovala aj v obradovo latinskej cirkvi) a mnohé ďalšie.⁵⁶

Hoci prijatie únie a cirkevno-organizačných reforiem neznamenalo prechod veriacich byzantsko-slovanského obradu na latinský rítus, predsa už tieto nariadenia sú dokladom nadradenosti latinskej cirkvi nad východnou tradíciou. O zlých vzťahoch medzi katolíckou a gréckokatolíckou hierarchiou svedčia pokusy zaviesť latinský obrad aj u uniátov. Správy o tom máme zo Spiša, kde farnosti byzantsko-slovanského obradu boli pričlenené k novoutvorenej latinskej Spišskej diecéze, podobné poznatky máme aj z humenského panstva.⁵⁷ Náprava bola urobená až na príkaz Uhorskej miestodržiteľskej rady. V máji

⁵³ Porovnaj ПЕКАР, А. В.: Нариси історії церкви Закарпаття. Том II. Внутрішня історія. «Записки ЧСВВ» – «Аналеца ОСБМ». Львів–Рим, Видавництво Отців Василіян «Місіонер» 1997, s. 122-123.

⁵⁴ Pozri HАRАКСІM, L.: “Zlatý vek” biskupa A. Ваčinského a obrodenské obdobie A. Duchnoviča – dve epochy dejín Rusínov. – In: Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť. Red. J. Doruľa. Bratislava, Slavistický kabinet SAV 2000, s. 11-12.

⁵⁵ *Teplota* – teplá voda, ktorá sa do čaše prilieva po premenení chleba a vína na telo a krv Kristovu na znak prítomnosti Ducha Svätého

⁵⁶ Podrobnejšie o podmienkach prijatých na Zamošskej a Sevľušskej synode pozri М. Лучкай, Історія карпатських русинів (український переклад), s. 308.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 315-316.

1787 sa vladykovi Mukačevskej eparchie Bačinskému podarilo vymaniť tieto farnosti z vplyvu obradovo západnej cirkvi a poslať tam kňaza východného obradu. Hoci výsledky Zamoščskej synody (1720) jasne formulovali vzťahy uniátskej a katolíckej cirkvi a jej úpravy schválil aj pápež Benedikt XIII. v r. 1724 a v r. 1727 tieto podmienky prijala celoeparchiálna synoda Mukačevského biskupstva v Sevľuši, spory medzi uniátskymi a katolíckymi kňazmi pretvárali až do začiatku 19. storočia.

Tlak na obradovú tradíciu cirkvi byzantsko-slovanského obradu neútláčal ani po erigovaní Mukačevskej eparchie v r. 1771. Mária Terézia sa vtedy pokúšala zredukovať počet slávených sviatkov v rímskej cirkvi na 16. Toto nariadenie sa dotýkalo aj Mukačevskej eparchie, ktorá spadala do jurisdikcie rímskej cirkvi a pápeža. V tomto období uniátski veriaci podobne ako aj pravoslávni kresťania slávil každoročne 34 základných sviatkov podľa juliánskeho kalendára. Dochádzalo tak k sporom medzi katolíckymi poddanými, ktorí svoje sviatky slávil podľa gregoriánskej úpravy, uniátni, ktorí patrili do plného spoločenstva⁵⁸ s rímskou cirkvou, a pravoslávnyimi. Zníženie počtu sviatkov sa tak malo dotknúť aj gréckokatolíkov. Okrem zníženia počtu sviatkov sa Mária Terézia snažila pre východných kresťanov zjednotených s Rímom zaviesť aj gregoriánsky kalendár, aby všetci veriaci spadajúci pod jurisdikciu katolíckej cirkvi boli zjednotení aspoň na základe rovnakého kalendára a rovnakého počtu slávených sviatkov,⁵⁹ ak sa nepodarilo obradové zjednotenie gréckokatolíkov s rímskokatolíckymi.⁶⁰

Počas cirkevných sviatkov sa požadovalo od uniátskych veriacych, ktorých cirkevný kalendár sa odlišoval od kalendára latinských veriacych, zúčastňovať sa na robotách. Reforma vznikla na žiadosť vrchnosti, no u biskupov, kňazov a veriacych gréckokatolíckej cirkvi sa takéto počínanie stretlo s odporom.⁶¹ Gregoriánsku úpravu predstavení a veriacy gréckokatolíckej cirkvi neprijali, a tak sa na jednom panstve, kde žili vedľa seba príslušníci latinského a byzantsko-slovanského spôsobu slávenia obradov, stávalo, že veriaci obidvoch rítov spolu navštevovali bohoslužby latinského i byzantsko-slovanského obradu, hoci pripadli tie isté sviatky na rozličné dni podľa dvoch cirkevných kalendárov.⁶² Rozdiely

⁵⁸ Všetky kresťanské cirkvi tvoria akýmsi spôsobom spoločenstvo, no iba tí, čo uznávajú rímskeho pápeža, sú v plnom spoločenstve (=jednote) katolíckej cirkvi.

⁵⁹ Pozri LACKO, M.: The Reductin of the Number of Feast Days for the Catholics of the Byzantine Rite in Hungary in the XVIII Century. In: Slovak Studies. 4. Hoistorica. 2. Cleveland–Roma, Slovak Institute 1964, s. 197-215.

⁶⁰ O tom vyššie v nariadeniach biskupa Barkóciho, ktoré uznal aj kráľ Karol VI.

⁶¹ Porovnaj A. В. Пекар, Нариси історії церкви Закарпаття. Том II, s. 323.

⁶² Komplexné zavedenie gregoriánskej reformy sa v gréckokatolíckych obciach Mukačevskej a neskoršie aj Prešovskej eparchie podarilo v 19. storočí. Od r. 1918 sa však Mukačevská a Prešovská eparchia vrátila k tradícii juliánskeho kalendára. Novovzniknutá Hajdudorožská eparchia v Maďarsku si však zachovala gregoriánsku reformu. Treba povedať, že aj niektoré čisto slovenské gréckokatolícke farnosti Prešovskej a Mukačevskej eparchie sa k tradícii juliánskeho kalendára tiež už nevrátili. Dnes sa však vo väčšine gréckokatolíckych a pravoslávnych chrámov na východnom Slovensku, kde žijú najmä Slováci byzantsko-slovanského obradu, používa gregoriánsky kalendár.

v slávení sviatkov podľa dvoch cirkevných kalendárov sa nepodarilo upraviť ani Jozefovi II. v r. 1786. Po dohode s pravoslávnyim duchovenstvom a veriacimi, lebo sami uniáti by na žiadnu úpravu sviatkov, obradových a cirkevných záležitosti, ktoré mali spoločné s pravoslávnyimi, nikdy nepristúpili, podarilo sa aspoň znížiť počet slávených sviatkov. Ich počet sa tak v uniátskej cirkvi na konci 18. storočia znížil na 20 sviatočných dní.⁶³

Социальное и общественное положение грекокатоликов в Восточной Словакии и Закарпатской Руси в 18 веке

Петер Шолтес – Петер Женьюх

Развитие культуры и общественных отношений в среде восточного ритуала, применяемого на территории Восточной Словакии и Закарпатской Руси, было в значительной степени детерминировано отсутствием представителей мирской интеллигенции и господствующего политического слоя. Священники греко-католической церкви были в этой среде единственными представителями интеллигенции и поэтому абсолютистское государство в процессе своей модернизации сосредоточилось на улучшение их социального положения и уровня образования. Со второй половины 18 века организационная структура, система материального обеспечения духовенства и воспитание молодого поколения священников систематически приспосабливались модели, действовавшей в католической церкви. Одновременно с этим процессом в литургию византийско-славянского обряда проникали западные обрядовые элементы, и таким образом можно говорить о начале латинизации восточного обряда в этой среде.

⁶³ Ide o tieto nepohyblivé sviatky: Narodenie Presv. P. Márie (8. sept.), Povýšenie sv. Kríža (14. sept.), Sv. Michal (8. nov.), Sv. Mikuláš (6. dec.), Narodenie Pána (25. dec.), sviatok Presv. P. Márie a sv. Jozefa (26. dec.), Obrezanie Pána (1. jan.), Zjavenie Pána (6. jan.), Očistenie Presv. P. Márie (2. febr.), Zvestovanie Presv. P. Márie (25. marec), Druhý veľkonočný deň, Nanebovstúpenie Pána, Druhý deň Zoslania Svätého Ducha, Sv. Peter a Pavol (29. jún), Premenenie Pána (6. aug.), Nanebovzatie Presv. P. Márie (15. aug.). Okrem toho biskupi požiadali cisárovnu aj o aplikovanie štatútu prikázaného sviatku na tri mimoriadne obľúbené sviatky svätých, a to Sv. Juraja (23. apríla), Narodenie sv. Jána Krstiteľa (24. júna), Obetovanie Presv. P. Márie (21. novembra). V r. 1787 bol v Mukačevskej eparchií namiesto sviatku veľkomučeníka Demetra Solúnskeho zavedený celoeparchiálny sviatok Pokrova (Ochrany) Presvätej Bohorodičky, ktorý sa neskoršie uplatnil aj v Prešovskej eparchii. Porovnaj M. Lacko, *The Reductin of the Number of Feast Days for the Catholics of the Byzantine Rite in Hungary in the XVIII Century*, s. 199-201.

JADRANKA VAŽANOVÁ-HORÁKOVÁ*

K etnomuzikologickému výskumu slovanských etnických skupín

VAŽANOVÁ-HORÁKOVÁ, J.: On Ethnomusicological Research of Slavic Ethnic Groups. *Slavica Slovaca*, 36, 2001, No. 2, pp. 147 – 157. (Bratislava)

A brief overview of main issues of the ethnomusicological research of Slavic ethnic groups in East-Central Europe is presented. The theoretical issues of such a research are discussed and demonstrated on material of two linguistically and culturally related ethnic groups: Croats in Slovakia, and Slovaks in Slavonia (Croatia).

Ethnomusicology. Musical slavistics. Ethnic groups. Ethnic identity. Cultural identity.

0. V poslednom desaťročí sa rámec tradičnej porovnávacej hudobnej slavistiky rozšíril o ďalšiu významnú oblasť – o porovnávaci výskum hudobnej kultúry slovenských etnických skupín.¹ Táto problematika sa stala aktuálnou najmä po r. 1989, keď sa v dôsledku otvorenia hraníc a uvoľnenia ideologických bariér začali mnohé etnické skupiny a menšiny v stredovýchodnej a juhovýchodnej Európe zviditeľňovať.

V tomto príspevku sa pokúsime (1) naznačiť miesto tradičnej a ľudovej hudby, ako aj jej rôznorodé funkcie v etnoidentifikačných procesoch migrujúcich a minoritných skupín a (2) nastoliť problém hudobno-štylového výskumu tradičných hudobných prejavov v etnických diaspórach. V obidvoch prípadoch budeme postupovať v zhode s bádateľskými metódami porovnávacej hudobnej slavistiky a jej doterajšími výsledkami. Budeme sa pritom zaoberať na prvý pohľad dvoma zdanlivo protichodnými aspektmi etnomuzikologického výskumu etnických skupín, ktoré možno pracovne nazvať funkčno-kontextuálnym aspektom a štruktúrno-analytickým aspektom. Pravda, keď vychádzame z doterajších bádateľských výsledkov tejto problematiky na Slovensku i v ďalších slovanských (i okolitých neslovanských) krajinách, ako i z vlastného porovnávacieho etnomuzikologického výskumu hudobnej kultúry dvoch etnických skupín, môžeme konštatovať, že tieto dva na prvý pohľad odlišné aspekty výskumu sú vzájomne prepojené,

* Mgr. Jadranka Važanová-Horáková. Dept. of Music, The City University of New York – Graduate Center, 365 Fifth Avenue, New York, NY 10016-4309.

¹ Pod pojmom 'etnická skupina' tu myslíme spoločenstvo ľudí, ktorých spája spoločný jazyk, kultúra a historický pôvod, a ktorí žijú z rôznych historicko-politických dôvodov mimo územia materskej krajiny. Etnická skupina spravidla predstavuje kvantitatívne menšinové spoločenstvo v krajine, kde žije, a ako taká sa viac či menej vedome odlišuje od dominantného obyvateľstva práve vo vyššie spomenutých aspektoch. Preto sa 'etnická skupina' niekedy chápe ako synonymum k pojmu 'etnická menšina'. Vzťah obidvoch pojmov je zložitý a v spoločenských vedách stále nie je jednoznačne definovaný.

lebo napokon vyúsťujú do jedného štruktúrno-funkčného opisu so zameraním na získanie syntetických záverov. Lebo odpovede na otázky, čo hudba pre danú komunitu znamená, aké významy nadobúda v jej sociálnom a kultúrnom živote, akým spôsobom odráža či reprezentuje etnickú identitu komunity a podobne, pomáhajú osvetľovať aj otázky vývinu hudobno-štýlových prvkov tradície, či je to ich tendencia k stabilite alebo naopak sú dynamickej povahy, keďže ich interetnické vzťahy môžu poprípade prispievať aj k objasneniu historických okolností vývinu etnickej skupiny ako takej.

1. V prvej časti príspevku sa pokúsime predstaviť teoretický rámec danej problematiky z obidvoch naznačených hľadísk. Teoretické závery budeme v druhej časti demonštrovať na konkrétnych dokladoch z vlastného výskumu hudobnej kultúry dvoch etnických skupín: Chorvátov žijúcich od pol.16. stor.na Slovensku – v okolí Bratislavy a Slovákov žijúcich od pol.19. stor.v Chorvátsku – v Slavónii.

1. 1. Je príznačné, že do r. 1989, vzhľadom na spoločensko-politickú situáciu nebolo vo väčšine krajín východnej Európy štúdium kultúrnych prejavov etnických skupín a menšín z ideologických dôvodov žiaduce. Bude to preto, že nielen „socialistické“ spoločenské systémy, ale aj predchádzajúce politické systémy sa snažili prevažne o etnickú a kultúrnu jednotnosť svojich štátov. Avšak aj napriek rôznorodým pokusom o potlačanie a udúšanie akýchkoľvek prejavov etnickej, kultúrnej a sociálnej výnimočnosti či jedinečnosti, mnohé etnické skupiny žijúce na územiach bývalých socialistických štátov si udržali nielen povedomie svojej vlastnej identity, ale aj bohatstvo tradičných kultúrnych prejavov, ktoré po stáročia sprevádzali ich každodenný život rovnako ako životy ich predkov. Keďže spoločenské a sociálno-politické zmeny v stredovýchodnej a juhovýchodnej Európe po r. 1989 umožnili nielen zánik ideologických bariér a iných obmedzení, ale umožnili aj vznik nových národných štátov, vytvorili sa priaznivé podmienky pre revitalizačné procesy takmer všetkých, čo i len trochu životaschopných menšinových „identít“ na rôznych spoločenských a kultúrnych úrovniach. Preto je celkom prirodzené, že mnohé z etnických skupín, ktoré až do tej doby úspešne odolávali pretrvávajúcemu asimilačnému tlaku zo strany mocenských systémov, zapojili sa veľmi aktívne do transformačných a sebauvedomovacích procesov.

1. 2. Súčasná etnomuzikológia ponúka množstvo konkrétnych dôkazov toho, že hudba je v takýchto procesoch nielen jedným z hlavných prostriedkov, ktoré vyjadrujú a reflektujú sociálne, etnické a kultúrne významy danej komunity, ale často sa na samom vytváraní sociálnej skutočnosti aktívne aj podieľa (pozri Sieger, 1987; Rice, 1994; Sugarman, 1996).

Hudba totiž predstavuje v danej menšinovej komunite – ako socializačný prostriedok – prirodzenú bázu pre udržanie kontinuity tradície, čím pomáha spomaľovať kultúrnu asimiláciu skupiny. Popritom však zároveň posilňuje spolupatričnosť komunity, a preto často vystupuje ako dôležitý nástroj etnickej a kultúrnej sebaidentifikácie (Važanová-Horáková, 1999, s. 110). Tieto dva aspekty možno

pozorovať v hudobnom živote etnických skupín v stredovýchodnej Európe už pred r. 1989 a ešte výraznejšie i po tomto roku. Pravda, spôsoby, akými sa tieto aspekty u jednotlivých kultúr a v jednotlivých špecifických obdobiach prejavujú, sú rozličné. Potvrdzujú to početné štúdie o hudbe etnických skupín, ktoré boli v posledných rokoch publikované na stránkach etnomuzikologických časopisov a monotematických zborníkov.² Pritom väčšina štúdií o tejto problematike dospieva k záveru, že každá etnická skupina je svojím spôsobom unikátna, keďže zosobňuje jedinečnú konfiguráciu historických, jazykových, kultúrnych i politických kvalít daného spoločenstva, čím napokon prispieva k rôznorodosti, ktorá je pre Európu taká charakteristická. Hudba, či už prostredníctvom repertoáru, preferencií jeho výberu i spôsobom muzicírovania a medzigeneračného prenosu hudobných tradícií, veľmi citlivo reaguje na všetky sociálno-kultúrne, historické a politické udalosti v živote etnickej skupiny. Aj napriek podobným či dokonca rovnakým funkciám, ktoré hudba plní v mnohých etnických spoločenstvách, spôsoby ich napĺňania sú rozličné a individuálne.

V r. 2000 vznikla v rámci Medzinárodnej rady pre tradičnú hudbu (ICTM) študijná skupina pre hudbu a menšiny, ktorá na svojom prvom stretnutí (organizovanom ako päťdenné vedecké sympóziu) predostrela okrem cieľov práce i zhrnutie výsledkov konkrétnych výskumov minoritných spoločenstiev a etnických skupín v jednotlivých krajinách.³ Prednesené príspevky aj tu potvrdili, že spôsoby, akými je hudba schopná vyjadrovať, utvrdzovať, ale aj (re)konštruovať identitu či príslušnosť k nejakej ideji či etnickému spoločenstvu, sú veľmi rôznorodé. Preto aj charakter výskumu hudby menšín musí nevyhnutne odrážať kultúrne, historické, sociálne i politické špecifiká tohto ktorého minoritného i majoritného spoločenstva.

Slovenská etnomuzikologička H. Urbancová, ktorá sa venuje výskumu hudby karpatských Nemcov na Slovensku, upozorňuje na to, že zoznamovanie sa s cudzími hudobnými a kultúrnymi prejavmi, či už viac alebo menej vzdialenými, má najmä v súčasnosti hlbší zmysel: prehľbuje a rozširuje totiž vzdelanostný a etický rozmer, učí otvorenosti, nepredpojatosti, akceptovaniu odlišného, nabáda odhaľovať vlastné hranice a tým pomáha odstraňovať kultúrne, sociálne a etnické bariéry (Urbancová, 2000, s. 251). Napokon možno konštatovať, že poznanie hudby etnických skupín má

² Z dôležitých zahraničných publikácií venovaných hudbe etnických skupín a problémom identity možno spomenúť najmä zborníky *Echo der Vielfalt / Echoes of Diversity* (red. U. Hemetek, 1996) a *Musik im Umbruch* (red. B. B. Reuer, 1999). V r. 1990 bolo celé číslo časopisu *The World of Music* venované otázke hudby a nútenej migrácie a v r. 1997 prinieslo prvé číslo 38. ročníka toho istého časopisu štúdie k hudbe Rómov v rozličných častiach východnej Európy (K. Kovalcsik, S. Pettan). V zborníku štúdií *Retuning Culture: Musical Change in Central and Eastern Europe* (red. M. Slobin, 1996) sa americkí a európski etnomuzikológovia venujú miestu hudby v spoločenských zmenách východnej a strednej Európy so špecifickým zameraním sa na niektoré etnické skupiny a menšiny. Na Slovensku vyšlo v minulom roku monografické číslo štvrtoročníka *Slovenská hudba* venované hudbe a etnickým menšinám (red. Urbancová, 2000).

³ Stretnutie sa konalo v Lubľane 25. – 30. júna 2000. Pripravovaný zborník príspevkov zo sympózia je v tlači (red. S. Pettan, M. Komavec, A. Reyes).

aj d'alekosiahly praktický kultúrno-politický význam, pretože umožňuje sprostredkovať informácie a poznatky o kultúrnych prejavoch medzi minoritnou a majoritnou spoločnosťou a sprostredkúva nám schopnosť komunikácie s „inými“, čím zároveň prispieva k eliminácii napätia a konfliktov medzi záujmami etnickej menšiny a väčšiny, ktoré sú vo veľkej miere dôsledkom nedostatočnosti či nekompetentnosti informácií o menšinových komunitách.

1. 3. V tomto kontexte si môžeme položiť otázku, v akom vzťahu je hudobno-slavistický výskum, zameraný na interetnické porovnávanie hudobno-štylových fenoménov, k naznačenému kultúrno-antropologicky orientovanému výskumu hudby etnických skupín so zameraním na vzťah hudby a identity? Hudobná slavistika, ktorá má na Slovensku svoju tradíciu siahajúcu do 19. storočia, vychádza z predpokladu, že určité hudobno-štruktúrne prvky, ktoré sa nachádzajú najmä v staršej vrstve slovenského tradičného hudobného repertoáru, majú svoje paralely aj v hudbe ďalších slovanských národov (a to najmä v hudobných žánroch spájajúcich sa so starou roľníckou kultúrou), a teda siahajú až k štruktúrne raným hudobným formám u Slovanov (pozri Kresánek, 1951; Elscheková, 1966; Burlasová, 1990; Horáková, 1993a). Ak je predmetom hudobnej slavistiky hľadanie spoločných a rozdielných štylových prvkov v najstarších vrstvách ľudových piesní Slovanov (teda v obradových piesňach) a na základe toho vysvetľovanie vývinovej diferenciacie hudby jednotlivých slovanských národov, výskum etnických diaspór má opodstatnenie z hľadiska štúdia vývinu hudobných prejavov etnických skupín, o ktorých sa predpokladá, že v cudzom prostredí konzervujú archaické či pôvodné prvky hudobnej kultúry (Horáková, 1993a, s. 150 – 151). Keďže sa však žiadna hudobná kultúra nevyvíja v izolácii od inokultúrnych javov, vyžaduje si takýto výskum veľmi komplexné poňatie a azda aj prehodnotenie doterajších metodologických prostriedkov.

Pritom sa nazdávame, a naznačujú to i výskumy v tejto oblasti, že styčný bod dvoch diskutovaných aspektov výskumu etnických skupín (teda funkčno-kontextuálneho a štruktúralno-analytického) spočíva v zásadnej otázke, čo robí etnickú skupinu alebo menšinu etnickou, teda inou, odlišnou od svojho okolia. Najčastejšie to býva jazyk, spoločná história a vzťah k materskej krajine či etniku, a ďalšie viaceré etno-kultúrne prvky materiálneho a duchovného charakteru. Jestvujú však etnické skupiny, u ktorých jeden, dva alebo aj viaceré z týchto prvkov chýbajú, a predsa sa jej príslušníci deklarujú ako špecifická etnická skupina. Na druhej strane zase jestvujú etnické menšiny, ktoré preukazujú väčšinu spomenutých fenoménov, a predsa i napriek uvedomovaniu si svojej kultúrnej odlišnosti z rozličných dôvodov nedeklarujú svoju príslušnosť k materskej krajine. Preto je len veľmi ťažko rozhodnúť, čo je pri definovaní tej-ktorej etnickej skupiny smerodajné. Či je to sama skupina, ktorá si určuje svoju identitu, alebo sú to iní, jej okolie, ktoré podstatne prispieva k jej vyčleňovaniu? Je to spomínaný kultúrny materiál, ktorý skupinu odlišuje od iných, tzv. „kultúrna diakritika“, alebo je to jednoducho deklarovanie etnickej identity (či už skupinou samou alebo inými)? Podľa známej definície

etnických skupín z pera britského sociálneho antropológa F. Bartha, je to práve druhý z princípov, „cultural ascription“, ktorým si etnická skupina definuje svoje „hranice“ a „pripisuje“ svoju kultúrnu identitu (Barth, 1969, s. 15).

Z naznačených hľadísk by sa mohlo zdať, že porovnávanie tradičných hudobných prejavov slovanských etnických skupín z hudobno-štrukturálneho aspektu nemá veľkú poznávaciu hodnotu, keďže u mnohých etnických skupín dochádzalo a došlo už k takej zásadnej transformácii pôvodných prvkov a k preberaniu či adaptácii nových prvkov, že identifikovať charakter pôvodnej hudobnej kultúry etnickej skupiny, ktorej znaky by smerovali k tradíciám materskej krajiny, je dnes už veľmi náročné a ukazuje sa ako nie veľmi konštruktívne. Na druhej strane sa však hlavne pod vplyvom anglo-americkej sociálnej a kultúrnej antropológie javí čoraz dôležitejšie skúmať (hudobné) tradície v ich jedinečnosti, pričom v centre záujmu stojí človek a ľudské spoločenstvo, ktorého je súčasťou. Aj výsledky nášho domáceho etnomuzikologického výskumu etnických skupín poukazujú na to, že vzťah medzi obidvoma metodologickými aspektmi je nesmierne zložitý a nabáda vedcov k opatrnosti pri vyslovovaní zovšeobecňujúcich záverov. Preto sa prikláňame k názoru, že pre komplexné chápanie vývinu hudobného života v etnických enklávach je nevyhnutné brať do úvahy obidva aspekty.⁴

2. V úsilí o hľadanie styčných plôch medzi obidvoma metodologickými typmi výskumu – t. j. porovnávacieho štúdia hudobnej štruktúry piesňového repertoáru a kontextuálneho výskumu charakteru a postavenia hudby v danej spoločnosti – v druhej časti príspevku prezentujeme pohľad na vybrané fenomény hudobnej kultúry dvoch jazykovo a kultúrne príbuzných etnických skupín: Chorvátov na Slovensku – v okolí Bratislavy a Slovákov v Chorvátsku – v Slavónii, pričom sa pokúsime na konkrétnom výskumnom materiáli demonštrovať súvislosť medzi štrukturálno-štylovým charakterom hudobných prejavov a manifestovaním kultúrnej a etnickej identity u týchto dvoch etnických skupín.⁵

2.1. Vznik obidvoch skúmaných etnických enkláv bol podmienený spoločným historickým faktorom – tureckou expanziou, ktorá v 16. stor. podnietila v juhovýchodnej Európe mohutný migračný pohyb s konzekvenciami pretrvávajúcimi až do 20. storočia. Spoločný faktor predstavuje aj tá skutočnosť, že obidve etnické skupiny prišli na územia vyľudnené alebo zdevastované v dôsledku protitureckých vojen. Preto boli na nových územiach vítaní zemepánmi a ich presídlenie bolo sprevádzané rôznymi kolonizačnými výsadami, ktoré im umožňovali ľahšie sa aklimatizovať a uchovať kontinuitu prinesených tradícií. Zároveň však treba mať na zreteli aj faktory, ktoré v obidvoch prípadoch prispeli

⁴ Nepriamo to vyplýva zo štúdií publikovaných v spomínanom monotematickom čísle časopisu *Slovenská hudba* (2000) venovaných hudbe Rómov na Slovensku (J. Belišová), Rusínov na Spiši (K. Bičanová), Nemcov na Spiši (H. Urbancová), Slovákov v Slavónii (J. Važanová) a Slovákov v Maďarsku (E. Krekovičová). V tej istej publikácii možno nájsť i výberovú bibliografiu k hudbe etnických menšín (s. 385 – 388).

⁵ Nasledujúca časť príspevku čerpá z publikovaných i rukopisných štúdií autorky. Pozri Horáková, 1993a, 1993b, 1996; Važanová-Horáková, 1996, 1998, 2000.

k postupnej, nenásilnej asimilácii, a tými sú (1) sociálna príbuznosť s okolitým prevažne roľníckym obyvateľstvom, (2) spoločná konfesionálna príslušnosť ku katolíckej cirkvi a (3) kultúrna a jazyková príbuznosť s väčšinovým slovanským obyvateľstvom.

2.1.1. Chorváti osídľovali územie západného Slovenska a Moravy od pol. 16. stor. a do r. 1918 boli súčasťou veľkej enklávy tzv. gradišćanských (burgenlandských) Chorvátov, ktorá sa dnes nachádza v hraniciach troch štátov: Slovenska, Rakúska a Maďarska. Slovenskí Chorváti dnes žijú v okolí Bratislavy v obciach Devínska Nová Ves, Jarovce, Čunovo, Rusovce a Chorvátsky Grob. Slovenskí Chorváti na rozdiel od Chorvátov v Rakúsku nemali až do r. 1989 kultúrne organizácie, ktoré by boli podporovali rozvoj ich materinského jazyka vrátane hudobnej kultúry. Napriek tomu si však čiastočne udržali jazyk vo forme čakavského nárečia (silne prestúpeného slovakizmami s prvkami záhorskeho nárečia) a bohatstvo tradičnej duchovnej kultúry – najmä piesní a zvykov. Prirodzene, 450-ročný vývin hudobnej, resp. piesňovej kultúry slovenských Chorvátov treba ponímať na pozadí toho, že: (1) Chorváti prichádzali na naše územie z rozličných oblastí Chorvátska, ktoré sa doposiaľ nepodarilo presne špecifikovať, čo sa odráža v štýlovej (žánrovej i hudobno-štruktúralnej) rôznorodosti tradičného hudobného repertoáru; (2) do r. 1918 udržiavali živé kontakty s Chorvátmi v Burgenlande, kde sa za významnej podpory gradišćansko-chorvátskych kňazov a inteligencie vyvinula špecifická kultúra, nezávislá od kultúry v materskej krajine a (3) do r. 1918 mali vo viacerých chorvátskych dedinách možnosť vyučovania a bohoslužieb v materinskom jazyku, čo prispelo jeho prirodzenému zachovaniu.

2.1.2. Slováci prichádzali na spustošené územie Slavónie (najmä do okolia miest Našice, Đakovo a Osijek) z chudobných oblastí severného Slovenska, prevažne z Kysúc, v druhej pol. 19. storočia. Ich život a kultúra – na rozdiel od vojvodinských Slovákov – zostali zo strany ich materskej krajiny v tieni vedeckého, ale i spoločenského záujmu.⁶ Avšak aj napriek skutočnosti, že tejto etnickej skupine až donedávna chýbali základné predpoklady na udržanie si svojho etnického povedomia (bez vyučovania spisovnej slovenčiny, bez spisovnej slovenčiny ako liturgického jazyka i bez akýchkoľvek kultúrno-spoločenských organizácií), prekvapujúco sa tu zachoval v rodinnom a spoločenskom styku nielen slovenský jazyk v podobe kysuckého nárečia, ale pretrvala aj bohatá piesňová tradícia so špecifickým interpretačným štýlom, ľudové rozprávania a zvyky. Paradoxom zostáva, že napriek prítomnosti týchto etnoidentifikačných príznakov sa obyvatelia tejto slovenskej enklávy úradne deklarujú ako Chorváti – nerozlišujú totiž štátnu príslušnosť od etnickej príslušnosti. Dá sa to vysvetliť tým, že (1) v čase, keď opúšťali svoje domovy na Kysuciach, Slovensko nejestvovalo ako nezávislý štát a migrujúce obyvateľstvo sa presídľovalo v rámci tej istej krajiny – Uhorska, a keď sa v r. 1918 ocitli v novom štáte, oddeľovali ich od materskej krajiny už dve štátne hranice, (2) pevné katolícke

⁶ Bibliografické údaje k doterajšiemu výskumu Slovákov v Chorvátsku pozri Važanová, 2000. Jedinou väčšou publikáciou k problematike je monografia V. Ušáka, Slováci v Chorvátsku (1978).

vierovyznanie ich na jednej strane primklo bližšie k chorvátskemu obyvateľstvu tohto istého vierovyznania, na druhej strane ho vzdälovalo od vojvodinských Slovákov prevažne evanjelického vierovyznania a napokon (3) možno práve pre nedostatok pevnejšieho národného povedomia nevyrástla medzi nimi národne uvedomelá inteligencia (aspoň učitelia a kňazi), ktorá by ich bola ďalej národnostne podnecovala.

2.2. Keď vezmeme do úvahy uvedené okolnosti vývinu skúmaných dvoch etnických skupín, môžeme konštatovať pri charakteristike hudobných kultúr oboch enkláv niektoré podstatné špecifiká.

2.2.1. U Chorvátov v okolí Bratislavy sa v priebehu 450 rokov vyvinula špecifická piesňová kultúra, ktorá sa odlišuje tak od hudobnej kultúry v Chorvátsku, ako aj od hudobných tradícií Chorvátov v Gradišči/Burgenlande. Napriek veľkej štýlovej a žánrovej heterogénnosti piesňovej kultúry a napriek hudobno-štýlovej príbuznosti so slovenským (záhorským) piesňovým repertoárom, podarilo sa nám najmä v žánroch obradných chorvátskych piesní v okolí Bratislavy identifikovať archaické útvary s individuálnymi črtami, ktoré sú v slovenskom repertoári neznáme. Možno to konštatovať najmä o vianočných a svadobných piesňach. Z hľadiska porovnávacieho hudobnoslavistického výskumu zohrala teda chorvátska kolonizácia na Slovensku dôležitú úlohu – posilnila v multietnickom prostredí okolia Bratislavy slovenské tradičné hudobné prejavy (Horáková, 1993b, s. 102 – 103). V súčasnosti si slovenskí Chorváti udržiujú a prenášajú piesňové tradície prevažne len prostredníctvom folklórnych súborov, ktoré sa v ostatnom desaťročí stali hlavným nositeľom a organizátorom hudobného života chorvátskej enklávy na Slovensku.

2.2.2. Slováci v chorvátskej Slavónii si okrem materinského jazyka zachovali bohatú vokálnu tradíciu s minimálnym vplyvom chorvátskeho, resp. slavonskeho folklóru. Túto tradíciu charakterizuje špecifický interpretačný štýl (viachlasný spev žien v terciách, rovný hrdelný tón, stretanie hlasov v unisone na základnom tóne v záveroch melodických fráz), hudobno-štýlové prvky kysuckého hudobného nárečia (úzkorozsahovosť melódií, častá kvarttonalita a kvinttonalita,⁷ frekventovaný výskyt zväčšenej kvarty, rytmická descendenčnosť,⁸ pohyb melódie sekundovými krokmi, otvorená forma⁹ a pod.), ako aj žánrové zloženie repertoáru s prevahou svadobných a vianočných piesní. Všetky spomenuté faktory hudobnej tradície poukazujú na jej archaickosť. Navyše, vokálna tradícia chorvátskych Slovákov je dodnes živým fenoménom, ktorý sa aktívne pestuje najmä v rodinnom prostredí a prenáša sa ústne, z jednej generácie na druhú. Folklórne súbory tu začínajú pracovať len v poslednom

⁷ Melódia sa pohybuje v intervalovom rozsahu štyroch (kvarttonalita) alebo piatich (kvinttonalita) za sebou nasledujúcich tónov.

⁸ Melodická fráza sa začne krátkymi rytmickými hodnotami, ktoré sa ku koncu predlžujú.

⁹ Melodický materiál úvodnej frázy sa nezopakuje na konci piesne, teda ju neuzatvára, ale sa v záverečnej fráze použije nový melodický materiál (napr. ABCD, alebo AAB a podobne).

desaťročí a ako vidno v nasledujúcej časti, práve oni predstavujú styčnú plochu pri výskume hudobných tradícií a ich vzťahu k formovaniu identity tejto etnickej skupiny.

3. Na základe doterajších našich pozorovaní môžeme dynamizmus vzťahu hudby a identity u obidvoch skúmaných etnických skupín pozorovať na základe ich vzťahu k jazyku, resp. textov piesní, v schopnosti rozlišovať medzi svojím a cudzím, a na spôsobe prenosu hudobných tradícií.

3. 1. Azda nie náhodou si obidve skúmané menšiny uchovali práve vokálnu tradíciu spojenú s textom v materskom jazyku. U Chorvátov v okolí Bratislavy možno pozorovať fenomén, ktorý u etnických menšín nie je ojedinelý, podkladanie slovenskej alebo moravskej melódie chorvátskym textom, teda adaptáciu lokálneho piesňového repertoáru prostredníctvom chorvátskeho dialektu (Urbancová, 2000, s. 327). U príslušníkov mladšej generácie sa možno stretnúť s tým, že hoci už neovládajú chorvátsky jazyk, vedia spievať piesne v chorvátčine. V obciach, akou je napríklad Chorvátsky Grob, kde je už používanie chorvátskeho jazyka len minimálne, poukazujú na prítomnosť chorvátskeho elementu texty piesní v slovenčine („Cez Horváty“, „Dalmácia“, „Ja som horvácka družstevníčka“ a iné). Pri odlišovaní medzi „svojím“ a „cudzím“ je takisto podstatný text piesní a nie ich hudobno-štylová stránka. Z toho vychodí, že hudobná stránka piesňového repertoáru slúži v tomto prípade ako prostriedok pre manifestovanie chorvátskej identity, pričom skutočný pôvod hudobných prejavov (chorvátsky, slovenský alebo iný) pre ich nositeľov už zrejme nie je podstatný. Sú to teda v tomto prípade príslušníci etnickej skupiny, ktorí rozhodujú o tom, čomu pripísať význam symbolu etnickej identity a s čím sa ako Chorváti majú či chcú identifikovať.

3. 2. U Slovákov v Chorvátsku je situácia trochu odlišná. Aj tu možno konštatovať, že texty piesní zohrali pri zachovaní si materinského jazyka a „kultúrnej pamäti“ veľmi dôležitú úlohu.¹⁰ Svedčí o tom nielen značné bohatstvo piesňových textov v slovenčine, ale aj skutočnosť, že speváčky pri našom výskume často najskôr zarecitovali text piesne a až potom zaspievali jej melódiu. Na rozdiel od Chorvátov v okolí Bratislavy, pri etnomuzikologickom výskume Slovákov v Slavónii sa takmer nestretáme s podkladaním slovenského textu pod chorvátske melódie, ani s bilingválnymi piesňami, ktoré bývajú bežné v multietnických oblastiach. Naopak, sami speváci veľmi jasne rozlišovali medzi slovenskými a chorvátskymi piesňami nielen z hľadiska jazykového, ale aj hudobno-štylových prvkov a interpretačného štýlu, a nepripúšťali možnosť ich miešania. Bežne sa síce stáva, že nahradia slovenskú pieseň chorvátskou, napríklad v rámci svadobného obradu, ak vhodná slovenská pieseň nie je k dispozícii. Avšak interpretácia chorvátskej piesne sa v podaní slovenských speváčok nelíši od chorvátskej interpretácie: typickou drobnou ornamentáciou melódie, artikuláciou, záverečnými kadenciami, v ktorých spodný hlas skĺzne kvartovým skokom na dominantu a pod.

¹⁰ Termín „kultúrna pamäť“ použila E. Krekovičová pri výskume spevnosti a identity Slovákov v Maďarsku (pozri Krekovičová, 2000, s. 355 – 7).

(Važanová, 2000, s. 336 a n.). Možno teda konštatovať, že u Slovákov žijúcich v Slavónii sa kultúrna pamäť uchovávala tak v rovine hudobno-štruktúrálnej, ako aj jazykovej. Tento fenomén, schopnosť speváčov rozlišovať a vedieť sa i prakticky hudobne „vyjadriť“ v dvoch rôznych hudobných „jazykoch“, možno prirovnať k jazykovej bilingválnosti. Ako taký je tento jav zaujímavý tak z hľadiska porovnávacieho hudobnoslavistického výskumu, ako aj z hľadiska kultúrnoantropologicky zameranej etnomuzikológie, teda vrhá svetlo i na vzťah špecifických hudobno-štylových prvkov piesňovej tradície a kultúrnej identity.

Otázkou zostáva, ako sa ľudová piesňová tradícia (ktorá, ako sme už spomenuli, sa dodnes pestuje aktívne) podieľala na vytváraní etnickej identity? Ak berieme do úvahy obidva protichodné fenomény, t. j. na jednej strane nedostatok etnického povedomia u chorvátskych Slovákov, a na druhej strane živé bohatstvo piesňovej tradície, zdá sa, že tu treba rozlišovať medzi dvomi formami identity, pričom sa obidve manifestujú prostredníctvom hudby. Jedna je určovaná bezprostredným fungovaním tradičného repertoáru, vedomým odlišovaním „svojho“ a „cudzieho“ na základe hudobno-štylových prvkov piesňového materiálu, autentickou formou jeho prenášania a interpretáciou. Čo je zvlášť dôležité, táto forma identity nie je vedome či zámerne konštruovaná. Nazvali by sme ju „kultúrnou identitou“. Druhá forma je reprezentovaná cieľavedomou snahou o prezentáciu kultúry slovenskej komunity prostredníctvom folklórnych súborov, ktoré určujú výber a spôsob interpretácie repertoáru a podriaďujú ho cieľu explicitne manifestovať slovenské povedomie. Takýto druh identity by sme označili pojmom „etnická identita“. Folklórny súbor hrá pritom dvojakú úlohu: na jednej strane reprezentujú Slovákov ako jednu z etnických menšín v Chorvátsku, na druhej strane prispieva k „uchovaniu“ tradícií, ich sprostredkovaniu najmladšej generácii, a tak potvrdzuje etnické sebavedomie komunity. Spôsob prenášania hudobnej tradície a jej prezentovanie súborom sa však nie vždy kryje s predstavami jej autentických nositeľov (Važanová, 2000, s. 351).

Na záver teda možno konštatovať, že vzťah medzi naznačenými dvomi formami identity je dynamický: niekedy sa prekrývajú, ako v prípade Chorvátov na Slovensku, inokedy si protirečia, čo ukazuje príklad Slovákov v Slavónii. Pokúsili sme sa ukázať, že hudba predstavuje sféru, v ktorej sa dynamickosť tohto vzťahu formovania identity, resp. identít u etnických skupín signifikantne odráža. Ak sa vrátíme k definícii etnickej skupiny F. Bartha, ktorý považuje etnické sebaidentifikovanie sa skupiny, teda jej pomyselné „etnické hranice“ za dôležitejšie než jej pôvodný kultúrny materiál, možno s ním súhlasiť v prípade, ak hovoríme o „etnickej identite“ manifestovanej folklórnymi súborami, ktoré nezriedka transformujú pôvodnú hudobnú „diakritiku“, aby zdôraznili význam etnickej identifikácie. Avšak najmä u Slovákov v Chorvátsku sa ukázalo, že v prípade „kultúrnej identity“, ktorá je odrazom kultúrnej pamäti komunity, je primárnosť „etnických hraníc“ pred tradičným kultúrnym materiálom otázná.

Záverom. Porovnávacia hudobná slavistika poskytuje možnosť zaostreného pohľadu aj na tradičnú kultúru menších enklávneho typu, najmä ak sa pri výskume spája štruktúrno-analytický aspekt s aspektom funkčno-kontextuálnym. Použitie týchto dvoch aspektov nám totiž pomáha vidieť kultúrne vzťahy medzi jednotlivými slovanskými etnikami nielen v synchrónnej rovine, ale aj v ich dynamickosti, ba i s náznakmi procesu ich formovania sa, teda v diachrónii. Takto sa nám podarilo odhaliť a predstaviť aspoň základné špecifiká tradičnej hudobnej kultúry chorvátskej minority na Slovensku – v okolí Bratislavy a slovenskej minority v Chorvátsku – v Slavónii. Pritom sme sa usilovali predstaviť ich tradičnú piesňovú kultúru, ako aj miesto a úlohu hudby v etnoidentifikačných procesoch týchto dvoch slovanských etnických menších. Pohľad na spomenuté dve etnické skupiny ukázal, že tak hudobné tradície obidvoch skupín, ako aj spôsob, akým sa hudba podieľala na zachovaní, prípadne revitalizácii etnickej a kultúrnej identity každej z nich, sa vyvíjali a vyvíjajú špecificky.

LITERATÚRA

- BARTH, F.: *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Boston, Little, Brown and Company 1969.
- BURLASOVÁ, S.: Od idey slavianstva k porovnávaciemu slavistickému štúdiu ľudovej piesne na Slovensku. In: *Slovenský národopis*, 38, 1990, č. 3, s. 425.
- ELSCHEKOVÁ, A.: Strukturelle Frühformen slavischer Volksmusik. In: *Anfänge der slavischen Musik*. Bratislava, SAV 1966, s. 147 – 164.
- HEMETEK, U., red.: *Echo der Vielfalt / Echoes of Diversity. Traditionelle Musik von Minderheiten – ethnischen Gruppen / Traditional Music of Ethnic Groups – Minorities*. Viedeň, Boehlau Verlag 1996.
- HORÁKOVÁ, J.: Liederkultur der Kroaten in der Umgebung von Bratislava im Kontext der westslowakischen Volksliedkultur. In: *Echo der Vielfalt / Echoes of Diversity*. Red. Ursula Hemetek, Emil Lubej. Viedeň, Böhlau Verlag 1996, s. 203 – 213.
- HORÁKOVÁ, J.: Možnosti a perspektívy hudobno-slavistického výskumu na Slovensku. In: *Ethnomusicologicum* 1, 1, 1993a, Bratislava, SAV – ASCO, s. 143 – 152.
- HORÁKOVÁ, J.: Piesňová kultúra Chorvátov v okolí Bratislavy. In: *Musicologica Slovaca et Europaea* VXIII, Bratislava, ASCO 1993b, s. 65 – 106.
- KREKOVÍČOVÁ, E.: K súčasnému stavu spevnosti a identity Slovákov v Maďarsku. In: *Slovenská hudba* 26, 2000, č. 3, s. 355 – 357.
- KRESÁNEK, J.: *Slovenská ľudová pieseň zo stanoviska hudobného*. Bratislava, SAVU 1951.
- REUER, B. B., red.: *Musik im Umbruch. Kulturelle Identität und gesellschaftlicher Wandel in Südosteuropa*. Mníchov, Südostdeutsches Kulturwerk 1999.
- RICE, T.: *“May It Fill Your Soul”: Experiencing Bulgarian Music*. Chicago, The Chicago University Press 1994.
- SIEGER, A.: *Why Suyá Sing: A Musical Anthropology of an Amazonian People*. Cambridge, Cambridge University Press 1987.
- SLOBIN, M., red.: *Retuning Culture: Musical Change in Central and Eastern Europe*, Durham and London, Duke University Press 1996.
- Slovenská hudba* (red. H. Urbancová) 26, 2000, č. 3.

- SUGARMAN, J.: *Engendering Song: Singing and Subjectivity at Prespa Albanian Weddings*. Chicago and London, The University Press 1996.
- The World of Music, red. A. Reyes, 32, 1997, č. 3.
- URBANCOVÁ, H.: Hudba etnických menšín – úvodom. In: Slovenská hudba 26, 2000, č. 1, s. 251; Tradičná piesňová kultúra Nemcov na Spiši. Tamtiež, s. 306 – 331.
- UŠÁK, V.: *Slováci v Chorvátsku*, Cleveland – Rím, Slovenský Ústav 1978.
- VAŽANOVÁ, J.: K tradičnej hudbe Slovákov v chorvátskej Slavónii. In: Slovenská hudba 26, , 2000, č. 3, s. 332 – 354.
- VAŽANOVÁ-HORÁKOVÁ, J.: Ľudové piesne Chorvátov na Slovensku. In: Chorváti na Slovensku. Dejiny, jazyk, kultúra, súvislosti. Red. Ján Botík, Bratislava, SNM 1996, s. 97 – 192.
- VAŽANOVÁ-HORÁKOVÁ, J.: Slowaken in Slawonien und Kroaten in der Umgebung von Bratislava. In: Musik im Umbruch. Kulturelle Identität und gesellschaftlicher Wandel in Südosteuropa. Red. Bruno B. Reuer, Mnichov, Südostdeutsches Kulturwerk 1999, s. 109 – 119.

On Ethnomusicological Research of Slavic Ethnic Groups

Jadranka Važanová-Horáková

During the last decade, the study of music of ethnic groups has become an important part of ethnomusicological and music-slavistic research in Slovakia. Two significant aspects of such a research are addressed: First, the phenomenon of ethnic and cultural identity and the role of music in various manifestations of identity among ethnic groups; second, an issue of music-stylistic analysis of traditional musical repertoire of Slavic ethnic groups from the perspective of musical slavistics. Both aspects are demonstrated on example of two ethnic groups – Croats in the environment of Bratislava (Slovakia), and Slovaks in Slavonia (Croatia). It can be concluded that, despite their linguistic and cultural relatedness, and their common endeavour for ethnic and cultural self-recognition after 1989, musical lives of both ethnic groups developed in unique ways.

ROZHLADY

RUDOLF KUCHAR*

**Slovinský a slovenský historický slovník
(niektoré lexikálne paralely a súvislosti)**

KUCHAR, R.: Slovenian and Slovakian Historical Dictionary (Some Lexical Parallels and Connections). *Slavica Slovaca*, 36, 2001, No. 2, pp. 158 – 166. (Bratislava)

Presented paper is a reaction to publication of specimen volume of *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* compiled by authors M. Meršeová, F. Novak in co-operation with F. Premková. Vocabulary elaboration of Protestant writers publications, which create the basis of reviewed dictionary, is evaluated from the viewpoint of the author of Historical Dictionary of the Slovak Language, since the problems in both dictionaries are, basically, the same. Nevertheless, there are, in conception of both works, individual differences resulted from special methodological attitude to the given language phenomena. These differences also reflect the Slovenian dictionary practice.

Linguistics. Comparative linguistics. Historical language contact. Lexicography. Lexis. Collocations. Phraseology.

Slovanská historická lexikológia a lexikografia sa opäť obohati o ďalšie významné lexikografické dielo. Bude ním *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*. Nateraz vyšiel jeho ukážkový zôšit ako *Pokusni snopič* (M. Merše, F. Novak s sodelovanjem F. Premk. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU 2001. 131 s.). Podľa autorov sa v uvedenom slovníku zachycuje úplná slovná zásoba, ktorá sa nachádza v tlačiach slovinských protestantských pisateľov z rokov 1550 – 1595 (i 1603). Pre Slovincov sú uvedené diela (autorov Trubara, Krel'a, Bohoriča, Dalmatína a i.), ktoré vznikli v čase reformácie, osobitne významné, lebo nimi sa začína obdobie slovinského spisovného jazyka. Rozhodnutie autorov vydať historický slovník slovinčiny po častiach vychádza zo skutočnosti, že lexiku uvedeného obdobia je ľahšie spoľahlivo a precízne analyzovať ako lexiku dlhšieho časového úseku.

Začiatky práce na slovníku spadajú do r. 1973. Postupne sa na prácach na slovníku zúčastňovalo od jedného do šesť riadnych pracovníkov, pričom v súčasnosti pracujú na rezenzovanom slovníku iba traja vysoko kvalifikovaní vedeckí pracovníci a skúsení odborníci: M. Meršeová, F. Novak a F. Premková. Za spracovaním jednotlivých hesiel v ukážkovom zôšite sú preto ich iniciály – M. M., F. N. a F. P. Nakoniec teda zostal na

* PhDr. Rudolf Kuchar, CSc., Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava.

veľké lexikografické dielo (materiál obsahuje 3.169.000 lístkov) pomerne malý kolektív, ktorý jeho koncepciu perfektne pripravil a zvládol.

Autori slovníka upozorňujú, že v ukážkovom zošite sa publikujú iba jednoslovné, no v slovníku budú zastúpené aj viacslovné heslá (iztočnice – 2.1.1). Používa sa v ňom mierne hniezdovanie (podiztočnica). Týka sa sloviess (glagol – aj s voľnými morfémmi *se, si a ga* – s. 11) a jeho foriem (deležnik, deležje* – s. 25), prídavných mien (pridevnik) a prísloviess (prislov). Ak sú napr. od prídavných mien utvorené príslovky, tie sa hniezdujú – napr. **trpežljiv** -a, -o prid. /.../ **trpežljivo** prisl. – s. 117. Autori neoddeľujú jednotlivé odvodeniny bodkočiarkou, ako je zvykom v *Historickom slovníku slovenského jazyka* (ďalej HSSJ), ale ich naznačujú opticky, t. j. menším polotučným typom písma (oproti heslovému slovu, ktoré je tiež vytlačené polotučne).

Pokúsime sa v hlavných črtách predstaviť lexikografickú stránku tohto diela, ako ho vnímajú, spracúvajú a hlavne predstavujú autori. Využijeme pritom na porovnanie koncepciu spracovania *Historického slovníka slovenského jazyka*.

Hneď na začiatku je potrebné zdôrazniť blízkosť problematiky analyzovaného slovníka, ktorá vyplýva nielen z jazykovej blízkosti oboch porovnávaných jazykov, no je evidentná aj z niektorých metodologických prístupov k spracúvanému jazykovému materiálu.

O slove ako základnej jednotke (osnovna enota) nielen v historických slovníkoch hovorí výrečne najmä slovníková stať (3 Zgradba slovarskega sestavka – s. 12). Jej súčasťou sú heslové slovo (glava), ktoré siaha po údaj o slovnodruhovom začlenení lexikálnej jednotky, a záhlavie (zaglavje), ktoré môže mať viac častí, s ďalšími náležitými údajmi.

Pristavme sa trochu pri týchto informáciách, pretože oproti HSSJ má analyzované dielo svoje osobitosti. Záhlavie obsahuje informáciu o kvantite heslového slova, pri odvodeninách nasleduje slovotvorná časť, je tu časť o frekvencii daného slova v jednotlivých dielach a o diele, v ktorom je prvýkrát jeho podoba zapísaná, a napokon sa končí tvarotvornou časťou.

Ako väčšina historických slovníkov aj recenzovaná práca v slovníkovej stati (slovarski sestavek, geslo) uvádza po heslovom slove (východisku – iztočnica) v okrúhlych zátvorkách jeho varianty v upravenej grafickej hláskovej forme, pričom sa zopakúva aj jeho heslová podoba (napr. **konj (kojn, kon, kojnj, konj)** -a (s. 12 a 74).

Niektoré heslá diela majú aj špecifickú časť (slovarski razdelek), ktorá je novinkou v okruhu postupov spracovania slovnej zásoby historických slovníkov. Nachádza sa za informáciou o tvaroslovnom záhlaví (oblikoslovno zaglavje). Jej obsahom je uvedenie citátov zo súvekých slovníkov a záznamov slovníkového typu. Poukazuje na to, že

* Deležnik na -č je adjektívne slovo, ktoré sa zhoduje v rode, v páde a v čísle so substantívom, napr. *prihajajoč, -a, -e, -i*. Deležja sú verbálne príslovky. Vyjadrujú slovesný dej, ktorý prebieha súčasne s nejakým iným slovesným dejom, napr. *ležé* (V postelji *ležé*, je poslušal radio. © Ležal je v postelji in poslušal radio. (Slovenščina za tujce, 1987, s. 182 – 183).

významová šírka uvádzaných cudzojazyčných ekvivalentov hesla nedovoľuje ich presné začlenenie medzi doklady istého významu, podvýznamu alebo významovému odtienku (4. – s. 18). K výrazným prípadom, ktoré autori uvádzajú, patria citáty v heslách **čakati** a **joger**; pripájame k nim ešte heslo **kup** (s. 41) s takouto informáciou: *Deutsch.* Kauff. *Latine.* contractus, emptio. *Windisch.* kup. *Italice.* compra, mercato MD 1592, H1a; Emptio. *Germ.* Kauff. *Sclav.* kup MTh 1603, I, 469 – 470. Pre HSSJ (2, s. 161) a heslo **kup**, resp. *kúpa* prináša zaujímavú informáciu o lat. contractus, ktorou sa potvrdzuje nedoložený význam ‚zmluva‘ v staršej slovenčine. O uvedenom význame sme písali v práci *Právo a slovenčina v dejinách* (1998, s. 57 – 58).

Podstatnou zložkou slovníkovej state je však spracovanie vlastnej významovej štruktúry každej lexikálnej jednotky. Autori ukážkového zošita pri spracúvaní významovej stránky hesla a uvádzaní významov postupujú podľa praxe známej v *Slovníku slovinského spisovného jazyka* (Slovar slovenskega knjižnega jezika – ďalej SSKJ – s. 21). Poznanie, resp. určenie lexikálno-sémantickej štruktúry lexikálnej jednotky im umožňuje vypracovaný systém hodnotenia a odlišenia významu, podvýznamu a významového odtienku. Významy sa označujú arabskými číslicami, podvýznamy a významové odtienky sú súčasťou spracovania daného významu a označujú sa dvoma alebo jednou lomkou (poševnica). Ide o podstatný rozdiel oproti riešeniu spracovania významovej štruktúry hesla v HSSJ. Pri heslách gramatického charakteru sa stretáme aj s využitím rímskych čísel: **potehmal** prisl. (s. 99 – 101) a **potehmal** vez. (s. 101 – 102).

Ako sa teda prejavuje táto odlišnosť v konkrétnom spracovaní analyzovanej práce? Sémantická štruktúra viacvýznamových lexém rešpektuje v uvedenom slovníku prax SSKJ. Pozorovať možno aj isté inovácie. O novom prístupe a posune v lexikografickej praxi svedčí napr. aj hodnotenie spojenia *poštni konj* v ukážkovom zošite oproti spracovaniu v SSKJ (2, s. 405), kde ide o typické spojenie popri iných (čistokrven, dirkalni, jahalni konj s vysvetlením ‚primeren, izurjen za jahanje‘). Ak porovnáme teda spracovanie tohto diela s HSSJ, zistíme v ňom menší počet významov (pomen) a rovnaký prístup k niektorým lexikálnym javom, no aj odlišnosti v ponímaní, spracovaní a prístupe k niektorým slovným spojeniam a frazeológii. Niekoľkými poznámkami k uvedenej problematike sa pokúsime naznačiť odlišnosť tohto prístupu a následného spracovania niektorých kontextov, ich aplikáciou na náš materiál. Spomenuli sme už v istej súvislosti slovo *kôň* (**konj**). V spracovaní tohto hesla sa uvádzajú za znakom “ slovné spojenia ako odborné výrazy **hitri konj** *poštni konj*:..., **morski konj** *morski konjiček*:... a **rezani konj** *kastrirani konj*:... Ich doloženosť vo vtedajších inojazykových ekvivalentných formách súvekých slovníkových prác sa využila niekedy aj na exemplifikáciu vyčlenených slovných spojení. V exemplifikáciách a spracovaní tohto hesla sa však vyskytujú aj niektoré ďalšie slovné spojenia, ktoré nemajú oporu v cudzojazyčných ekvivalentoch; tieto sa v nich nedokladajú. Ide o doklady *Salomonova kula inu jesdni Kojni* DB 1584, I,238b; *Inu Salomo je imèl*

shtiritaushent Vosnih Kojn, inu dvanajsttaushent Kojnikou... DB 1584, I,238b; *Inu pole, ta Gorra je bila polna ognénih Kujn inu Kull okuli Elisa* DB 1584, I,206a. Koncepcia HSSJ kontexty tohto a podobného druhu aj slovné spojenia v nich pertraktuje ako lexikalizované spojenia (HSSJ, 2, s. 122). Preto tiež kontexty použitého jazykového materiálu by sme hodnotili ako výsostne odborné výrazy, teda uvádzali by sa ako slovné spojenia, napr. *jazdný kôň* (*jesdni konj* – ‚jazdecký kôň‘), *ohnivý kôň* (*ogneni kujn* – ‚rýchly, odetý trblietavou zbrojou ?‘) a *vozný kôň* (*vosni kojn* – ‚ťahajúci špeciálny dvojkolesový útočný vozík, lat. *essedum*; ťažný kôň‘) – porov. s. 75. Niektoré lexikalizované spojenia z kontextov (biblických, náboženských a pod.) by sa azda mohli, pokiaľ sa len dá, doplniť výkladom aj napriek tomu, že určenie významu lexikalizovaného spojenia môže byť pomerne zložitá. Iste, výklad niektorého spojenia si vyžiada názor experta z príslušného odboru (teológa, biblistu², historika a pod.). Na rezervu v označovaní slovných spojení kvalifikátorom by sme hádam upozornili aj v prípade 6. významu hesla **jezik** (s. 68 – 71), najmä v časti s označením vyčlenenia odborného výrazu **slovenski jezik** (s. 70 – 71). Spomínajú sa tu aj iné dvojslovné pomenovania jazykov. Stačilo by ich zahrnúť pod jeden – dva základné typy (**slovenski jezik + i.**) hoci aj s označením „a ostatné“.

Slovník prináša zaujímavé informácie aj o reáliách z okruhu frazeológie. Na frazeologické jednotky sa v uvedenom diele upozorňuje, ako aj v iných slovníkoch, osobitným znakom: plným krúžkom (·). Táto časť slovníkovej state rešpektuje významovú jednotku (význam alebo podvýznam), s ktorou sú uvedené frazémy tesne zviazané. V rámci tejto časti sa uvádzajú aj početné príslovia a porekadlá spoločne označené skratkou *preg.* (*pregovor*). Obyčajne sú bez výkladu, pretože je ich mnoho a pomerne zložito a ťažko sa vysvetľujú.

Tak ako v HSSJ sa v práci využíva inštitút vyčlenenia (izpostavitev) frazém s malým polotučným typom písma a s výkladom, napr. typu **kar bi z očima trenil zelo kratek čas**:... – s. 92. Iným, dosť frekventovaným typom frazeologického spojenia, známeho aj z HSSJ, je typ **biti/imeti pri nas zavedeti se**:... – s. 19 alebo aj **notranje, duhovske oči človekova sposobnost za versko spoznanje**:... – s. 92 a pod.

Spomenúť môžeme ešte niekoľko podobných paralelných frazém napríklad so slovom **jezik**, pri ktorých nachádzame rovnaké alebo podobné riešenie ich spracovania. V základnom (1.) význame ‚mišičast organ v ustni votlini za tvorbo glasov‘ sú vyčlenené frazémy **jezik na uzdi držati** ‚obvladať svoj govor‘..., **držati (svoj) jezik pred čim** ‚ne govoriti o čem, zlasti slabem‘. V tejto časti ako nevyčlenená frazéma sa uvádza *Vely Isik sa sobmi dershati* TT 1577, 116 s výkladom ‚ne govoriti, zlasti ne kaj slabega‘

¹ Porovnaj aj keltské slovo *essedum*, označujúce pôvodne keltský, potom aj britský a galský dvojkolesový vojnový vozík (pozri Slovník antické kultúry, 1974, s. 193, resp. aj Nový biblický slovník. 1. vyd. Praha, Návrat domů 1996, s. 1079).

² Napríklad náročným môže byť, aj z nášho pohľadu, určenie významu spojenia *ohnivý kôň*, ktoré má iný význam v biblickom chápaní alebo aj v oblasti mytológie.

za zopakovaným menším plným krúžkom (·) (porov. s. 69; aj s. 19 a 33). V HSSJ (1, s. 522) sa uvádza tento typ ustálených spojení tohto druhu v jednom vyčlenení: *držať j. na/v uzde, za zubami, na ohlávke, panovať nad j-om, skrôcovať j. s výkladom ,nehovoriť, mlčať, ovládať sa v reči‘.*

V slovníku sa stretáme aj s typom uvádzania lexikálne variabilných, synonymných frazém, s akými sa stretneme rovnako v HSSJ: **vzdvigniti svoje oči k Bogu/ gori k Bogu/ proti nebu/ v nebo** *obrniti se na Boga z molitvijo, prošnjo:...* – s. 93. Historický slovník slovenského jazyka (3, s. 268) uvádza z jazykového materiálu staršej slovenčiny nasledujúce variantné spojenia: *obrútiť, pozdvihnúť oči* ku komu, *spustiť oči* na koho *zhliadnúť, osvietiť milosrdným okom* koho, *popatrit’ očima* koho s významom ‚pozrieť sa na niekoho (obyč. Boha (!)) (dobrotivým pohľadom)‘.

V recenzovanej práci zisťujeme veľký počet aj ináč zaujímavých frazeologických jednotiek. Upozorňuje na ne čítanie kontextov k jednotlivým významom hesiel, ktoré zaujmú svojou jazykovou stránkou. Nielenže ňou sú slovenčine blízke, ale pútajú aj svojou podobnou obraznosťou. Napríklad v recenzovanom slovníku v hesle **čakati** (s. 54 – 56) v 2. význame (*„živeti, računajoč (navadno upajoč), da se bo kaj zgodilo, uresničilo, nastopilo“*) je doklad takéhoto druhu: *morash dolgo zhakat, dokler ty pezhen Golob vusta prileti* JPo 1578 II,26b. V posudzovanom slovníku sa uvádza tento doklad medzi ostatnými za pomlčkou, za znakom (-) (pomišljaj). Autori HSSJ kontexty s takouto štruktúrou a obraznosťou začleňujú medzi frazémy.

V hesle **čakati** v prvom podvýzname, ktorým je *„biti v posebnem čuvstvenem razpoloženju zaradi stvari, ki se bo zgodila“*, 2. významu tohto diela (s. 56), zisťujeme tento zaujímavý kontext: *ony so na me zhakali, kakor na desh* DB 1584, I, 274b. Svojou štruktúrou a obraznosťou pobáda k trochu inej interpretácii. Podľa koncepcie HSSJ a domácej teórie o frazeologických jednotkách, by sme uvedený kontext interpretovali ako frazému. V slovenčine teda ide o lexikálnu jednotku tohto druhu a typu s metaforickým významom ‚ako na záchranu‘, resp. („náb.“, teda slovin. „ver.“) ‚spasenie‘. V súčasnej spisovnej slovenčine máme jemu blízky ekvivalentný frazeologizmus *čakať ako na spasenie, na Mesiaša* s výkladom ‚túžobne, nedočkavo‘ (porov. SSJ, I, s. 189).

K podobným prípadom by sme začlenili napríklad aj nasledujúce kontexty z hesla **jezik**: *Taku je tudi Iesik en majhin Vud, inu velike rizhy naredy* DB 1584, III,134a; – jezik, s. 68; – *On Modrim slatke besede voschi, inu ima sladak iesik, alli goriopu strupno sàarce* KPo 1567, LVb; – s. 69; **postati**: pren. *Potehmal, kadar ste vy pousod opuszheni inu satreni .. inu ste ludem v’usta prishli, inu en hud glas postali* DB 1584, II,77a ‚so začeli slabo govoriti o vas‘; – 1. význ., s. 96; *Is ene yskre velik ogin postane* DB 1584, II,158a; – 2. význ., s. 99; **konj** – *...kopita so kakor t’è rdi kamen, inu njegova kolessa kakor en Vihar* DB 1584, II,51a; – s. 75; **pravda** – *Kateri ta mezh pres pravde vsame bo od mezha konez vsel* TO 1564, 65a; – 1. význ. za //, s. 103.³

³ Slovenská frazéma *ko mečom naráta, mečom (aj) schádza*.

Zaujímavosťou hodnotenia niektorých spojení je práve odlišný prístup k takýmto jednotlivostiam a výrazovým prostriedkom v skúmaných jazykoch. Tento prístup si môžeme sprítomniť ešte na jednom výnimočne zaujímavom spojení z oblasti duchovného života. Týka sa spojenia *božia pravda*.

Slovenčina má napríklad v svojom slovnom fonde frazeologizmus *je na božej pravde* alebo *je na božom súde* (Kuchar, 1999, s. 121 i 95). O **božej pravde** sa dozvedáme aj v slovinskom historickom slovníku 16. storočia.

V slovníku sa uvedené spojenie hodnotí ako „besedna zveza“ (slovné spojenie – 2001, s. 104), pričom sa konkretizuje: pogosto v zvezi **pravda božja** *Bog kot sodnik* (= *Boh ako sudca*) v rámci tohto podvýznamu. Hoci sa poukazuje na takúto funkciu tohto spojenia (popri rovnoznačnej lexéme *pravda*), osobitne sa nevyčleňuje a uvádza sa v rámci ostatných exemplifikácií.

Napriek tomu, že uvedené spojenie sa kontaktuje aj v slovenčine s takými istými slovesami, ako sú slovinské *stopiti, stati, priti...* (v slovinčine fakultatívnymi oproti relevantným v slovenčine), je bezpečne evidentné, že kontexty *de pred Boshyo Praudo ali sodbo smejo stopiti* TPo 1595, II,7 – s. 48; *potle oni tudi Fred Praudo Boshyo bodo morali stati* TO 1564, 157b; *inu koku imamo pred Boshyo praudo na sodni dan naprej priti inu obstati* TtPre 1588, 41; *Kadar je pak ta zhlavik sdaj nag, inu le sam, inu is letiga Svita pred Boshyo Praudo ima priti* TPo 1595, I,18 – s. 104 sa v slovinčine 16. storočia nepociťujú⁴ ako frazeologická jednotka.

Ináč sa javia rovnaké typy spojení s väčším počtom syntaktických funkcií **za dober kup poceni, boljši kup ceneje** a **nar boljši kup najceneje** (s. 75). Ak treba v rovnakej syntaktickej časti uviesť viac vyčlenených frazém, za ktorými sú vybrané doklady, pri ich usporiadaní sa uprednostňuje buď abecedné alebo (ak je vyhovujúcejšie) gramatické poradie vyčleňovaných frazém. Aby boli exemplifikácie, ktoré nasledujú za vyčlenenou frazémou, viditeľne oddelené od dokladu, za nasledujúcu nevyčlenenú frazému bolo použité osobitné oddeľujúce znamienko. Túto úlohu plní drobnejšia upozorňujúca značka plného krúžku (·).

Autori riešiteľského kolektívu sa striktne pridriavajú vypracovanej koncepcie, veď po odbornej stránke rástli spolu s prípravou slovníka pri rozličných analýzach a písaní štúdií a rozpráv. Ich poznatky a skúsenosti vidieť v úrovni spracovaných hesiel ukážkového zošita. V tomto smere im niet čo vyčítať. Zistili sme len zopár nedôsledností. Napríklad v hesle **jabolko** (**jabelku, jabalku, jabulku, jabelko, jaboko**) sa hláskový variant *jabolko* neuvádza (s. 66) alebo v prípade hesla **izpoved** informácia (*zlasti pri katolikih*) pred výkladom chýba. Na viazanosť slova k istému konkrétnemu kontextu, na typ textu alebo aj na presné určenie prostredia autori osobitne upozorňujú vysvetlením malým typom písma, ktorým sa rozvíja a spresňuje výklad (porov. heslá **izpoved** (s. 65) a **spoved** (s. 110)). Nedopatrením sa v hesle

⁴ Po diskusii s jedným z autorov *Slovníka*.

arcat dostala aj informácia o viazanosti „v zvezi s **konjski**“ k prvému z dvoch podvýznamov (s. 44).

Niekoľko slov k štylistickému hodnoteniu výrazových prostriedkov v ukážkovom zošite. Kvalifikátory sa používajú v minimálnej miere. Je pravda, že hodnotový prístup k použitiu niektorých lexém v minulosti mohol byť iný, ako je dnes. Štylistické hodnotenie niektorých špecifických výrazov je preto v mnohom ohľade náročné. V recenzovanom slovníku, ako vieme, ide o spracovanie textov náboženského charakteru. Autori preto používajú skoro pravidelne štylistické kvalifikátory príslušné tejto skupine výrazov (porov. napr. h. **pravica** (s. 105-108) významy 3., 4. a 6. – pri 5. nedopatrením vypadlo – pozn. rec.). Vyskytuje sa však aj iné štylistické hodnotenie, napr. v hesle **kupilo** (2. význam, s. 77), v prípade spojenia **dva štimovca vkupe** sa uvádza kvalifikátor „jezikosl.“ (s. 111).

Znak štylistického začlenenia slova (**bibl.**)⁵ na základe povedaného by sme však očakávali aj v prípade exemplifikácie v hesle **oko** (s. 92) pred výkladom dokladu (stranska razlaga): *Oku sa uku, sob sa sob* TT 1557, 12 *za krivico enako vračati* alebo v hesle **postati** (s. 96): *Inu taista Besseda je Messu postala* DB 1584, III, 47a, ktorá je vyčlenená za plným krúžkom (·). Rovnako by sa malo postupovať aj v prípade takého spojenia (právneho) charakteru, ako je v slovinčine **kupilni list** s významom *listina o pridobivitvi česa s plačilom dogovorjene cene; kupna pogodba* (s. 76–77). Veď samotným výkladom sa naznačuje jeho existencia v uvedenom čase ako právneho inštitútu, a preto by sa uvádzal aj v HSSJ s kvalifikátorom práv (v staršej slovenčine máme napr. *kontraktualsky list* ‚doklad o uzatvorení zmluvy‘ – HSSJ, 2, s. 224). Primerané štylistické začlenenie si predsa v uvedenom období môžeme dovoliť vzhľadom na existenciu a istú vypracovanosť najstarších štýlov náboženského a právneho.

Myslíme si, že aj v niektorých iných prípadoch, ak je to len trochu obsahom textu naznačené, žiadalo by sa naznačiť štylistické začlenenie niektorých lexikálnych významov. Autori slovníka príslušný štylistický kvalifikátor použili napr. v hesle **pravica** (s. 105 – 108) pri 3., 4. a 6. význame (nedopatrením asi vypadol kvalifikátor „ver.“ pri 5. význame). Potreba takéhoto kvalifikátora sa ukazuje napríklad v prípade hesla **postati** (s. 95 – 99). Naznačiť štylistické zaradenie (napr. „práv.“, resp. slovin. „jur.“) sa žiada v prípade spojenia **postati dober za koga prevzeti porošto za koga**:... – s. 97 alebo aj „bibl.“: *...sa tu je ona k'enimu solnimu stebru postala* DB 1584, I, 12a.

⁵ Biblia poznačila texty a frazeológiu všetkých jazykov (Skladaná, 1993, s. 173 – 174; 2001, s. 131; Majtán, 1996, s. 137). Frazeologizmy z Biblie obsahujú väčšinou texty náboženského a vieroučného charakteru. K takýmto textom sa radia aj texty, ktoré sú základom analyzovaného *Slovníka*. Svojím obsahom ide v podstate o celkom odlišné texty, než aké boli podkladom vzniku SSKJ. Azda aj preto nabádate podčiarknuť práve túto stránku uvedených textov; uvedenie väčšieho počtu štylistických hodnotení. Väčší dôraz na túto stránku heslovej state by bol azda prínosom aj pre uvedené dielo, ale predovšetkým aj dobrým základom pre porovnávanie tejto stránky lexiky s inými podobnými textami aj v iných jazykoch. Veď ide o texty obsahovo v slovanskom svete unikátne a veľmi zaujímavé aj z časového aspektu.

Neodmysliteľnou časťou slovnej zásoby sú cudzie slová. Veľkú pozornosť sa venuje aj ich preberaniu. Do slovinčiny sa dostali v dávnej minulosti, no sú aj také, ktoré sa prevzali pri prekladaní náboženských, zvlášť biblických textov v protestanskom období. Informáciou o pôvode lexémy sa uzatvára slovníková stať označená skratkou „etim.“ (porov. **arcat** /.../ Etim.: iz nem., prim. der Arzt). HSSJ udáva pôvod slova hneď za slovnodruhovým určením.

V slovníku je množstvo informácií rozličného druhu o riešeníach a viacerých postupoch, ktorým sme tu nemohli venovať pozornosť. Tieto sa nachádzajú na viacerých stranách a miestach pokusného zošita. Napríklad o základnej jednotke slovníka, o dokladovom materiáli, o zovšeobecneniach pri práci na slovníku, o informáciách, ktoré v slovníku nesmú chýbať a pod. sa píše na s. 7. O dôležitých javoch v oblasti hláskoslovnia spisovného jazyka slovinských protestantov prehľadne hovorí Preglednica črkovnih znamenj za glasove knjižnega jezika slovenskih protestantov na s. 36 – 39, pričom sa vymedzujú aj aktuálne pravidlá, v ktorých prípadoch sa nepoužívajú odkazy, napr. výslednice *al, el, ul* za niekdajšie, pôvodné slabičné *l (j)* z *ol* (napr. *jabolko* za *jabalku, jebelku, jabulku* a iné – s. 13). Osobitne sa upozorňuje na zápisy so zdvojenými spoluhláskami a samohláskami (*ll* často označuje mäkké *l*) a na zápisy s *y*, pretože sa nimi často zaznačuje prízvučné (naglašene) dlhé *i* (s. 16).

Slovník využíva inštitút odkazov (kazalka) v plnej miere, napr. **bojovati** gl. bojovati, **vajlati** gl. veljati, **vzdajene** gl. vzdajanje, čím sa zabezpečuje zviazanosť hláskovej podoby slova s východiskovou. V odkaze je však východisko vyznačené obyčajným typom písma (s. 12 a 125-128). Autori HSSJ v tomto prípade čiastočne potláčajú súveku variantnosť zdôraznením súčasnej spisovnej podoby slova jej uvedením polotučne a naznačením odkazového variantu obyčajným typom písma a jeho skrátením. Slovinský *Slovar* tiež uprednostňuje z viacerých variantov (različica) ten, ktorý je rovnaký alebo najpodobnejší súčasnému vyskytujúceму sa tvaru slova. Jeho hláskové varianty uvádza tiež polotučne. Chápu sa teda všetky ako rovnocenné, čo autori naznačujú obyčajným typom písma pri odkaze, ktorý je uvedený polotučne⁶. V tejto súvislosti je z hľadiska slovenčiny zaujímavá podoba niektorých zhodných variantných podôb, ako sú napr. **bojovanje, bojovati, gospodščina** v heslách **bojevanje (bojovanje, bojovavajnje, bojovajne, bojovane)** -a s., **bojevati (bojovati, bojevati)** -ujem nedov., **gospoščina (gospoščina, gospodščina, gospoščina, gospodščina, gospošina)** -e ž. (s. 45 – 48 a 62). Tieto podoby v súčasnej spisovnej slovinčine sa nedokladajú.

Niekoľkými poznámkami nemôžeme postihnúť celú šírku problematiky tohto významného a záslužného lexikografického diela pre dejiny slovinského jazyka a slovinskej a slovanskej lexikografie. Upozornili sme na niektoré spoločné, ale aj

⁶ V uvádzaní odkazov zachovali autori tradičný postup (obyčajný typ písma) ako v SSKJ (**gospoščina** tudi **gospoščina** – 1, s. 731).

rozdielne prístupy a odlišný metodologický prístup (štruktúra významového členenia, hodnotenie a spracovanie slovných spojení a frazeológie, otázka štylistických kvalifikátorov) v práci autorského kolektívu, pretože sme sa rovnako pri koncipovaní HSSJ vyrovnávali s viacerými z týchto otázok. Pri predstavovaní pokusného zošita si autori postavili cieľ predstaviť slovník v čo najširších možných obrysoch a upozorniť na bohatstvo údajov, ktoré si žiada úplná excerpčia textov 16. storočia. Riešiteľom tejto úlohy sa podarilo s malým kolektívom vykonať obrovský kus práce na vysokej odbornej úrovni. V ukážkovom zošite *Slovarja jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* sa slavistickej verejnosti predstavuje práca moderná, urobená s precíznosťou, so zaujímavou koncepciou v tom zmysle, že lexikografické postupy buduje na domácej, tradičnej lexikografickej a lexikologickej akribii, využívajúc moderné poznatky aj z oblasti iných jazykovedných disciplín. Práca je o to cennejšia, že obsahuje mnoho spoločnej, resp. aj blízkej lexiky lexike slovenskej (svedčí o tom už poskusni snopič) často zatiaľ neprístupnej a nepreskúmanej (napr. *človestvo, desh/dash, držat(i), erb, erbati, erbič, erbovi, erbščina, hiža, hlapec, dva kabla ječmena, jezdec, (široki) klabuk, koleso, konnik, kričati, lekar, ločiti se, maceha, niva, odločiti se, orač, plač, predati popri prodati, rihtar, sentenc, skočiti, splašiti, škripati, tat, travnik, urtel/urteil, vrabec, v zakon stopiti, zadolžiti se, zamolčati* a pod.).

LITERATÚRA

- Historický slovník slovenského jazyka. Zv. 2. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1992. 616 s. (HSSJ)
- Historický slovník slovenského jazyka. Zv. 3. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1994. 656 s. (HSSJ)
- KUCHAR, R.: Právo a slovenčina v dejinách. Budmerice, Vydavateľstvo Rak 1998. 176 s.
- MAJTÁN, M.: Z biblických frazém Starého zákona v staršej slovenčine. In: Slovenčina v historickom kontexte. Red. L. Kralčák. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1996, s. 136 – 144.
- Nový biblický slovník. 1. vyd. Praha, Návrat domů 1996. 1833 s.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika. 1. zv. Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center SAZU 1975.
- Slovník antické kultúry. V. Bahník et kol. Praha, Nakladatelství Svoboda 1974. 718 s.
- Slovník slovenského jazyka. Zv. 1. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. 832 s.
- SKLADANÁ, J.: Frazémy v Historickom slovníku slovenského jazyka a v starších slovenských slovníkoch. In: Z vývinu slovenskej lexiky. Red. R. Kuchar. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1993, s. 170 – 180.
- SKLADANÁ, J.: Spracúvanie frazém v súčasnom a historickom slovníku. In: K aktuálnym otázkam frazeológie. Red. E. Krošláková a L. Kralčák. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2001, s. 129 – 134.
- JUG-KRANJECOVÁ, H.: Slovenščina za tujce. 5., doplnené vyd. Ljubljana, Filozofska fakulteta 1987. 302 s. a mapa Slovinska.

SPRÁVY A RECENZIE

K nedožitým osmdesátinám profesora Romana Mrázka

Dne 21. listopadu 2001 uplynulo 80 let od narození významného představitele české rusistiky a slavistiky, profesora Filozofické fakulty Masyrykovy univerzity v Brně PhDr. R. Mrázka, CSc. Narodil se v Letovicích. Po maturitě na gymnáziu v r. 1939 se zapsal na brněnskou univerzitu. V důsledku uzavření vysokých škol v období okupace ukončil studium ruštiny a dějepisu na Filozofické fakultě až v r. 1947. Po ukončení studia působil několik roků jako gymnaziální profesor (1948 – 1952), krátce také jako lektor ruštiny na Janáčkově akademii múzických umění v Brně (1952 – 1954) a od r. 1954 až do svého odchodu do důchodu v r. 1989 na brněnské Filozofické fakultě (od r. 1954 jako odborný asistent, od r. 1962 jako docent, od r. 1968 jako profesor). Zemřel 17. listopadu 1989.

Jako mimořádně talentovaný žák významných brněnských jazykovědců F. Trávníčka, V. Machka a historika J. Macúrka rozvíjel plodně poznatky, jichž se mu dostalo v přednáškách a seminářích. Během svého více než třicetiletého působení na brněnské univerzitě se nesmazatelně zapsal do její historie jako čelný představitel svého oboru.

Mrázek byl vědecky činný hlavně v oboru ruské a slovanské srovnávací syntaxe. Příležitostně zasahoval do morfologie a stylistiky. Své výzkumy založil zprvu na konfrontačním studiu současného jazykového systému ruštiny a češtiny, později přešel na široce srovnávací popis skladby slovanské věty. Východiskem jeho badatelských zájmů byly jednočlenné věty slovesné. Nato navazovalo vyšetření jednočlenných vět infinitivních, vět s podmětem všeobecným a neurčitým. Zkoumal též syntax pádů substantiv, především instrumentálu. Výsledkem jeho několikaletého badatelského úsilí je monografie *Синтаксис русского творительного* (Brno 1964) se srovnávacími výhledy. Soustředil se i na některé další problémy gramatické stavby ruské věty, jmenovitě na skladbu číselných výrazů a zvláštnosti ve struktuře věty v hovorové mluvě. Později se do centra jeho badatelské pozornosti dostala modální a emocionální stránka ruské a slovanské věty a vyjadřování hodnotících postojů mluvčího. Porovnávací studium zahrnuje postupně sféru všech slovanských jazyků. Plodem široce pojatého syntetického popisu slovanské věty je monografie *Сравнительный синтаксис славянских литературных языков*. Její první díl *Исходные структуры простого предложения* vyšel po autorově smrti v r. 1990. Zamýšlený druhý díl, který měl být věnován problematice souvětí ve slovanských jazycích, zůstal nerealizován.

Výsledky svých výzkumů syntaxe současné ruštiny v porovnání se současnou češtinou vložil zčásti do několika kolektivních publikací, ale především do *Fříruční mluvnice ruštiny pro Čechy II. Skladba* (SPN, Praha 1960, 1979) a do *Školní mluvnice ruského jazyka* (SPN, Praha 1981), v nichž se jako spoluautor podílel podstatnou měrou při jejich zpracování.

Mrázkovy badatelské záměry se upíraly i směrem do minulosti. Intenzivně se zajímal o problematiku historického vývoje ruštiny. Výsledkem tohoto zájmu se stalo rusky psané skriptum, sestavené ve spolupráci s docentkou Běloruské státní univerzity v Minsku G. V. Popovovou, *Historický vývoj ruštiny*, které pro velký zájem se dočkalo tří vydání (SPN, Praha 1982, 1984, 1988). Na rozdíl od publikací vydaných v bývalém Sovětském svazu, popisujících vývoj ruštiny jako mateřského jazyka velmi široce a podrobně, autor vybral především ty jevy, které jsou důležité pro českého uživatele. Kromě toho uváděná fakta jsou v něm vyložena v konfrontačním rusko-českém pohledu. V r. 1983 se této publikaci dostalo ocenění od rektora brněnské univerzity jako nejlepšího skriptum roku. Jako vedoucí autorského kolektivu (členové: Z. Trösterová

z Pedagogické fakulty v Ústí nad Labem a K. V. Gorškovová z Moskevské univerzity) pripravoval k vydání knižní publikaci z historického vývoje ruštiny, která se tehdy měla stát u nás celostátně platnou vysokoškolskou učebnicí. V r. 1989 byla odečtena do tisku, avšak v důsledku politických událostí a následného zrušení Státního pedagogického nakladatelství zůstala jen v rukopise.

Z Mrázkových zásluh o rusistiku a slavistiku jmenujme také péči, kterou věnoval školení dorostu – aspirantů, doktorandů, diplomantů, dále jeho výrazný podíl na organizování čtyř brněnských syntaktických symposií s mezinárodní účastí (1961, 1966, 1971, 1976), již získala široký ohlas u nás i v zahraničí, a konečně zásluhu o vybudování a vedení obširné bibliografické kartotéky jazykovědných slavik na katedře, doplňované jeho péčí a posléze péčí jeho následovníků již téměř půl století. Byl členem Jazykovědného sdružení ČSAV (několik let působil ve funkci vědeckého tajemníka brněnské pobočky), České asociace rusistů, Societas Linguistica Europea a Societé linguistique de Paris, dále členem širšího kruhu redakční rady čas. Československá rusistika a členem redakční rady Spisů filozofické fakulty v Brně.

Přednáškové a studijní pobyty v zahraničí, stejně jako vědecké styky s mnoha lingvisty, mu udělaly věhlas ve slovanském, ale i v neslovanském světě.

Profesor Roman Mrázek se svým dílem vepsal do dějin české a světové rusistiky a slavistiky jako výrazná osobnost.

Aleš Brandner

Блаже Конески (1921 – 1993)

Придонесот на Блаже Конески за македонската култура. Скопје, Универзитет “Св. Кирил и Методиј”. Филолошки факултет “Блаже Конески” 1999. 519 с.

Úmrtie Blaže Koneského pred ôsmimi rokmi zaznamenala macedónska veda a kultúra ako nenahraditeľnú stratu pre macedónsky národ. Blaže Koneski bol totiž osobnosťou, ktorej pripadla osudová úloha nielen kodifikovať a vedecky opísať macedónsky spisovný jazyk – ako základný atribút moderného macedónskeho národa –, ale aj úloha vedecky odôvodniť a dokázať nevyhnutnosť jeho kodifikácie, ba i zabezpečiť inštitucionálne podmienky pre ďalšie bádanie a poznávanie spisovnej macedónčiny a jej ďalší rozvoj. To bola úloha, ktorú u iných slovanských národov postupne plnila prinajmenšom celá jedna generácia.

Je až neuveriteľné, že túto úlohu – ako imperatív doby – začal B. Koneski plniť už ako dvadsaťtriročný autoritatívnu účasťou v kodifikačnej komisii pri tvorbe macedónskej azbuky (1944), pri tvorbe macedónskeho pravopisu (1945), prvým vedeckým opisom gramatickej stavby macedónskeho jazyka (*Грамматика на македонскиот литературен јазик*, I–II., 1952, 1954) a opisom vývinu macedónskeho jazyka v knihe *Историја на македонскиот јазик* (1965). Podstatný podiel mal B. Koneski aj na tvorbe prvého slovníka macedónskeho jazyka (*Речник на македонскиот јазик*, I–III., 1961 – 1966) so srbsko-chorvátskymi ekvivalentmi, na tvorbe macedónskeho odborného názvoslovnia a osobitne kompletnej macedónskej jazykovednej terminológie (1977). Pravda, neboli to iba uvedené základné kodifikačné príručky – spisovnú macedónčinu bolo treba aj vedecky historicky zdôvodniť, a na to bolo potrebné štúdium archívneho materiálu, rozbor desiatok jazykových pamiatok, hľadanie a odkryvanie jazykovej a literárnej kontinuity od Ochridskej literárnej školy cez stredovek a 19. storočie i afirmovanie spisovnej macedónčiny v slovanskom svete. Aby sa spisovná macedónčina mohla úspešne rozvíjať, bolo potrebné vytvoriť jej inštitucionálne podmienky – založiť katedru macedonistiky na výchovu budúcich macedonistov, výskumné ústavy macedónskeho jazyka a literatúry, vedecké jazykovedné a literárnovedné periodiká. Blaže Koneski ako skutočná zakladateľská osobnosť všetky tieto úlohy dôsledne plnil a splnil. Pravda, pri plnení týchto úloh vytvoril také impozantné dielo, ktoré obsahuje do 800 bibliografických jednotiek (z toho stovku osobitných kníh), že po jeho odchode zostalo v macedónskej kultúre ťaživé prázdno – ústredná osobnosť formátu

Blaže Koneského chýbala, a to najmä v čase organizovania samostatného macedónskeho štátu, ale i tušenia nových osudových skúšok bytia macedónskeho národa.

Nespome iba pocit veľkého prázdna po odchode nenahraditeľnej a nezastupiteľnej osobnosti B. Koneského vyzval potrebu už päť rokov po jeho úmrtí zorganizovať medzinárodné sympóziu o jeho prínose do macedónskej kultúry. Sympóziu zorganizovala Filozofickej fakulta Skopskej univerzity, ktorá považuje B. Koneského za „svojho patróna“. Zo sympózia vyšiel reprezentatívny zborník, ktorý obsahuje 63 príspevkov. Zborník prináša popri piatich úvodných príspevkoch z plenárneho zasadnutia tri okruhy príspevkov. Prvý okruh tvoria príspevky z jazykovedy, druhý okruh z literárnej histórie a literárnej vedy a v treťom okruhu nachodíme príspevky z oblasti translatológie.

Jazykovedné príspevky sa členia na príspevky so synchronným a diachrónnym zameraním a na príspevky, v ktorých sa analyzuje autorský jazyk B. Koneského. Autori väčšiny príspevkov diachrónnej povahy sa usilovali vyrovnávať sa s otázkami, ktoré riešil sám B. Koneski. Či je to už základná otázka nárečového základu starých macedónskych rukopisov alebo ruský vplyv na cirkevnoslovanské macedónske rukopisy či povaha lexiky staromacedónskych jazykových a literárnych pamiatok a mnohé iné. V príspevkoch synchronnej povahy sa ich autori vyrovnávajú s Koneského opisom jazykových javov (napr. temporálneho či vidového systému a iných gramatických kategórií) alebo so spracovaním celých jazykovedných disciplín. V treťom okruhu sa analyzuje jednak jazyk umeleckej tvorby B. Koneského z ligvisticko-štylistického hľadiska, jednak sa hodnotí jazyk jeho gramatik a vedeckých diel. Prirodzene, v zborníku nechýbajú príspevky, ktoré hodnotia výnimočný zástoj B. Koneského pri kodifikácii modernej spisovnej macedónčiny.

Pravda, B. Koneski nebol iba jazykovedec. Ešte skôr, ako sa začal zaoberať jazykovedou, písal a publikoval verše, a tie písal po celý život. Už v r. 1945 vyšla jeho prvá básnická zbierka *Мостови* a posledná (v poradí trinásť) *Црни овен* vyšla v roku jeho úmrtia (1993). V tom istom roku vyšla aj zbierka jeho esejí pod názvom *Светот на песната и легендата*, lebo B. Koneski bol aj vynikajúci esejista a prozaik. Analýza umeleckej tvorby – poézie, prózy i esejistiky – tvorí náplň štúdií a príspevkov z oblasti literárnej vedy a literárnej histórie. Literárnovedné príspevky sa členia na poetologické a kontaktové, v ktorých sa opisujú vzťahy B. Koneského k cudzím literatúram a osobnostiam a príspevky pragmatologické, v ktorých sa opisuje vzťah B. Koneského k osobnostiam, ktorých život a dielo skúmal.

Blaže Koneski sa výrazne zapísal aj do macedónskej prekladovej umeleckej tvorby. Prekladová tvorba mu umožňovala overovať výrazové možnosti spisovnej macedónčiny, a on to robil na prekladoch vrcholových diel slovanských literatúr i z diel svetovej literatúry. V translatologickom bloku sa analyzujú preklady B. Koneského zo svetových jazykov a viacerých slovanských jazykov do macedónčiny, ako aj preklady poézie B. Koneského do angličtiny, nemčiny, francúzštiny a albánčiny.

Zborník *Prinos Blaže Koneského do macedónskej kultúry* ako celok podstatne rozširuje poznatky o impozantnej tvorivej šírke – umeleckej i vedeckej – B. Koneského, a teda potvrdzuje jeho výnimočné miesto v macedónskej kultúre. Pravda, B. Koneski – tvorca modernej macedonistiky – ďaleko prekročil hranice macedónskej kultúry. Svojím dielom sa zaradil medzi najvýraznejšie osobnosti svetovej slavistiky. Český slavista I. Dorovský ho prirovnáva k J. Dobrovskému, srbský slavista P. Ivić zasa k Vukovi S. Karadžićovi a francúzsky slavista Paul Gard k slovinskému J. Kopitarovi vedno s básnikom F. Prešernom. My by sme kodifikátorské dielo B. Koneského, ale i vokáciou básnika, filozofa i historika, najskôr prirovnali k L. Štúrovi, ktorému však politické pomery i životné osudy nedovolili rozvinúť vedeckú i básnickú tvorbu do takej šírky, rovnako ako obdobné pomery nedovolili rozvinúť mnohým predchodcom Blaže Koneského v Macedónsku. V tomto kontexte treba pripomenúť, že Blaže Koneski dôverne poznal dejiny spisovnej slovenčiny, ba pri sledovaní osudov spisovnej macedónčiny najvýraznejšie paralely nachádzal práve v osudoch spisovnej slovenčiny. Môžeme sa o tom presvedčiť už z textu jeho knihy *Македонскиот јазик во развојот на словенските литературни јазици* (1968).

Emil Hrák

POPOWSKA-TABORSKA, H. – BORYŚ, W.: *Leksyka kaszubska na tle słowiańskim.*

Warszawa, Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy przy Instytucie Slawistyki PAN 1996. 434 s.

Keď sme na stránkach časopisu *Slavica Slovaca* (32, 1997, s. 70 – 71) informovali o vydaní prvého zväzku kašubského etymologického slovníka (Boryś, W. – Popowska-Taborska, H.: *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny. Zv. 1 [A – Ć]*. Warszawa 1994), nepredpokladali sme, že práce na tomto projekte budú pokračovať tempom, ktoré nemožno označiť inak ako obdivuhodné: v rokoch 1997 a 1999 vyšli ďalšie dva zväzky slovníka, obsahujúce heslové výrazy začínajúce sa na písmená D – J, resp. K – O. Etymologický slovník, ktorý analyzuje lexiku takpovediac lineárne (v abecednom poradí), však vzhľadom na svoju štruktúru nemôže poskytnúť používateľovi dostatočne syntetický a komplexný prehľad o spracovanej lexike, o jej rozličných genetických či chronologických vrstvách a pod.: túto úlohu plní monografická publikácia *Kaszubská lexika v slovanskom kontexte*, ktorú autori kašubského etymologického slovníka pripravili ako organický doplnok k tomuto významnému dielu. Monografia pozostáva zo siedmich kapitol: autorkou kapitol 1 – 4 a 6 – 7 je H. Popowska-Taborska, W. Boryś napísal 5. kapitolu.

Úvod k vlastnej problematike monografie tvorí prvá kapitola (*Dejiny kašubskej lexicografie*, s. 11 – 66). Hoci jej zaradenie do práce tohto typu môže čitateľa najskôr trochu prekvapiť, je nepochybné, že výklad o kašubskej lexicografii zaujíma v štruktúre recenzovanej publikácie významné miesto. Dôležitosť tejto disciplíny vyplýva zo samotných potrieb diachrónneho výskumu kašubskej lexiky: ten si vyžaduje „starostlivé preskúmanie histórie prezentovaných výrazov a poznanie charakteru prameňov, z ktorých tieto výrazy pochádzajú“ (s. 11) – v tejto súvislosti sa mnohé pramene ukazujú ako nespoľahlivé a údaje, ktoré sa v nich uvádzajú, ako neodzrkadľujúce reálny stav. Kapitola charakterizuje okolo 40 prác obsahujúcich kašubský lexikálny materiál, a to od 18. stor. až po súčasnosť.

Druhá kapitola s názvom *Kaszubská lexika v svetle staropolskej slovnej zásoby* (s. 67 – 108) je venovaná kašubským výrazom, ktoré nachádzajú analógie v starej poľštine. Autorka z tohto hľadiska vyčleňuje niekoľko lexikálnych skupín. Časť takýchto výrazov v spisovnej poľštine neskôr zanikla, zostala však zachovaná v poľských i kašubských nárečiach (v niektorých prípadoch tu nastali sémantické posuny); zaujímavá je skupina slov, ktoré sa udržali iba v kašubskej oblasti, zatiaľ čo v poľských nárečiach už nie sú známe. Samostatná podkapitola je venovaná kašubským apelatívam, ktoré nachádzajú paralely v staropolských vlastných menách; kašubský lexikálny materiál v niektorých prípadoch umožňuje predložiť nové interpretácie týchto mien. Tak napr. kašubským deadjektívnym apelatívam *m' ilk*, *m' iloš* 'milý, milovaný človek' zodpovedajú staropolské osobné mená *Milek*, *Milosz*, ktoré sa obyčajne vysvetľujú ako skrátené formy dvojčlenných mien typu poľ. *Milo-sław*, *Milo-stryj*, *Milo-gost* a i.; H. Popowska-Taborska však upozorňuje na možnosť alternatívnej interpretácie, „ktorá usúvzťažňuje tieto mená priamo s ich adjektívnym východiskom“ (s. 82) – t. j. išlo by tu o proprializáciu typu staropolské **milosz* 'milý človek' > mužské meno *Milosz*. Presvedčivým argumentom tu môže byť autorkou uvádzané staropolské mužské meno *Wielgosz*, nachádzajúce paralelu v kašubskom apelatíve *v'elgoś* 'muž vysokej postavy': hypotézu, že antroponymum *Wielgosz* vzniklo skrátením nejakého dvojčlenného mena, relativizuje skutočnosť, že zo starej poľštiny nie sú známe zložené osobné mená s komponentom *wielk-/wielg-* (s. 82). – Kapitulu uzatvára prehľad viac ako 40 výrazov, ktoré si zachovávajú archaickejšiu sémantiku ako ich koreláty v súčasnej spisovnej poľštine.

Tretia kapitola (*Cudzie lexikálne vplyvy ako dôsledok pôsobenia poľštiny na kašubské dialekty*, s. 109 – 130) obsahuje prehľad bohemizmov a výrazov východoslovanskej proveniencie v kašubských dialektoch. Zatiaľ čo bohemizmy prenikali do kašubských nárečí predovšetkým z kultúrnej poľštiny (napr. náboženská terminológia), východoslovanská lexika (vrátane niektorých orientalizmov) sa dostala do kašubskej oblasti

zväčša prostredníctvom poľských dialektov. V niektorých prípadoch však nemožno jednoznačne rozhodnúť, či príslušné kašubské výrazy predstavujú prevzatia z východoslovanských jazykov, alebo sú v kašubskej oblasti autochtónne a treba tu uvažovať o starých izoglosných väzbách s východoslovanským areálom – napr. kašubské *káta* zodpovedá poľskému *chata* (doloženému až od 17. stor.), ktoré sa obvyčajne pokladá za prevzatie z východoslovanských jazykov; vzhľadom na značné rozšírenie tohto výrazu v poľských nárečiach bola vyslovená hypotéza, že v poľskom areáli ide o autochtónny výraz; H. Popowska-Taborska však upozorňuje, že podobné rozšírenie majú v poľských nárečiach aj nesporné prevzatia východoslovanskej proveniencie (s. 126).

Štvrtá kapitola (*Súvislosti kašubskej lexiky s poľskými nárečovými oblasťami*, s. 131 – 157) prináša lingvogeografický pohľad na skúmanú problematiku v polonistickom kontexte. Autorka sa zaoberá teritoriálnym členením kašubskej oblasti, pričom charakterizuje jednotlivé areály; ďalej uvádza prehľad izoglosných väzieb kašubčiny s rôznymi dialektovými areálmi v rámci poľského jazykového územia.

Autor kapitoly *Archaizmy v kašubskej lexike* (s. 159 – 249) W. Borys rozumie pod lexikálnymi archaizmami nielen reziduálne výrazy praslovanského pôvodu, zdedené z praslovanského obdobia (s. 159), ale aj výrazy, ktoré síce vznikli až po rozpade praslovanskej jazykovej jednoty, avšak na základe slovtvorných modelov aktívnych ešte v praslovančine (tzv. archaické inovácie – s. 161), a výrazy utvorené už na kašubskej pôde (v ranej fáze vývinu samostatného kašubského dialektu) pomocou slovtvorných postupov, ktoré sa neskôr prestali využívať. – Kapitola obsahuje prehľad takmer 60 výrazov praslovanského pôvodu, ktoré nie sú známe z iných oblastí poľského jazykového územia, ďalej sa v nej analyzujú praslovanské reziduá vystupujúce v kašubčine a susedných poľských nárečiach, archaizmy spoločné kašubčine a poľštine (doložené v starej poľštine a v poľských dialektoch), kašubské deriváty od archaizmov, reziduá zachovávajúce si v kašubčine staršiu formu (napr. adjektíva bez rozširujúcich sufixov) a výrazy s archaickou (praslovanskou) slovtvornou štruktúrou. Autor dospieva k záveru, že okrem rezidií praslovanského pôvodu, ktoré majú paralely v poľštine (vrátane starej poľštiny a poľských nárečí), existuje aj relatívne početná skupina výrazov tohto typu, ktoré nenachádzajú analógie v poľštine, ale len v iných slovanských jazykoch; výrazy bez akýchkoľvek inoslovanských súvislostí sú však zriedkavé (s. 242). Analýza potvrdzuje, že značná archaickosť kašubskej lexiky je podmienená pozíciou kašubských nárečí na periférii poľského i slovanského územia.

Bolo by však chybou domnievať sa, že kašubská lexika obsahuje len archaizmy. Ako ukazuje H. Popowska-Taborska v nasledujúcej kapitole s názvom *Neskoršie inovačné procesy v kašubskej lexike* (s. 251 – 294), existencia archaizmov nevylučuje vznik nových inovácií, ktoré však vzhľadom na periférne postavenie kašubského areálu neprenikajú do centrálnejších oblastí poľského jazykového územia. Autorka analyzuje rôzne typy kašubských inovácií, súvisiace s vyššou produktívnosťou určitých slovtvorných modelov, ale aj špecifické kašubské deriváty či sémantické osobitosti kašubských výrazov a pod. – až po umelé útvary, súvisiace s novšími úsiliami o konštituovanie spisovnej kašubčiny.

Záverčná kapitola *Kašubská lexika v kontexte iných slovanských jazykov* (s. 295 – 339) obsahuje prehľad koreňov alebo formácií, ktoré okrem kašubčiny nie sú doložené v západoslovanských jazykoch, ďalej prehľad lexikálnych paralel medzi kašubčinou a jednotlivými západoslovanskými jazykmi, ako aj východo- a južnoslovanským areálom. Zo slovackistického hľadiska možno uviesť, že pri hodnotení lexikálnych súvislostí medzi kašubskou a česko-slovenskou oblasťou sa autorka v zásade stotožňuje so stanoviskom poľskej lingvistky J. Majowej, ktorá začiatkom 80. rokov konštatovala absenciu špecifických kašubsko-českých izoglos (tak lexikálnych a sémantických izoglos, ako aj spoločných inovácií, ktoré by spájali obidve – nesusediace – oblasti; porov. s. 316 – 317); predpokladá však, že novšie publikácie z oblasti slovenskej a českej lexiky môžu rozšíriť (aj keď zrejme nie podstatne) v súčasnosti známy súbor kašubsko-česko-slovenských lexikálnych paralel (s. 319).

Záverčná časť monografie obsahuje podrobnú bibliografiu prác venovaných kašubskej lexike (s. 341 – 381), index analyzovaných výrazov (s. 383 – 416; takmer 2 000 položiek) a zoznam ďalšej odbornej literatúry (s. 417 – 430).

Recenzovaná práca je zaujímavá tak z hľadiska výskumu kašubčiny, ako aj z polonistického a širšieho slavistického hľadiska. Spôsobom svojho spracovania môže byť inšpiratívna aj pre slovakistiku: podobná stratifikácia slovenskej lexiky (najmä lexiky slovenských nárečí) by akiste priniesla zaujímavé poznatky o postavení slovenčiny v kontexte slovanských jazykov.

Lubor Králik

KIRÁLY, P.: A nyelvkeveredés / A magyarországi szláv nyelvjárások tanulságai. (Hybridizácia jazyka. Z výskumov slovanských nárečí v Maďarsku).

Nyíregyháza 2001. 249 s.

Aj keď názov monografie P. Királyja naznačuje, že sa jej autor zaoberá všetkými slovanskými nárečiami na území Maďarska, treba ihneď na úvod povedať, že len jej malá časť sa týka srbských, chorvátskych, slovinských, poľských a slovenských nárečí a že vyše dvoch tretín monografie je venovaných len jednému, slovensko-rusínskemu miešanému nárečiu štyroch obcí – Abaújszolnok, Abod, Rakaca a Végardó, ktoré sa nachádzajú v Čerhovskom pohorí na severovýchode Maďarska blízko nášho Turnianskeho Podhradia.

Monografiu autor pripravil na vydanie už v r. 1973, ale pre rôzne príčiny vychádza až teraz, aj to len v skratenej verzii. Na jej vydaní má hlavnú zásluhu profesor István Udvari, vedúci Katedry ukrajinskej a rusínskej filológie na Vysokej pedagogickej škole v Nyíregyháze, ktorý k nej napísal aj stručný úvod.

1. Prvú časť monografie (s. 7 – 72) venoval autor dobe vzniku spomínaných štyroch obcí, rodinným menám ich obyvateľov od pol 18. stor. podľa národnosti: slovenské (A. Drotar, J. Hronecz), maďarské (G. Bajusz, A. Hegedös), rusínko-ukrajinské (P. Rusznak, A. Ivanko), poľské (P. Gromovszki), ako aj takým ktorých pôvod je neistý (A. Barnicka, L. Gofi); ďalej uvádza chotárne názvy obcí (Cerkovni hrunok, Široki luki, Zahumeňki) a poukazuje na vplyv gréckokatolíckej cirkvi, vlastne jej liturgického jazyka na formovanie nárečia obcí. Tento vplyv bol sprostredkovaný nielen cirkevno-slovanským liturgickým jazykom, ale aj jeho variantom, tzv. jazyčiem, v ktorom kňazi viedli cirkevnú agendu (matričné knihy narodených, pokrstených, zomrelých a zosobášených), kázali v kostole, ďalej zápismi z kanonických vizitácií biskupstiev a inými písomnosťami rituálnej povahy. Pomenovanie liturgického, resp. jazyka cirkevnej administrácie a spisby kolísali v spomínaných písomnostiach od staroslovenčiny, resp. cirkevnej slovančiny alebo jednoducho slovančiny (lingua slavica) až po „ruskú“ slovančinu (lingua slavo-russika), slovanskú rusínčinu (lingua slavo-ruthenica) a ľudovú rusínčinu (lingua vulgari).

Pri zisťovaní doby založenia obce, k akej národnosti, presnejšie k akému jazyku sa jej obyvatelia hlásili, resp. akú konfesiu vyznávali, oprel sa P. Király o pramene: *Lexicon Universorum Regni Hungariae locorum populorum*, Korabinského *Geogr.-Historisches Produkten Lexicon von Ungaren*, Belove a Sirmajove *Notitie*, Czoernigovu *Die Ethnographie der Österreichischen Monarchie*, Petrovovu *Národopisnú mapu Uher*, schematizmy jágerského a mukačevského biskupstva a niektoré ďalšie. Uvedené pramene, najmä schematizmy mukačevského biskupstva, nie sú spoľahlivé v údajoch o etnickej príslušnosti gréckokatolíkov v 18. storočí, resp. prešovskom biskupstve po jeho erigovaní v r. 1818. Ako príklad možno uviesť v r. 1806 vykonaný súpis farností v mukačevskom biskupstve, ktoré v tom čase spravovalo trinásť stolíc bývalého Uhorska. Podľa tohto súpisu bolo v biskupstve 345 786 Rusínov (63,8 %), 113 255 Rumunov (20,89 %), 33 785 Maďarov (6,23 %) a 5 146 Slovákov (0,95 %). Stačí porovnať údaje zo súpisu farností z r. 1806, podľa ktorého vo všetkých 13 stoliaciach bývalého severovýchodného Uhorska z gréckokatolíckym vierovyznaním bolo 5 146 Slovákov s údajmi v *Lexicone locorum* z r. 1772, podľa ktorého len v jednej zemplínskej stolici bolo 151 obcí slovenských, 149 rusínkych, 109 maďarských, 3 nemecké a 1 česká, aby sme sa presvedčili, že počet gréckokatolíckych Slovákov musel byť oveľa vyšší. K mätúcim cirkevným

štatistikám určite prispieval aj ten fakt, že mukačevské aj prešovské biskupstvá boli podľa pápežských búl pôvodne založené ako rusínske. V bule o zriadení prešovského biskupstva sa výslovne uvádza, že prešovský biskup bude mať právomoc nad všetkými zjednotenými Rusínmi gréckokatolíckeho obradu a nad inými (cum omnimoda iurisdictioni Episcopali in Ruthenos omnes Greci Rithus unitos aliosque). Tento fakt zaiste zohral neblahú úlohu v tom, že až do 60. rokov 20. stor. Svätá stolica nič nevedela o slovenských gréckokatolíkoch (svedectvo profesora Pápežského orientálneho inštitútu M. Lacka).

2. Fonetickú analýzu nárečia uvedených štyroch obcí (s. 76 – 112) začína P. Király jerovými striednicami *б, ь* (**větrь* : *vitor*, *viter*; **česътъкъ* : *česnok*, *česnik*, *cesnik*; **овъсь* : *oves*, *ovez*; **сѣмънојъ***о, зо* *mnou*, *zo mnu*, *zo mnom*); náhradami praslovanskej dvojhlásky *jať* (*ě*) (**обедь* : *obid*, *obit*; **бѣль* : *bili*; **члѣтъ* : *hl'ib*, *hl'ip*, *h'jib*), ďalej pokračuje denazalizáciou samohláskových nosoviek *e, o* (*пѣть* : *peic*, *peic*, *peť*, *pjad*, *pjat*; **пакъ* : *pavuk*), náhradami za neprítomné slabičné *r, l* (**бърдо* : *berdo*, **жълѣъ* : *žolč*, *žouč*); zmenami slabík typu *tort*, *tolt*, *tert*, *telt* (**борда* : *brada*, *boroda*; **болто* : *blato*, *boloto*; **бергъ* : *breh*, *brech*; **пелва* : *p'leva*, *peľva*, *pleva*, *polova*, *plevňa*, *pleuňa*) a celým radom ďalších fonetických zmien.

3. V časti venovanej morfológii sa P. Király sústredil na ohýbanie štyroch slovných druhov: substantív -maskulín (*chlop*, *hlop*; *koň*, *kiň*; *gazda*, *dub*); feminín (*žena*, *duša*, *noc*); neutier (*čelo*, *čolo*; *pole*, *polo*), prídavných mien a zámien (*dobri*, *tuňi*; *ja*, *ti* atď.). Zo sloviac uvádza formy infinitívu (*vesti*, *vi/zvihnuti*, *terpiti*, *hoditi*, *zakoloti*, *kupovati*; *buti*, *jisti*, *dati*, *mati*), prézenta (*vedu* aj *vedem*, *nesu* aj *nesem*, *zvihnu* aj *po/zvihnem*, *terpim*, *hodim*, *zakolu* aj *zakolem*, *kupuju* aj *kupujem*; *jem*, *som*, *jim*, *žim*, *žim*, *dam*, *mam*; *jiš*, *žiš* atď.), imperatívu (*vezmij*, *vozmij*, *uža*; *terp*, *terpij*; *bud'*, *bud*, *daj*, *maj*), perfekta (*odvid* aj *odvedol som*, *požvih* *jem*, *som*; *hodil* *jem*, *som*; *zaklal* *jem*, *som*; *tul* *jem*, *som*; *jil*, *jedol* *jem*, *som* atď.), futúra (*budu voditi*, *budu nesti*, *bude mati*).

4. Unikátna z hľadiska zhromaždeného materiálu je kapitola o *slovnej zásobe* (s. 130 – 160), a to nielen svojím rozsahom, ale aj tým, že v nej nachádzame mnoho takých slov, ktoré sa už dnes nevyskytujú v nárečiach obyvateľov tých častí Slovenska, z ktorých sa ich predkovia do dnešných štyroch maďarských obcí prisťahovali. Táto časť má veľký význam pre slovenskú historickú lexikológiu. Slovnú zásobu rozdelil autor do týchto tematických okruhov:

Rodina a jej život (*famelija*, *bačik*, *kuma*, *gdovec*, *zarvanec*, *temetou*, *truna*, *prespalnica*, *nina*; *hruba alebo u čeži je*);

Pomenovania jedál a kuchynského riadu (*čkvarki*, *ratota*, *kurastra*, *žochtar*, *hnitačka*, *harčok*, *zbušok*, *pajstruna*, *studenina*);

Pomenovania časti ľudského tela (*pokrutka*, *pavučajki*, *nočec*, *varkoč*, *adamova čutka*, *gagorka*, *obrvó*);

Zvyky, duchovný život (*hudak*, *švato*, *bosorkaňa*, *pripovitka*, *pip*, *pop*, *pup*, *švato*, *šjato*, *šjato*, *rusadla*, *kračun*, *kandrati*, *riňavi*);

Odevy, bielizeň (*šmati*, *nadrugi*, *gal'ir*, *lajbik*, *drel'ich*, *zhlavok*, *žebevalouka*, *šurc*, *hustočka*, *pacerki*, *pacurki*, *pacirky*);

Dom a jeho časti (*chiža*, *hiža*, *kuhňa*, *prikl'et*, *zveri*, *padlaš*, *košarka*, *počnok*, *čolnik*, *karika*, *mešterňa*, *mešterňaica*, *zveridlo*, *ničel'nica*, *fiočka*, *m'linok*, *hordou*, *šingli*);

Dvor a jeho časti (*dvor*, *zvor*, *kapura*, *palanki*, *p'levňa*, *pajta*, *dolok*, *drabinki*, *šopka*, *feršlog*, *kotinok*, *žurav*);

Gazdovské nástroje a ich časti (*gazda*, *bahro*, *porvas*, *louča*, *župnak*, *osla*, *cipi*, *rozvora*, *druk*, *raf*, *rjaf*, *berco*, *farco*, *klaňica*, *šaragl'i*);

Domáce zvieratá a ich prejavy (*statok*, *vajčak*, *hačur*, *kočula*, *jalouka*, *kačur*, *beči*, *breše*, *rumega*, (*krava*) *šudouka*, *puľka*); *beči*, *rumega*);

Poľnohospodárske plodiny (*pasuľa*, *fizuľa*, *hrach*, *horoch*, *kminok*, *raška*, *česnok*, *česnik*, *cesnik*, *jarec*, *magočka*, *jablukó*, *polo*, *pole*, *pojó*, *komaňica*, *ovoc*, *krómpfi*, *gruľi*, *gruji*);

Prírodné javy (*vihod slunka*, *velki poviter*, *diš pada*, *hirmoty*, *burja*, *compfi*, *krupi padaju*, *hviľa*, *šnich kurit*);

Živočíchych, lesné plodiny (*kertica, hušenica, chrušč, čerebogor, lepetka, jaščurka, murvanka, čarnička, čornici*).

Túto slovnú zásobu konfrontuje P. Király s výskumami slovenských, ukrajinských, českých, maďarských a poľských jazykovedcov, ktorí sa otázkam prechodných a miešaných slovensko-rusínsko-ukrajinských (v staršej terminológii tiež slovensko-karpatsko-ruských) nárečí venovali (Czambel, Štolc, Ondrus, Blanár, Buffa, Kotulič, Habovštiak, Dzendzelivskij, Hanudel'ová, Paňkevyč, Latta, Sipos, Gregor, Csopei, Stieber, Hrabec a iní). Kapitulu dopĺňajú krátke prípovedky, riekanky a pesničky v podaní najstarších obyvateľov obcí a list poddaných z r. 1711 adresovaný zemepánovi F. Rákocimu.

5. V monografii autor celkom stručne podáva výklad poľského nárečia obce *Derenk*, slovenského v Tóthkmlósi (Slovenský Komloš) a z južnoslovanských: srbského, chorvátskeho a slovinského.

Aj z celkom kusého fonetického, morfológického a lexikálneho materiálu z rozsiahlej monografie P. Királya je badateľné, že ide o osobitý typ miešaného slovensko-rusínskeho, resp. rusínsko-slovenského nárečia, ktoré sa sformovalo až na území Maďarska, kam sa slovenskí a rusínski osadníci gréckokatolíckeho vierovyznania prisťahovali skoro pred 300 rokmi.

Monografia emeritného profesora budapeštianskej Univerzity Loránda Eötvösa Pétera Királya bude nepochybne bohatým zriedlom poznatkov a poučení aj pre súčasných slovenských dialektológov.

Štefan Švagrövský

БУЧКО, Д.: Інверсійний словник ойконімів України. Slovník a tergo ojkonimyw Ukrajiny.

Lublin, Katolicki Uniwersytet Lubelski 2001. 328 s.

Ukrajinský slavista, ktorý už niekoľko rokov pôsobí na katolíckej univerzite v Lubline, spracoval retrográdný slovník ukrajinských osadných názvov podľa najúplnejšieho zoznamu z roku 1947 (*Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1-е вересня 1946 року*), autor pridal aj niekoľko sto starších názvov vyexcerpovaných z iných prameňov. Slovník má celkove 41 755 hesiel v abecednom poriadku súčasnej ukrajiničiny (od konca slova). Názvy s koncovým *ь* sú však až po písmenách *ю* a *я*, názvy s atribútom po jednoslovných názvoch s tým istým slovom a názvy s apostroфом pred konkrétnym písmenom pred názvami bez apostrofu.

Heslo (heslová stať) obsahuje retrográdnú podobu názvu a skratky (značky) 25 oblastí, v ktorých sa nachádzajú s údajmi o počte výskytu názvu v oblasti. Takto sa spracúvajú aj viacslovné názvy a názvy kompozitného typu so spojovníkom i bez spojovníka.

Z prehľadného spracovania možno dobre sledovať slovtvornú i morfematickú stránku názvov, ale aj distribúciu formantov, lexém a lexikálnych základov na území Ukrajiny i v jednotlivých oblastiach, takže slovník možno dobre využívať aj pri porovnávacom výskume a aj pri atlasovom spracúvaní ukrajinskej i slovanskej ojkonymie.

Po retrográdnom slovníku českej ojkonymie (*K. Oliva, Retrográdní slovník k dílu Dr. Antonína Profouse „Místní jména v Čechách“ I – V. Část I. Česká Místní jména. Zvláštní příloha Zpravodaje Místopisné komise ČSAV, roč. XVII, Praha 1976. 226 s.*) je slovník Dmytra Bučku druhým slovanským slovníkom takéhoto typu v slovanskej jazykovede a onomastike. Podobné pramenné dielo o slovanskej ojkonymii by sme tiež iste uvítali.

Milan Majtán

СЕЛИМСКИ, Л.: Християнските имена у българските католици. Проблеми на усвояването.

Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 1999. 204 s.

Monografia bulharského jazykovedca prof. Ludvíga Selimského, pôsobiaceho na Sliezskej univerzite v Katoviciach, predstavuje syntézu autorových výskumov v oblasti katolíckeho komponentu bulharskej antroponymie (čiastkové príspevky na túto tému L. Selimski predniesol aj na 12. a 13. slovenskej onomastickej konferencii v rokoch 1995 a 1997). Predmetom skúmania sú osobné mená používané v bulharských oblastiach s rímskokatolíckou tradíciou, ktorých výber súvisel s príslušnosťou ku katolíckej cirkvi západného obradu (s. 19; autor sa nezaobrá menami typu *Геновефа*, *Емил* a pod., ktoré prenikli do Bulharska v novšom období prostredníctvom diel západoeurópskej literatúry či filmov a stali sa módnymi menami, používanými bez ohľadu na konfesiónalnú príslušnosť – porov. s. 29).

V slovenskom prostredí sa Bulharsko obyčajne vníma ako krajina patriaca do sféry Slavia Orthodoxa, a preto už samotný fakt, že v tejto krajine existuje autochtónna rímskokatolícka menšina, môže byť pre menej informovaného slovenského čitateľa určitým prekvapením. Prítom, ako autor pripomína v úvodnej časti monografie (s. 7 – 34), začiatky nepretržitej tradície katolicizmu v Bulharsku siahajú už do posledných desaťročí 16. stor., keď do severného Bulharska začali prichádzať bosnianski františkáni, aby tam pôsobili ako misionári medzi bulharskými stúpecami pauliciánsko-bogomilského hnutia, ktoré oficiálna cirkev pokladala za heretické (v tejto súvislosti možno azda pripomenúť aj bizarné osudy latinského etnonyma *Eulgarus* v európskych jazykoch); v priebehu polstoročia bulharskí pauliciáni a bogomili prijali katolícku vieru. Najstaršie mená bulharských katolíkov sú doložené v zozname konvertitov z roku 1626 (*Августин*, *Клара*, *Франческо* a i. – v zmysle záverov tridentského koncilu, uskutočneného v rokoch 1545 – 1563, sa novokrstencom dávali mená kanonizovaných svätcov rímskej cirkvi), ďalší zoznam z r. 1637 obsahuje aj mená *Жудо* a *Чупен*, ktoré už naznačujú existenciu zdomácnených, adaptovaných podôb talianskych mien *Egidio* a *Cipriano*. Hoci katolícke mená tvoria z kultúrohistorického i formálneho (porov. nižšie) hľadiska autonómnu zložku bulharskej antroponymie, bulharská onomastika sa nimi v minulosti systematicky nezaoberala: v období komunistického režimu sa výskumu kresťanských mien, tým skôr mien súvisiacim so západným kresťanstvom, z ideologických príčin nemohla venovať náležitú pozornosť (s tým nepochybne súvisí aj fakt, že – pokiaľ možno usudzovať z autorovho výkladu – nebola vypracovaná ani adekvátna definícia samotného pojmu “kresťanské meno”; porov. s. 15 – 18). Mnohé z katolíckych mien sa uvádzajú v existujúcich slovníkoch bulharských osobných mien (S. Ilčev, N. Ivanovová – P. Radevová, N. Kovačev), nie vždy sú však adekvátne interpretované.

Ako pramene pre získanie relevantného materiálu L. Selimski využil najmä rôzne zoznamy obyvateľstva v katolíckych obciach v severnom (okolie miest Nikopol a Svištov) a južnom Bulharsku (oblasť na sever a severovýchod od Plovdivu) – súpisy voličov, žiakov v školách a pod., ako aj zachované cirkevné registre, ktoré okrem latinských podôb krstných mien v niektorých prípadoch uvádzajú aj ich ľudové formy, čím značne uľahčujú ich identifikáciu (“baptisavi puerum *Ciprianum*, vulgo *Fani*”, “*Eane* sive *Barnaba*” a pod.). Ďalším cenným prameňom sa stala náboženská literatúra vydávaná bulharskou katolíckou cirkvou: je zaujímavé, že aj v takých žánroch, ako sú modlitby alebo životopisy svätcov, sa niekedy používali práve ľudové formy mien, charakteristické pre bulharských katolíkov (napr. *Вакин*, z pôvodného *Ивакин* < **Йоаким* < lat. *Ioachimus*).

Po úvodnej časti nasledujú štyri kapitoly, ktoré svojím obsahom zodpovedajú podtitulu monografie “Проблеми на усвояването” – sú venované rozličným aspektom fonetickej (s. 35 – 92), morfolologickej (s. 93 – 102) a slovotvornej adaptácie (s. 103 – 116) cudzích katolíckych osobných mien v bulharskom prostredí a stručnému zhrnutiu problematiky (s. 117 – 120). Autor sa tu zaoberá rôznymi javmi na príslušných jazykových rovinách (napr. osobitosti fonetického vývoja katolíckych mien, typy asimilácie/disimilácie v oblasti vokalizmu i konsonatizmu, morfológická adaptácia mien s neobvyklým zakončením, skracovanie

viacslabičných mien a pod.), pričom uvádza aj osobné mená, v ktorých nastal príslušný vývoj. Poukazujúc na potrebu komplexnej fonetickej (a my dodávame: nielen fonetickej) analýzy osobných mien, L. Selimski pripomína, že “интересуващите се от антропонимия трябва да имат пред вид, че се занимават – поне до известна степен – и с этимология” (s. 39), z čoho implicitne vyplýva aj požiadavka rešpektovať princípy etymologického výskumu: z tohto hľadiska možno autorovu metodológiu hodnotiť veľmi pozitívne.

L. Selimski pri svojich interpretáciách neraz vhodne využíva poznatky dialektologických výskumov, ktoré prinášajú aj informácie o historickom vývine príslušných dialektov, čím spĺňa kritérium historizmu ako jedno zo základných kritérií etymologickej analýzy. Tak napr. mužské osobné meno *Чино* sa v doterajšej literatúre vysvetľovalo ako skrátaná forma mien typu *Дойчин, Райчин* a pod., jeho ženský korelát *Чина* sa usúvzťažňoval s bulh. dial. *чина* ‘stryná’; L. Selimski však upozorňuje na fonetickú zmenu *e > i* (v pozícii pod prízvukom) v nárečiach príslušnej oblasti a interpretuje uvedené mená ako novšie formy pôvodných mien *Чено, Чена*, čo sú adaptované podoby talianskych mien *Francesco, Francesca* a i. Mužské meno *Венчан* sa v staršej literatúre interpretovalo ako derivát od bulh. *Венчо*, resp. ako tzv. želacie meno s významom ‘да порастие и да бъде венчан’; autor ho však vysvetľuje ako variant mena *Венчен*, z tal. *Vincenzo* (resp. lat. *Vincētius*) s hláskovou zmenou *e > a* – a nejde tu len o akýsi výklad ad hoc, keďže na s. 43 L. Selimski uvádza ďalších minimálne 30 osobných mien, v ktorých je takáto zmena doložená: použijúc termín etymológie, nemožno tu nehovoriť o presvedčivých typologických paralelách. A napokon (last but not least) sa treba zmieniť aj o ďalšom princípe etymologického výskumu, ktorý by sme z hľadiska autorovej metodológie azda mohli označiť za kľúčový – máme na mysli zohľadňovanie širšieho kultúrnohistorického kontextu analyzovanej problematiky: L. Selimski upozorňuje na určité špecifiká v inventári katolíckeho komponentu bulharskej antroponymie (ten na rozdiel od pravoslávneho obsahuje mená svätcov, ktorí boli kanonizovaní rímskou cirkvou až po odľuke pravoslávia r. 1054; napr. *Франческо* < tal. *Francesco*, podľa sv. Františka z Assisi, 1182 – 1226, a i.), niektoré fonetické príznaky osobných mien uvádza v korelácii s ich konfesiónálnym charakterom (porov. odlišnosť katolíckeho mena *Габриел* < lat. *Gabriel* < gr. Γαβριήλ [gabrieľ] a mena *Гаврил*, používaného pravoslávnyimi Bulharmi a prevzatého z byzantskej gréčtiny s novšou fonetickou realizáciou β [v] a η [i]), resp. s etnicitou katolíckych misionárov (napr. variantnosť typu *Виржиния/Вирджиния* svedčí o tom, že talianski misionári vyslovovali lat. *Virginia* v súlade so živou talianskou výslovnosťou) a pod.

Vlastné materiálové jadro práce tvorí slovník bulharských katolíckych mien (s. 121 – 194), obsahujúci okolo 2000 osobných mien: približne štvrtinu z tohto počtu tvoria primárne formy mien, zvyšok predstavujú ich varianty (fonetické, pravopisné, morfológické i slovotvorné). Každému menu je venované samostatné heslo, ktoré obsahuje údaje o výskyte mena v jednotlivých obciach, resp. v historických prameňoch, ako aj výklad o jeho pôvode (ak ide o variant iného mena, odkazuje sa na príslušné heslo); v poznámkach pod čiarou sa uvádzajú eventuálne odkazy na ďalšiu odbornú literatúru (napr. informácie o starších výkladoch pôvodu). Jednotlivé heslá sú prehľadné a stručné, prácu so slovníkom však podľa nášho názoru trochu sťažuje skutočnosť, že v heslách sa neuvádzajú odkazy na miesta v kapitolách o fonetickej, morfológickej a slovotvornej adaptácii, kde možno nájsť podrobnejšiu argumentáciu (porov. vyššie). V závere monografie sa uvádza zoznam použitej literatúry (s. 195 – 197), ako aj poľské a anglické resumé.

Ak sme v súvislosti s vydaním slovníka bulharských osobných mien od N. Kovačeva (1995) poukázali na stránkach tohto časopisu na význam uvedeného syntetického diela pre perspektívnu prípravu historicko-etymologického slovníka bulharských osobných mien (porov. *Slavica Slovaca*, 33, 1998, s. 164), takéto konštatovanie nemôžeme nezopakovať aj v súvislosti s recenzovanou prácou. Monografia L. Selimského prináša cenné syntetické spracovanie tohto – predtým málo preskúmaného – špecifického komponentu bulharskej antroponymie, dôležitého aj v širších kultúrnohistorických súvislostiach. Z metodologického hľadiska môže slúžiť ako príklad komplexnej a zároveň minucióznej analýzy v oblasti diachrónej antroponymie.

Lubor Králik

DAMJANOVIĆ, S.: *Filološki razgovori*.

Zagreb. Hrvatska sveučilišna naklada 2000. 314 s.

V chorvátskej jazykovede sa za ostatných desať rokov ujala dobrá prax vydávať v osobitných publikáciách súbory (už aj publikovaných) štúdií jazykovedcov. Tematicky blízke štúdie publikované na rozličných miestach, niekedy i v nedostupných zborníkoch či v zahraničí, ak sa dostanú vedľa seba, vytvárajú ucelenejší, takmer monografický obraz o skúmanom jave, ale dotvárajú aj celkový profil samého jazykovedca. Takto sa v Chorvátsku od r. 1993 v sérii publikácií Matice chorvátskej predstavil celý rad najmä mladších jazykovedcov. Jazykovedné publikácie tohto typu začínajú však postupne vychádzať aj v iných vydavateľstvách.

V nakladateľstve záhrebskej univerzity takto vyšla kniha štúdií popredného chorvátskeho paleoslavistu Stjepana Damjanovića (1946) pod názvom *Filološki razgovori*. Publikácia sa člení na dve časti. Do prvej časti pod názvom *Rasprave* autor zaradil desať štúdií. V prvých štyroch sa venuje svojej najbližšej výskumnej téme – povahe chorvátskeho glagolášstva a literatúre chorvátskych *glagolášov*, ktorých tu začleňuje nielen do kontextu stredovekej chorvátskej literatúry, ale bližšie si všíma i štýlové rozvrstvenie ich textov, ako aj čestné zaradenie niektorých glagolášskych textov do vzácnej kategórie inkunábulí (prvá už z r. 1483), ba v jednej štúdií sprítomňuje pôsobenie chorvátskych glagolášov i v Prahe, v benediktínskom kláštore *Na Slovanech* (neskoršie *Emaus*), kam ich pozval Karol IV. pred 650 rokmi (1347) a kde oživil v chorvátskej hlaholike ohnisko slovanského písomníctva. V ďalších šiestich štúdiách S. Damjanović sleduje dejiny chorvátskej paleoslavistiky na záhrebskej univerzite od roku 1874 do roku 1914. Štúdie sa zakladajú na originálnom archívnom materiáli, autor ich dokladá aj autentickými študijnými programami prednášania slavistiky.

Druhá časť pod názvom *Građa za filološke portrete* prináša vedecky fundované hodnotenia diel siedmich chorvátskych filológov slavistov, ktoré sa raz naisto stanú vzácnym materiálom pre napísanie ich portrétov. Prvý náčrt portrétu patrí patriarchovi slavistiky Vatroslavovi Jagičovi (1838–1923) s ťažiskom na jeho významnú desaťročnú činnosť v chorvátskej filológii ešte pred jeho odchodom z Chorvátska. O tejto činnosti veľkého slavistu V. Jagića sa v slavistike doteraz vedelo pomerne málo. V druhom náčrte sa autor venuje mnohostrannej chorvátskej osobnosti Ivanovi Milčetićovi (1853 – 1921), historikovi a paleoslavistovi s orientáciou na glagolizmus. Tretí portrét s názvom *Aristokrat duha* patrí Ante Sekulićovi (1920) chorvátskemu kroatistovi z Bábky, spozna chorvátskych hraníc. Štvrtý portrét venoval S. Damjanović paleoslavistovi a medievalistovi štúdií Eduardovi Hercigonjovi (1929), autorovi koncepcie o trojjazykovej a trojpísmovej kultúre chorvátskeho stredoveku, ktorú S. Damjanović bezvýhradne prijíma, čo potvrdzujú aj prvé dve štúdie recenzovaného zborníka. V piatom portréte autor vyjadruje neskrývaný obdiv indoeuropeistovi a historikovi spisovnej chorvátčiny predspisovného obdobia, ako aj neúnavnému bádateľovi stôp kultúry Ilyrika Radoslavovi Katičićovi (1930). „Najúspešnejšiemu bádateľovi v oblasti dejín chorvátskeho jazyka“ Josipovi Vončinovi (1932), ako sa vyjadruje S. Damjanović, a taktiež jeho učiteľovi, patrí šiesty náčrt portrétu. Posledný portrét venoval S. Damjanović svojmu staršiemu kolegovi paleoslavistovi Josipovi Bratulićovi (1939), autorovi vzácneho lexikónu *„Leksikon hrvatske glagoljice“* (1995).

Pri čítaní publikácie *Filološki razgovori* S. Damjanovića nevdojak sa nám natíska potreba porovnávať začiatky a rozvoj inštitucionálnej slavistiky u Chorvátov a na Slovensku. Z takéhoto porovnávania vychodí, že chorvátska slavistika mala neporovnateľne lepšie podmienky rozvoja než slovenská slavistika. Veď chorvátska slavistika sa začala už inštitucionálne, na univerzitnej úrovni rozvíjať v r. 1874, keď sa na Slovensku zatvárali aj posledné tri gymnáziá. A keď v r. 1918 vznikali na Slovensku iba podmienky pre založenie základov slavistiky, chorvátska slavistika sa už takmer polstoročia vyvíjala na pevných inštitucionálnych základoch a na vysokej teoretickej úrovni, o čom svedčia už mená takých slavistov paleoslavistov, ako boli L. Geitler, T. Maretić, S. Ivšić a ďalší.

Aj príspevky S. Damjanovića k portrétom chorvátskych slavistov sú v mnohom poučné pre slovenskú slavistiku, najmä pre paleoslavistiku, ktorú Chorváti budujú aj personálne veľmi programovo a starostlivo.

Po prvej generácii paleoslavistov, ktorú uzatvára J. Hamm (1905 – 1986), autor staroslovienskej gramatiky „*Staroslavenska gramatika*“ (1970) na Filozofickej fakulte Záhrebskej univerzity vyrástol každé desaťročie jeden paleoslavista: najprv to bol Hammov žiak a nástupca E. Hercigonja (1929), po ňom J. Bratulić (1939), potom autor recenzovanej publikácie S. Damjanović (1946). K nim môžeme priradiť aj M. Žagara (1961), autora knižky „*Kako je tkan tekst Bašćanske ploče*“ (1997) o „drahokame chorvátskej kultúry“ – *Bašćanskej ploči*, prvej chorvátskej jazykovej pamiatke. Pravda, paleoslavistika sa v Chorvátsku pestuje aj na akademickej vedeckovýskumnej úrovni v Staroslovienskom ústave, ktorý sa prezentuje osobitným paleoslavistickým časopisom *Slovo* i vedeckými publikáciami a slovníkmi.

Publikácia *Filološki razgovori* S. Damjanovića je nesporne nielen cenným príspevkom k budúcim dejinám chorvátskej slavistiky a paleoslavistiky, ale je významným a inšpiratívnym príspevkom do dejín slavistiky vôbec.

Emil Horák

Listy Ludovíta Štúra IV. Dodatky.

Na vydanie pripravil V. Matula. Bratislava, Národné literárne centrum 1999. 340 s.

Podarila sa dobrá vec: po troch zväzkoch *Listov Ludovíta Štúra* (I. 1954, II. 1956, III. Dodatky 1960) pripravil Vladimír Matula aj „druhé dodatky“ – IV. zväzok – a nateraz tak zavŕšil priekopnícke dielo „zaslúžilého editora“ Dr. Jozefa Ambruša (1914 – 1993). Takmer po pol storočí od tohto významného editorského činu ešte viac vynikne maximálna vedecká náročnosť, presnosť a akribia, ktorú udal J. Ambruš pri vydávaní korešpondencie našich významných dejateľov a v ktorej u nás úspešne pokračuje predovšetkým V. Matula.

Pochopiteľne, každý editor musí rátať s tým, že archívy nevydajú hneď všetky svoje tajomstvá. Spracovaná korešpondencia L. Štúra bola dosť rozsiahla, z rokov 1834 – 1855 to bolo 423 listov viac ako od stovky adresátov, no V. Matulovi sa podarilo získať ešte ďalších 42 listov, ktoré sporadicky publikovali viacerí bádatelia, no najmä ktoré sám získal pri archívnych výskumoch predovšetkým v Moskve (rozsiahly archív M. F. Rajevského), v Kyjeve (archív O. M. Boďanského) i v Záhrebe.

Z viacerých príčin sa však zachovalo málo listov adresovaných L. Štúrovi: kým J. Ambrušovi bolo známych dovedna iba 16 listov, V. Matulovi sa podarilo nájsť až 45 listov od dvadsiatich autorov. Zatiaľ posledný známy Štúrov list je z 27. októbra 1855.

Väčšina listov publikovaných v tomto IV. zväzku je z obdobia po revolúcii 1848 – 1849. Adresované sú predovšetkým Štúrovým slovanským priateľom a známym: ruskému slavistovi O. M. Boďanskému, významným predstaviteľom chorvátskeho (ilýrskeho) hnutia, srbskému patriarchovi J. Rajačičovi a i. Ako upozorňuje V. Matula, mimoriadne cenný je list S. Vrazovi z januára 1843, v ktorom tomu významnému ideológovi ilýrskeho hnutia predstavuje svoju koncepciu Slovanstva založenú na svojbytnosti všetkých slovanských národov, a snaží sa ho získať pre podporu nového spisovného jazyka Slovákov ešte pred jeho oficiálnym prijatím a kodifikáciou. Najviac listov (14) je adresovaných M. F. Rajevskému, kňazovi pri ruskom veľvyslanectve vo Viedni a hlavnému predstaviteľovi ruskej pravoslávnej misie v Rakúsku. Okrem niektorých faktov zo Štúrovho modranského obdobia sa možno dozvedieť aj o presnom dátume vzniku spisu *Slovanstvo a svet budúcnosti* a zámeroch autora.

Listy adresované L. Štúrovi sú jednak od jeho druhov, spolupracovníkov i spolubojovníkov (J. M. Hurban, M. M. Hodža, J. Francisci a ďalší), no aj od starších dejateľov (najviac od M. Godru, ďalej od M. Hamuljaka, ktorý podporoval Štúrovo úsilie o zavedenie spisovnej slovenčiny a i.). Editor do korešpondencie oprávnene zaradil aj rozsiahly list J. Kollára zo známych Hlasov (1846), v ktorom tento bojovník proti novej spisovnej slovenčine viac podráždene ako argumentačne odsudzuje Štúrovu kodifikáciu. Z inoslovanských pisateľov sú tu listy V. Hanku, I. I. Sreznevského, M. F. Rajevského a ďalších.

Ako precízny historik a editor V. Matula porovnával publikované listy s originálmi získanými už predtým aj vlastným výskumom v domácich aj zahraničných archívoch, doplňal chýbajúce alebo nepresne prečítané miesta, zjednocoval prepis podľa prvých troch zväzkov. Pre lepšiu orientáciu zostavil aj veľmi užitočnú chronológiu všetkých doteraz uverejnených listov L. Štúra (spolu 959). Nechýba ani menný a vecný register – bez neho by seriózne vedecké práce nemali už dnes vôbec vychádzať.

Osobná korešpondencia významných osobností nám pomáha dotvárať si plastický obraz o danom období, dozvedieť sa o faktoch a udalostiach, ktoré sa z rozličných príčin nedostali na verejnosť. Aj pre nehistorikov je zaujímavé najmä „druhé pásmo“ – komentáre, v ktorých editor podáva obraz aj o svojej vedeckej akribii a čitateľa vŕahaže priamo do dobrodružstva objavovania.

Spomínané porevolučné obdobie nebolo ľahké. V jednom z posledných listov O. M. Boďanskému z júna 1855 si L. Štúr takto ťažká: „Naša literárna činnosť spustla; naši starci pomreli, mladí ľudia sú skoro všetci v úradoch a sotvačo možno od nich očakávať, ostalo nás iba niekoľko, my pracujeme ešte na veci národa a pripravujeme čosi, no aj nás všetkých sa zmocnil akýsi čudný nepokoj a smútok. Ale dúfame, že opäť prídu lepšie dni...“. Korešpondencia so svojimi najbližšími druhmi bola zrejme jediným spôsobom na prežitie (výmena nových publikácií, odporúčania na štúdium slovanských mladoňov a pod.). Aj z tejto korešpondencie pochopíme, prečo sa L. Štúr ku koncu svojho života stále viac upínal na vízie.

IV. zväzok *Listov Ludovíta Štúra* nás tiež naliehavo nabáda, aby sme mu splatili dlh v podobe vedeckej (interdisciplinárnej) monografie na základe nových poznatkov a faktov a konečne vydali Štúrovo fundamentálne dielo – *Náuku reči slovenskej*.

Ján Bošák

Slovo i kultura. Pamiati Nikity Il'jiča Tolstogo.

T. I., II. Red. kol. T. A. Agapkina, A. F. Žurav'ov, S. M. Tolstaja. Rossijskaja akademija nauk – Institut slavjanovedenija, Moskva, Indrik 1998, 446 a 408 s.

Zborník vyšiel pri príležitosti nedožitých 75. narodenín N. I. Tolstého, ktorý bol jednou z vedúcich osobností ruskej slavistiky 20. stor. a ktorý pracoval predovšetkým v oblasti dejín slovanských spisovných jazykov, dialektológie a sémantiky, no v jeho bibliografii nájdeme i príspevky, ktoré reflektujú širší kontext duchovnej kultúry Slovanov a tiež state z dejín slavistiky. Toto široké spektrum záujmov N. I. Tolstého reprezentuje aj recenzovaný zborník, ktorý prináša bezmála osemdesiat príspevkov venovaných jazykovedným otázkam a dejinám slavistiky (1. zväzok) ako aj problémom etnolingvistiky, folkloristiky, etnografie a literárnych a kultúrnych dejín (2. zväzok).

V časti venovanej lingvistike sú zaradené príspevky z oblasti rusistiky, polonistiky, bulharistiky, srbistiky, slovenistiky, macedonistiky a slovakistiky, ktoré prezentujú širokú škálu problémov synchronnej i historickej jazykovedy, počínajúc otázkami fonológie, slovtvorby, lexikológie a frazeológie a končiac dialektológiou. Synchronnu lingvistiku reprezentujú napr. príspevky V. Blana o presupozičnej a referenčnej identifikácii vlastného mena, T. I. Vendinovej o axiológii a slovtvorbe, V. Moskoviča o súčasnej ruskej politickej terminológii a tiež viaceré state venované porovnávacej jazykovede a dialektológii (T. V. Gorjačeva, A. F. Žurav'ov, J. Siatkowski, F. D. Klymčuk, F. Czyżewski). Pozoruhodný podiel má v zborníku historická jazykoveda. Sem možno zaradiť state venované rozličným aspektom výskumu biblických textov (N. D. Aruťunova – o interpretácii pojmov „nový“ – „starý“ v biblických textoch; L. Moszyński – k problematike prekladu žalmov v slovanských jazykoch; G. K. Venediktov – o prvom vydaní novobulharského prekladu Novej Zmluvy), ďalej state A. S. Gerda (k slovenskej historickej dialektológii), V. M. Mokijenkina (k rekonštrukcii praslovanskej frazeológie), O. A. Sedakovovej

(k sémantike cirkevnoslovanskej lexiky), L. N. Smirnova (o slovenskej historickej lexikológii) ako aj príspevky R. Eckerta, L. V. Kurkinovej, H. Popowskej-Taborskej a O. N. Trubačova venované etymológii. Širokú paletu problémov historickej jazykovedy dopĺňajú lingvistické analýzy niektorých jazykových a literárnych pamiatok (G. Hüttl-Folter – o syntaxi Fonvizinových Listov z Francúzska; N. A. Michajlov – o slovinských jazykových pamiatkach a o postavení slovinčiny v severnom Taliansku v stredoveku, s edíciou textu Černjejského rukopisu; Dž. Trifunovič – o diele Maxima Greka v srbskej tradícii). Takrečeno klasickú tému paleoslavistiky spracúva D. S. Worth v štúdiu *Grammatical Constraints on Orthography: Ѫ, ѫ in a 12th-c. Russian Manuscript*. Východiskom jeho skúmania je mimoriadne pozoruhodný rukopis liturgickej mineje datovaný do 12. stor. a označovaný novšie ako Il'jova kniha, ktorý ležal dlho zabudnutý a hoci ho katalógy evidovali, nepútal väčšiu pozornosť bádateľov. V súčasnosti jestvuje už aj veľmi solídna komplexná analýza celej pamiatky, ktorá ukazuje mimoriadne archaické črty nielen v obsahu a celkovej štruktúre tejto bohosluzobnej knihy, ale aj v jazyku (por. *Voprosy jazykoznanija*, 1999, č. 1, 2). Keďže text rukopisu ako celok doteraz nebol publikovaný, stať D. S. Wortha sa opiera len o tie časti textu, ktoré sa dostali do edície H. Rotheho a Je. M. Vereščagina (*Gottesdienstmenäum für Dezember*, 1996). K inak znamenitej štúdiu sa žiada poznamenať, že D. S. Worth mylne označuje za mineju na čítanie (Mineja Četja), keďže tu ide o liturgickú mineju. S takýmto omylom sa možno často stretnúť aj vo viacerých starších (ale dodnes autoritatívnych) učebniciach staroslovičiny, hoci rozdiel je tu celkom zrejmy: liturgické mineje obsahujú hymny, ktoré sa spievajú (a preto sa niekedy nazývajú aj Minei Peťji), mineje na čítanie zasa obsahujú hagiografie a vôbec nepatria k liturgickým knihám.

Veľký priestor majú v zborníku aj state z oblasti etnolingvistiky, folkloristiky a etnografie, kde popri príspevkoch T. A. Agapkinovej, N. P. Andropova, J. Bartmiňského, N. I. Bondara, G. I. Kabakova, B. N. Putilova, I. A. Sedakovovej a i. nájdeme aj stať O. V. Belovovej o symbolike farieb, ďalej príspevok M. M. Valencovovej o sémantike „počiatku“ a „konca“ v kalendárových obradoch Čechov a Slovákov a štúdie A. V. Guru o zvieracích „hlasoch“ v tradičných ľudových predstavách, A. A. Plotnikovovej o ľudovej démonológii balkánskych Slovanov či B. N. Putilova o zbojníckom folklóre. Pozornosť si zaslúži aj stať o ľudovom liečiteľstve (V. V. Usačeva) a príspevok venovaný mytologickým predstavám spájaným s chorobou označovanou v stsl. pamiatkach ako ДЪНА (Lj. Radenkovič), ktorý prináša zaujímavý materiál k úvahám o výklade modlitby proti tejto chorobe zaznamenatej v Sinajskom euchológii (k tomu novšie por. aj G. Birkfellner v *Eyzantinoslavica*, 1999, č. 1). Inšpiratívna je aj stať A. L. Toporkova o možnostiach interpretácie jedného z novgorodských listov na brezovej kôre, ktorého text sa považuje za zaklínaciu formulku alebo za fragment „ľúbostnej korešpondencie“.

V časti venovanej dejinám, kultúre a literatúre treba spomenúť príspevok V. M. Živova o otázkach etnického a náboženského povedomia letopisca Nestora, ďalej stať A. Naumova o srbských hymnoch na počesť kniežaťa Lazara a štúdiu E. N. Floriu o cyrilo-metodských tradíciách v uniatskom prostredí v 17. stor. Viacero príspevkov sa venuje aj literatúre a umeniu 20. stor. Pozornosť si v tomto smere zaslúži napr. stať T. V. Cívjana venovaná Remizovovým experimentom s folklórom ako aj príspevky J. J. Levkijevskej (o tvorbe A. Tarkovského) a A. V. Tarasjeva (k interpretácii Pasternakovho Živaga).

Osobitný oddiel zborníka tvoria príspevky k dejinám slavistiky. Nájdeme tu state o osobnostiach svetovej slavistiky (o I. Sreznevskom píše V. Gašparíková, o N. Trubeckom G. Dell'Agata a o N. I. Tolstom A. D. Duličenko, A. Mladenović a v spoločnej stati aj P. A. Dmitrijev, G. A. Lilič a G. I. Safronov), ďalej príspevok O. A. Kňazevskej o výskume cyrilskej rukopisnej pamiatky známej ako Kniha Sávu, ktorej najstaršie časti sa datujú do 10., resp. 11. stor., štúdiu M. Stanonika z dejín slovenskej folkloristiky a napokon príspevok A. E. Supruna o kronike J. P. Schultzeho a jej význame ako etnolingvistického prameňa.

Lubor Matejko

Slovensko-české vzťahy a súvislosti

(zborník referátov a koreferátov z medzinárodnej vedeckej konferencie).

Vedecký redaktor Jozef Hvišč. Bratislava, T.R.I. Médium 2000. 266 s.

Slovensko-české vzťahy tvoria v komplexe slavistického výskumu na Slovensku popredné miesto, ktoré vyplýva z intenzity vzájomných vzťahov, geografickej, kultúrnej a jazykovej blízkosti. V poslednej dobe sa k pociťovanej potrebe o doplnenie a kompletizovanie poznatkov pridáva aj nevyhnutnosť novej interpretácie našich vzťahov z aspektu súčasnej situácie. Konferencia a z nej vydaný zborník nadväzujú na tri predošlé česko-slovenské vedecké podujatia zorganizované Ústavom slavistiky Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne. Príspevky v zborníku sú rozdelené do troch tematických skupín: 1. Metódy a koncepcie, 2. Literárne súradnice, 3. Vo svetle jazykových súvislostí.

Úvodný príspevok S. Wollmana *Historická dimenzia slovensko-českých vzťahov a súvislosti* je osobnou spomienkou i hlbším zamyslením sa literárneho vedca nad vzájomnými vzťahmi oboch národov, u ktorých vedľa seba (a spolu) prežívaná minulosť vytvorila nielen celý rad "spoločných osobností", ale i komplex tradícií.

Metodologické súvislosti českej a slovenskej slavistiky je názov príspevku A. Červenáka. Autor redukoval svoju pozornosť na filologické disciplíny slavistiky (komparatistika, genológia, translitológia a teleologické aktivity) a pri každej z nich sa sústredil na aktuálne a ťažiskové problémy: anomálie a deformácie obrazu slovanských literatúr v kontexte svetovej literatúry, inšpiratívne zdroje slovenskej a českej genológie či tradície, východiská slovenskej a českej rusistiky a iné. I. Pospíšil v referáte *Razance a citlivosť: k fenoménu strednej Európy v meziválečnom období (Tři vybraná vota separata k brněnské habilitaci Romana Jakobsona)* približuje menej známe stránky akademického pôsobenie R. Jakobsona v medzivojnovom Československu. Na pozadí troch negatívnych vyjadrení profesorov Masarykovej univerzity v Brne k Jakobsonovmu vymenovaniu za zmluvného profesora ruskej filológie charakterizuje postoje československej jazykovedy k formujúcemu sa štrukturalizmu a snaží sa ich vysvetliť v komplexe kultúrneho priestoru strednej Európy. *Albert Fražák a otázky česko-slovenské vzájemnosti* je názov príspevku M. Zelenku. V prvej časti si autor všima Pražákovu názory na existenciu samostatnej slovenskej literatúry a autochtónnosť slovenčiny ako spisovného, komunikačného a literárneho jazyka tak, ako ich prezentoval v svojich literárnohistorických prácach. V druhej časti príspevku Zelenka mapuje na materiáli Pražákových pamätí *Politika a revoluce* jeho názory na problém česko-slovenských vzťahov od jeho prvých kontaktov so Slovenskom na konci 19. storočia až do roku 1951.

Blok referátov nazvaný *Metódy a koncepcie* dopĺňajú príspevky venované parciálnym literárnovedným problémom (M. Tomčík – *Seifertove mimovoľné reflexie o medzivojnovej literatúre*, I. Dorovský – *Přínos a úskalí biliterárnosti (nejen česko-slovenské)*) a T. Žilka – *Slovenská a česká symbolika*).

Komplexný pohľad na *Slovensko-české literárne vzťahy včera a dnes*, glosujúci pomery od Tablica a Dobrovského až po súčasnosť, podáva vo svojom referáte C. Kraus. Vývoj literárnych vzťahov charakterizuje v kontexte historických, ideologických a politických podmienok, pričom sa nevyhýba kritickému hodnoteniu niektorých momentov, ktoré negatívne ovplyvnili naše literárne vzťahy.

Na zaujímavý moment v živote J. M. Hurbana poukazuje referát P. Kášu *K Hurbanovmu "dvojobrazu" Moravy a Čiech v roku 1839*. Autor sa venuje reflexii jeho cesty do českých krajov, ktorá výrazne pozmenila Hurbanov pohľad na vzťahy medzi Čechmi a Slovákmi. Kým oficiálny (uverejnený) pohľad bol diktovaný národnobuditeľskými potrebami, a preto v ňom rezonujú len pozitívne momenty, v neoficiálnej (tzv. dôvernej) správe pre členov spolku *Vzájemnost'* nezastrene a vecne informuje o českých pomeroch a možnostiach česko-slovenskej spolupráce.

Z. Beran sa vo svojom príspevku venuje problému prechodu českej a slovenskej prózy od romantickej a vyhranene národnej konvencie k novej podobe prozaického rozprávania. Na príklade diela B. Nemcovej a J. Kalinčiaka, ktorí sa vo svojej próze ako prví usilovali o komplexné zachytenie reality, upozorňuje na

spoločné i odlišné tendencie vo vývoji českého a slovenského literárneho realizmu. Upozorňuje aj na nové progresívne tendencie, ktoré obaja spisovatelia vniesli do národných literatúr.

Vedecký redaktor recenzovaného zborníka, J. Hvišč vo svojom referáte *Poľsko-český základ Palárikovej hry Dobrodružstvo pri obžinkoch* rozoberá rozsah a spôsob, akým sa Ján Palárik pri písaní svojej hry inšpiroval veselohrou poľského spisovateľa Józefa Korzeniowského Okrężne. Porovnáva sujetovú a kompozičnú výstavbu oboch diel, konštatuje zhody a odlišnosti od poľskej predlohy. Do kontextu česko-slovenských literárnych vzťahov začleňuje autor Palárikovu veselohru na základe toho, že za bezprostrednú predlohu neslúžil Palárikovi poľský originál, ale český preklad.

Teoretické úvahy o českej a slovenskej historickej próze po roku 1945 prináša príspevok V. Žemberovej. Popri komparácii názorov viacerých slovenských literárnych vedcov (J. Hvišč, V. Petrik, B. Truhlár, V. Šabík) sa autorka venuje aj miestu historického románu v českom literárnom priestore.

Príspevok Z. Stanislavovej *K tvorivým paralelám v próze Alty Vášovej a Ivy Procházkovej* hľadá spoločné tendencie a znaky v súčasnej českej a slovenskej literatúre pre deti a mládež. Analyzujúc text románov *7,5 stupňa Celzia* a *Sovi zpěv* konštatuje podobné obavy o budúcnosť ľudstva, o kritický postoj k nevládnosti voči narušovaniu sociálnej a ekologickej rovnováhy. Rovnakú metódu ako Z. Stanislavová (komparáciu dvoch žánrovo podobných literárnych útvarov) uplatnila vo svojom príspevku *Preklad v česko-slovenských súvislostiach II.* aj M. Kusá. V teoretickom úvode referátu sa venovala trom rôznym uhlom pohľadu na problém prekladu v česko-slovenských súvislostiach. Na príklade českého a slovenského prekladu ruského autora Venedikta Jerofejeva sa potom pokúsila sledovať, „akým spôsobom sa správa český a slovenský preklad ruského textu dnes“. Kým pri slovenskom preklade konštatuje tendenciu rešpektovať originál a zachovávať výrazové vlastnosti textu, na českej strane sa pociťuje väčšia miera inakosti ruského textu i preložený text sa správa autonómnejšie, je expresívnejší a nesie viac znakov hovorovosti.

Recepcii slovenského románu 70. a začiatku 80. rokov v českom literárnom prostredí sa venuje referát M. Pokorného *Česko-slovenské meziliterárni vzťahy v 70. – 80. letech z hlediska kategorie polyfunkčnosti*. Analyzuje príčiny, pre ktoré sa diela niektorých autorov (P. Jaroš, L. Ballek a V. Šikula) prijímali v Čechách s oveľa väčším ohlasom ako ostatné.

Na význam Matice slovenskej a jej zbierkových fondov pre výskum viacerých oblastí slovensko-českých vzťahov poukazuje príspevok M. Eliáša *Systemizácia bohemik v zbierkach archívu vied a umení*. Okrem známych a využívaných prameňov a služieb vykonávaných MS a Archívom literatúry a umení upozorňuje i na viaceré nevyužitú bohemiká vo fonde ALU.

Skupinu deviatich jazykovedných referátov otvára štúdia V. Blanára *K otázke slovensko-českých jazykových a jazykovedných vzťahov v období národného obrodzenia*. V jej úvode charakterizuje autor podmienky, v akých dochádzalo k formovaniu slovenského a českého moderného spisovného jazyka. V nadväznosti na to si všima lexikálne prevzatia zo slovenčiny, ktoré do českého jazyka prenikli v obrodeneckej dobe. Rozdeľuje ich do dvoch skupín. Do prvej zaraďuje tie lexikálne prvky, ktoré prenikli do celonárodného jazyka a ich slovenský pôvod sa dnes nepociťuje, druhú skupinu tvoria lexikálne prvky, ktoré obohatili obrodeneckú češtinu, no v súčasnej spisovnej češtine sa hodnotia ako archaizmy alebo dialektizmy.

Zásluhy Pavla Jozefa Šafárika pri utváraní novodobej českej a slovenskej právnej terminológie prezentuje príspevok M. Dudka *Zásluhy P. J. Šafárika na regulovaní právno-politickej terminológie v slovanských jazykoch*. Poukazuje na činnosť komisie pre vypracovanie právnej terminológie v stredoeurópskych slovanských jazykoch, jej zloženie i metódy práce. Všima si tiež, do akej miery sa P. J. Šafárikovi ako predsedovi komisie podarilo uskutočniť predstavy o maximálnom medzislovanskom jazykovom zblížovaní.

J. Doruľa sa venuje otázke, akým spôsobom spĺňala čeština na Slovensku funkciu literárneho jazyka a do akej miery mohlo jej používanie ovplyvniť proces formovania moderného slovenského národa a jeho jazyka. Autor polemizuje z niektorými tvrdeniami J. Dolníka, podľa ktorých mohla čeština na Slovensku na základe svojej akceptácie ako spisovného jazyka prispieť k jazykovému a národnému zjednoteniu oboch

národov, nakoľko bola akceptovaná ako spisovný jazyk Slovákov. Na otázku, ktorá je zároveň názvom jeho príspevku *Je štúrovská kodifikácia spisovnej slovenčiny odluka?* odpovedá, že Bernolákova i Štúrova kodifikácia boli prirodzeným zavŕšením predchádzajúceho jazykovo-historického vývinu.

Príspevok J. Dolníka *Tradicia češtiny na Slovensku a jej následky* sa venuje postaveniu češtiny v slovenskom prostredí, najmä otázke, prečo sa čeština, napriek tomu, že dlhú dobu plnila úlohu kultúrneho jazyka „neimplantovala do jazykového povedomia Slovákov v role nadstavbového jazyka“. Dôvody vidí autor najmä v tom, že čeština mala vlastnosti, ktoré neboli typické pre slovenčinu. Ako následok silnej tradície češtiny na Slovensku sa však podľa autora vytvoril špecifický sprievodný (sekundárny) príznač slovenčiny, totiž jej otvorenosť voči češtine.

Príspevok P. Žiga – *Koncepcia pravidiel slovenského pravopisu v medzivojnovom období* približuje diskusiu, ktorú na stránkach slovenských novín a časopisov vyvolali kodifikačné snahy v troch vydaniach Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1931, 1939 a 1940. Charakterizuje pozitíva i negatíva jednotlivých kodifikačných reforiem a prináša názory viacerých dobových autorít v oblasti slovenského jazyka (H. Barteka, J. Smreka, J. Škultétyho a ďalších), najmä ich postoj k prenikaniu bohemizmov do oblasti lexiky a tvorenia slov. Ako autor v závere konštatuje, zavádzanie Pravidiel inšpirovaných českým kodifikačným vzorom bolo výrazným stimulom diskusie o slovenskom jazyku a malo za následok prehodnotenie viacerých kodifikačných kritérií.

Referáty M. Nábělkovej (*Slovakizmy v súčasnej češtine*) a M. Pančíkovej (*Niekoľko poznámok k súčasnej slovenskej a českej lexike*) si všímajú problém prenikania slovenskej lexiky do hovorovej a spisovnej češtiny. L. Benčatová porovnáva postavenie češtiny v pedagogickom procese pred rozdelením Česko-Slovenska a po jeho rozdelení, resp. po zavedení nových učebných osnov pre gymnáziá a druhý stupeň ZŠ. J. Mlavec si vo svojom príspevku všima, ako rezonovala problematika slovensko-českých a česko-slovenských vzťahov na letnej škole Studia Akademica Slovaca. Podáva sumár prednášok, ktoré odzneli a boli publikované v zborníku SAS.

Recenzovaný zborník môže vďaka rôznorodosti svojich príspevkov i aktuálnosti použitých metodologických postupov poslúžiť viacerým slavistickým disciplinám ako zdroj cenných poznatkov.

Peter Šoltés

BARANDOVSKÁ-FRANK, V.: Latina jako mezinárodní jazyk

Dobřichovice, KAVA-PECH 1999. 86 s.

Latinčina sa všeobecne považuje za medzinárodný jazyk, čo platí nielen pre jej antickú formu, ale aj pre latinčinu stredoveku a hlavne humanizmu. Z hľadiska interlingvistiky – odboru skúmajúceho vzťahy medzi dvoma národnými jazykmi, či zaoberajúceho sa problematikou medzinárodných umelých jazykov, sa chápe ako jeden z typických príkladov medzinárodných jazykov. Takýto pohľad na zdanlivo mŕtvy jazyk – latinčinu ponúka aj publikácia Věry Barandovskej-Frank *Latina jako mezinárodní jazyk*. Publikácia je zaujímavá tým, že jej prvá časť je prehľadným zhrnutím poznatkov o vývoji latinčiny, jej opodstatnení a používaní v historickom kontexte v rámci kultúrnej Európy. Druhá časť je venovaná možno trochu netradičnému pohľadu na latinčinu ako východisko medzinárodných plánovaných jazykov, zahŕňa množstvo faktografických a štatistických údajov o prístupe k tejto problematike v jednotlivých európskych krajinách

Latinčina dozrela do svojej medzinárodne dorozumievacej funkcie v rôznych politických, etnických a geografických podmienkach, presadila sa tiež v odborných kruhoch ako jazyk referenčný a terminologický, na území rímskeho impéria sa ďalej stala základom pre románske jazyky. Jej historickými predchodcami sú

napr. sanskrt a aramejčina, rovnako ako aj gréčtina, ktorá hrala dôležitú úlohu ako v medzinárodnom dorozumívaní, tak pri formovaní latinčiny samotnej. Všetky spomenuté jazyky vychádzali zo spoločného základu – indoeurópskeho prajazyka. Autorka sa pokúša načrtnúť úlohy, ktoré plnila latinčina v priebehu svojho historického vývoja.

Rozširovanie rímskeho impéria a zjednocovanie rôznych etnických celkov do jednej správnej jednotky malo za následok vytlačanie pôvodných jazykov. Vďaka organizácii miest ako stredísk latinskej kultúry sa v zmysle vytlačania pôvodných jazykov stala latinčina nielen medzinárodným jazykom, ale aj zjednocujúcim prvkom rímskeho impéria. Klasická latinčina sa spoľahlivo zachovala v literárnych pamiatkach, zatiaľ čo jej hovorové štádiá nie sú uspokojivo zachytené. Možno však usudzovať, že vedľa spisovnej – literárnej latinčiny, existovala latinčina spisovná – hovorová čoho priamymi literárnymi dokladmi sú najmä výroky gramatikov a lexikografov zaznamenávajúce rozdiely oproti spisovnej forme za účelom odstránenia ľudového úzu. Novodobým zdrojom poznania vulgárnej – ľudovej latinčiny sú románske jazyky, z ktorých možno na základe poznatkov o fonetických zmenách rekonštruovať pôvodnú podobu.

Teórie o vývoji latinčiny na prelome letopočtov sú doložené v cestopisoch, kronikách, životopisoch svätých a pod. Latinčina ako liturgický jazyk bola zavedená v Ríme v 2. storočí a už v rannom období vzniklo niekoľko prekladov Biblie do latinčiny. Latinčina ako cirkevný jazyk prenikla aj tam, kde sa nepresadila ako jazyk štátny. Po rozdelení rímskej ríše sa jej nástupnícke útvary v západnej polovici latinizovali.

Za karolínskej renesancie došlo k pretvoreniu latinčiny na jazyk, ktorý nebol nikoho materčinou, ale dorozumievacím jazykom tých, ktorí sa ho učili. Stredoveká latinčina sa stala jazykom vzdelancov, zatiaľ čo prostý ľud hovoriaci vtedy už románskymi jazykmi jej nerozumel. Nositelia humanistických ideálov vedome posilňovali záujem o antickú kultúru a vzdelanie, a tým aj o klasický jazyk. popri prenikaní používania národných jazykov aj v literárnej forme, pretrvávajú v tomto období aj snahy o udržanie latinčiny ako fungujúceho komunikačného prostriedku na medzinárodnej úrovni. Úmerne s klesajúcou reputáciou latinčiny od dôb humanizmu sa datujú aj snahy o vytvorenie originálneho medzinárodného jazyka na filozofickom základe. Názznaky interlingvistického pohľadu na jazyk nachádzame už u Descarta a Komenského.

Komenského poznámky na margo latinčiny ako medzinárodného jazyka zakončujú v tejto publikácii úvahy o historickej úlohe latinčiny a zároveň tvoria úvod k úvahám o súčasnosti latinčiny a jej najnovších dejinách. Prvé pokusy o oživenie používania latinčiny, či dokonca jej nové chápanie ako medzinárodného jazyka spadajú na koniec 19. storočia i keď sa začali objavovať už v prvej tretine 19. storočia. Počas prvej polovice 20. storočia vzniklo niekoľko neolatinistických organizácií – najmä v románskych štátoch, ktoré okrem snahy presadzovať vyučovanie latinčiny ako u etnických jazykov – vedúce k získaniu aktívnych znalostí jazyka, organizovali rôzne aktivity na oživenie tohto jazyka – vedecké konferencie, semináre, letné jazykové školy, prezentujú sa v médiách a v literatúre. Pri hodnotení uplatnenia latinčiny v medzinárodných a plánových jazykoch treba predovšetkým konštatovať, že optimálny pre ne je latinsko-románsky základ, vzhľadom na to, že ide o projekty vzťahujúce sa výlučne k európskej civilizácii. Kniha sa končí úvahou o budúcnosti latinčiny ako európskeho jazyka.

Predkladaná publikácia je teda pozoruhodným pokusom zhrnúť dejiny používania latinčiny od jej genézy cez jej stredoveké podoby v kresťanskej a humanistickej kultúre až po vízie futuroológov lingvistiky o jej ďalších osudoch. A práve jej zameranie na budúcnosť jazyka by mohlo byť pre našich filológov zaujímavou inšpiráciou. Ostatne poznanie latinčiny, ako aj starej gréčtiny bolo a malo by byť nevyhnutnosťou pre každého dobrého paleoslavistu.

Angela Škovierová

Konferencia o slovensko-juhoslovanských jazykových, literárnych a kultúrnych vzťahoch

Katedra slovanských filológií UK v Bratislave už tradične organizuje vedecké konferencie venované vzájomným slovensko-slovanským jazykovým, literárnym a kultúrnym vzťahom. V predchádzajúcom období sa odborníci z oblasti jazykovedy, literárnej vedy a histórie venovali vzájomným slovensko-poľským, slovensko-bulharským, slovensko-chorvátskym, slovensko-slovinským a slovensko-českým vzťahom.

V dňoch 10. – 11. mája 2001 sa konala v poradí už 6. konferencia, tentoraz venovaná slovensko-juhoslovanským vzťahom. Na konferencii odznelo 14 referátov, ktoré z diachrónneho, ale i synchronného hľadiska hodnotili vzájomné kontakty dvoch blízkych slovanských národov – srbského a slovenského.

Často skloňované meno Rista Kovijaniča pripomenulo a zdôraznilo účastníkom konferencie jeho prínos v rozvoji vzájomných slovensko-srbských vzťahov, ale ich aj utvrdilo v potrebe utužovať a naďalej rozvíjať dlhoročné hodnotné kontakty v oblasti vedy a kultúry. Osobnosti Rista Kovijaniča venovali svoje príspevky Nebojša Kuzmanović a Emil Horák.

Blok jazykovedných príspevkov na konferencii mapoval problematiku srbskej filológie a aktuálne otázky súčasnej jazykovej a lexikografickej situácie v Juhoslávii, ale aj na Slovensku. Otázkam jazyka boli venované príspevky Pavla Žigu, Emila Horáka, Miroslava Dudka a Radmily Horákovvej.

Literárni vedci sa orientovali predovšetkým na recepciu srbskej dramatickej, prozaickej a básnickej tvorby na slovenskej literárnej scéne. Autormi príspevkov v tejto oblasti boli Ivan Dorovský, Ján Jankovič, Branislav Choma a Alica Kulihová.

Príspevky o vzájomných vzťahoch Matice slovenskej a Matice srbskej, ale aj o Masarykovom vzťahu k Juhoslovanom či národnom a štátnom programe Srbského kniežatstva rozšírili traktované spektrum tém o historický aspekt, a tak konferencia zameraná na vzájomné slovensko-juhoslovanské vzťahy jadrne predstavila minulosť a súčasnosť, ale načrtla aj budúcnosť týchto vzťahov. Autormi referátov s historickou problematikou boli Milan Krajčovič, Michal Eliáš, Ladislav Hladký a Rastislav Popovič.

Príspevky, ktoré odzneli na konferencii, budú publikované v osobitnom zborníku, ktorý sa priradí k doterajším piatim zborníkom zo spomenutých konferencií.

Alica Kulihová

Seminár o slovensko-bieloruských jazykových, literárnych a kultúrnych vzťahoch

Katedra slavistiky Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity otvorila v r. 1997 ako prvá na Slovensku lektorát bieloruského jazyka. Vďaka zvýšenému záujmu študentov o bieloruský jazyk, Bielorusko, jeho jazyk, literatúru a kultúru sa katedra rozhodla otvoriť v školskom roku 2000/2001 štúdium bielorusistiky ako odbornej profilácie v rámci jednodoborovej slavistiky. Pri tejto príležitosti katedra zorganizovala v spolupráci s Literárnym fondom Slovenskej republiky dňa 21. septembra 2000 medzinárodný vedecký seminár *Slovensko-bieloruské jazykové, literárne a kultúrne vzťahy*.

Všetky referáty mali komparatívny charakter a boli zamerané na skúmanie slovensko-bieloruských jazykových, literárnych, historických a kultúrnych vzťahov.

V. Lašuková z Minska, prvá lektorka bieloruského jazyka v Prešove, sa venuje výskumu umeleckého jazyka v ľudových rozprávkach. Na seminári predniesla referát na tému *Bielorusko-slovenské jazykové*

paralely v ľudových rozprávkach. Na základe analýzy vybraných textov poukázala na príbuzné i odlišné javy v používaní obrazných jazykových prostriedkov v bieloruskej a slovenskej ľudovej rozprávke. Z oblasti literárnej komparatistiky bol aj referát P. Vasjučenka, ktorý v kontexte európskeho symbolizmu poukázal na blízkosť poetiky v slovenskej a bieloruskej literatúre začiatkom 20. storočia. O problémoch, s ktorými sa stretáva prekladateľ umeleckého textu zo slovenčiny do bieloruštiny, vo svojom referáte hovoril M. Keňka.

Z domácich účastníkov seminára v oblasti slovensko-bieloruských literárnych vzťahov vystúpil J. Šelepec s príspevkom *Z dejín štúdia bieloruského jazyka a literatúry na Slovensku*. V príspevku podal historický prehľad slovenských prác o Bielorusku a bieloruskej kultúre, literatúre a jazyku od 18. storočia dodnes a konštatoval, že bielorusistika na Slovensku má svoje korene. Dokonca účastníkom seminára poskytol aj svoju bibliografickú publikáciu *Bieloruská literatúra na Slovensku podo roku 1945*. P. Kášu zaujali osudy Daniela Krmana ml., ktorý sa ako evanjelický kňaz na svojej ceste k švédskemu kráľovi Karlovi XII. na začiatku 18. stor. ocitol v Bielorusku, a svoje postrehy o živote na poľsko-bieloruskom pohraničí opísal v knihe *Itenerarium*.

Otázkam slovensko-bieloruských jazykových vzťahov boli venované tri referáty, každý z iného uhla. N. Kisiľová, lektorka bieloruského jazyka na Univerzite Mateja Bella v Banskej Bystrici, predniesla referát na tému *Zhoda historického osudu a jazyková jednota Slovákov a Bielorusov*. Autorka uviedla skutočnosti, ktoré potvrdzujú podobnosť historického osudu slovenského a bieloruského národa od stredoveku po súčasnosť. Pozornosť venovala najmä jazykovej stránke, v ktorej odhaľuje črty jazykovej príbuznosti Slovákov a Bielorusov v neskoršom praslovanskom období, ktoré z areálneho hľadiska boli podmienené príslušnosťou týchto dvoch nesusediacich slovanských jazykov k centrálnoslovanskej oblasti. V. Maslovski, lektor bieloruského jazyka na Prešovskej univerzite, sa vo svojom referáte zaoberal otázkami vyučovania bieloruštiny v cudzom prostredí, pričom okrem metodických postupov vyučovania cudzieho jazyka vyzdvihuje aj význam postupného oboznamovania poslucháčov s dejinami, kultúrou, folklórom a literatúrou daného národa. Tretí referát z oblasti jazykovej typológie predniesla J. Dudášová-Kriššáková, ktorá porovnávala fonologické systémy spisovnej slovenčiny a bieloruštiny. Z jej porovnávaní vyplynuli niektoré zaujímavé zistenia, ktoré súvisia so skutočnosťou, že bieloruština má na jednej strane pomerne veľa spoločných javov s poľštinou, čo je podmienené historicky, a na druhej strane aj s východoslovenskými nárečiami (užskými a sotáckymi), v ktorých sa vyskytujú viaceré petrifikáty.

Niektoré referáty priniesli až objavné informácie. Z. Jackevič v referáte *Slovensko-bieloruské vzťahy v mestských knihách* upozornil na slovenské historické texty z predpisovného obdobia, ktoré sa nachádzajú v Bieloruskom štátnom archíve v Minsku. M. Mušinka, člen Ukrajinskej akadémie vied, priblížil život a dielo významného bieloruského a ukrajinského historika, politika a ekonóma Ivana Ihnatoviča Kraskouského, o ktorom vari málokto vie, že posledné roky života prežil v Bratislave u dcéry Ľudmily Kraskouskej. A práve portrétu jeho dcéry, „*prvej dáme slovenskej archeológie*“, ktorá celý svoj život pracovala v Archeologickom oddelení Slovenského národného múzea v Bratislave, venoval svoj referát M. Trusa.

Hoci medzinárodný vedecký seminár *Slovensko-bieloruské jazykové, literárne a kultúrne vzťahy* prebiehal v komornej atmosfére, bol vydareným slavistickým podujatím, ktoré prinieslo množstvo zaujímavých poznatkov, ale i podnetov pre ďalší výskum slovensko-bieloruských kultúrnych vzťahov.

Zuzana Miškovicová

MENNÝ REGISTER / INDEX OF NAMES

- Agapkina T. A. 179–180
 Alexandrov V. 14, 22
 Ambruš J. 178
 Andričík J. 15
 Andropov N. P. 180
 Aruťunova N. D. 179
 Avksentjev L. G. 120
 Bačinský A. 143, 144
 Báčvarov J. 123, 132
 Baďurík J. 7, 10
 Bahník V. 166
 Bąk S. 33
 Balhar J. 10
 Ballek L. 182
 Baník A. A. 66
 Barač L. 15, 21, 22
 Barandovská-Frank V. 183–184
 Bartaševič G. 14, 22
 Bartek H. 183
 Barth F. 151, 156
 Bartko L. 83, 84
 Bartmiński J. 180
 Bel M. 140
 Belišová J. 151
 Belova O. V. 180
 Benčatová Ľ. 183
 Benedikov L. 78
 Benža M. 75–78, 93, 94
 Beran Z. 181
 Bernalák A. 33
 Besters-Dilger J. 85
 Bičanová K. 151
 Bieńkowska D. 84
 Bilod 36, 46
 Bily I. 79–80
 Binder A. 48
 Blanár V. 5, 10, 24, 29, 33, 72–74, 79–80, 92, 174, 179, 182
 Blossyus L. 89
 Boďanskij O. M. 178, 179
 Bondar N. I. 180
 Bondarko A. V. 125, 132
 Borodina M. A. 60
 Borys, W. 170–172
 Bosák J. 54, 84, 94, 178–179
 Botto J. 66
 Brajčevskij M. J. 27, 28, 29
 Brandner A. 167–168
 Bratulić J. 177, 178
 Brtáň R. 138
 Brtáňová E. 84
 Bučko D. 174
 Budziszewska W. 25, 29
 Buffa F. 31, 33, 115, 118, 119, 120, 174
 Bunganič P. 36, 46
 Burlasová S. 150, 156
 Civjan T. V. 180
 Cleminson R. M. 64, 65, 72
 Cychun H. 92
 Czambel S. 14, 174
 Czyżewski F. 179
 Čajkovskij B. 15
 Čaplovič J. 138
 Čašule V. 61
 Černyšova I. 116
 Červenák A. 181
 Čižmárová M. 114–120
 Čučka P. P. 25, 26, 29
 Dalewska-Greń H. 100, 101, 107
 Damjanović S. 177–178
 Daneš F. 123, 131
 Debnár J. 84
 Dell'Agata G. 180
 Dimitrov S. 55
 Dimitrova S. 60
 Dmitrijev P. A. 180
 Dobrovoľskij V. M. 13
 Dobrovský J. 96, 169
 Dobšinský P. 14, 22
 Dokulil M. 35, 37, 46, 47
 Dolník J. 182, 183
 Dorovský I. 169, 181, 185
 Doruľa J. 5, 10, 83, 87–96, 144, 182
 Ducreux M. E. 86
 Dudášová-Kriššáková J. 97–108, 186
 Dudok M. 182, 185
 Duchnovič A. 144
 Duličenko A. 85, 180
 Duliškovič I. 136
 Ďurčo P. 114, 115, 120
 Ďurica J. 83
 Ďurica M. S. 11
 Dvonč L. 49
 Dzendzelivskij J. 174
 Ebner J. 3, 10
 Eckert R. 180
 Eichler E. 72–74, 79–80
 Eliáš M. 182, 185
 Elschek O. 94
 Elscheková A. 150, 156
 Emirova A. M. 116
 Engels H. 9, 10
 Fančuk V. 84
 Fechtner A. 86
 Ferenciová M. 83–84
 Fiadosik A. 14, 22
 Fiala Z. 8, 10
 Fiodorovskij M. 13
 Fischer E. 72, 73
 Flier M. 93
 Fortinskij F. J. 27, 29
 Frangeš I. 92
 Frimmová E. 84
 Frings Th. 72, 73
 Frolec V. 10
 Fürbach F. 86
 Furdík J. 35, 36, 37, 41, 46, 47
 Gajda S. 85
 Gămulescu D. 93
 Gard P. 169
 Gardzej V. 15
 Garzonio S. 93
 Gašparíková V. 180
 Gavroš N. V. 103
 Gebauer J. 31, 33
 Geitler L. 177
 Georgiev E. 55
 Gerdo A. S. 179
 Gladková H. 85
 Godra M. 178
 Gorjačeva T. V. 179
 Gorškova K. V. 168
 Gregor V. 83, 174
 Grigorjanová T. 48–53, 70, 90
 Grigorović V. 56
 Gura A. V. 180
 Gustavsson S. 11
 Gutschmidt K. 84, 88, 93
 Habovštiak A. 5, 10, 174
 Hadžega V. 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141
 Hadžikonstantinov-Džinot J. 57
 Hamm J. 178
 Hamuljak M. 178
 Hanka V. 178
 Hanudel'ová Z. 174
 Haraksim L. 134, 138, 144
 Hemetek U. 149, 156
 Hercigonja E. 177, 178
 Hey G. 73
 Hildebrand R. 9, 11
 Hilty G. 73
 Hladký L. 185
 Hleba E. 84
 Hodinka A. 64
 Hodža M. M. 66, 178

- Homza M. 92
 Horák E. 54–63, 92,
 168–169,
 177–178, 185
 Horáková R. 185
 Horálek K. 59
 Horecký J. 36, 48,
 122, 132
 Horyna M. 86
 Hugo R. 87
 Hůlek J. 86
 Hurban J. M. 66, 178,
 181
 Hüttl-Folter G. 180
 Hvišč J. 94, 181–183
 Chalačeva S. 122, 132
 Chaloupecký V. 32, 33
 Choma B. 185
 Christov P. 122, 132
 Ilčev S. 175
 Isačenko A. 70, 74, 97,
 98, 102, 107
 Ivančev S. 123, 132
 Ivanova K. 122, 132
 Ivanova N. 175
 Ivanová-Šalingová M.
 132
 Ivčenko A. 118
 Ivić P. 56, 169
 Ivšić S. 177
 Jackanyč J. 89
 Jackeвиč Z. 186
 Jagić V. 56, 177
 Jakimovič A. 15
 Jakobson R. 98, 181
 Jankovič J. 185
 Jaroš P. 182
 Javornik M. 93
 Javorský J. A. 64
 Jermolenko S. 85
 Jireček K. 56
 Jorgen R. 11
 Judák V. 82
 Jug-Kranjecová H.
 166
 Jurančič J. 29
 Kabakov G. I. 180
 Kabakovič A. 13, 22
- Kabašnikau K. 14, 16,
 22
 Kačala J. 46, 49, 74
 Kačič L. 86–87, 89
 Kachlík J. 86
 Kalesný F. 8, 10, 11
 Kalinčiak J. 66, 181
 Kamenská T. 83
 Kamillis J. J. 68
 Karadžić V. 56, 169
 Káša P. 181, 186
 Katitić R. 177
 Kavaleva M. C. 107
 Keipert H. 85
 Keňka M. 186
 Király P. 172–174
 Kiselinovski S. 62
 Kisiaľova N. 186
 Kjuvleva V. 88, 91
 Kloferová S. 8, 9, 11
 Klymčuk F. D. 179
 Kmeťko K. 82
 Kňazevskaja O. A. 180
 Kolas J. 15
 Kollár D. 49, 70, 71,
 108–113
 Kollár J. 178
 Komavec M. 149
 Komenský J. A. 184
 Komlev N. G. 109
 Konapev P. 15, 16
 Kondratovič I. M. 139,
 140, 141, 142
 Koneski B. 57, 59,
 168–169
 Kopecský V. 74
 Kopenev P. I. 22
 Kopitar J. 96, 169
 Korec J. Ch. 82
 Kormaš I. 89
 Kořenský J. 84
 Koška J. 94
 Košková M. 88, 121–
 132
 Kotulič I. 122, 132,
 174
 Kovačev N. 175, 176
 Kovačičová O. 84
- Kovalcsik K. 149
 Kovijanič R. 185
 Kowalská E. 136
 Krajčovič M. 185
 Krajčovič R. 4, 5, 11,
 104, 107
 Kráľ A. 107
 Kralčák Ľ. 166
 Králik Ľ. 5, 11, 80–82,
 94, 170–172,
 175–176
 Krapiva K. K. 104
 Kraskouska Ľ. 186
 Kraskouski I. I. 186
 Krasnovská E. 83, 89,
 90, 94
 Kraus C. 181
 Krčovski J. 57
 Kredátusová J. 35–47
 Krekovičová E. 151,
 154, 156
 Kresánek J. 150, 156
 Krman D. 186
 Kropilák M. 12
 Krošlákova E. 166
 Kučera M. 94
 Kučerová E. 115, 120
 Kühnel P. 73
 Kuchar R. 31–34, 49,
 158–166
 Kulihová A. 185
 Kurimský A. 36, 46
 Kurkina L. V. 180
 Kusá M. 182
 Kuzmanovič N. 185
 Labasová M. 4, 11
 Lacko M. 133, 145,
 146, 173
 Eašuk V. 13–22, 185
 Latta V. 174
 Lekomceva M. I. 99,
 103, 104, 107
 Lekov I. 61
 Lelekač M. 135
 Levkijevska J. J. 180
 Liğič G. A. 180
 Lippay J. 67
 Lipták Š. 33, 88, 90, 91
- Löffler H. 73
 Lopatin V. V. 35, 36, 46,
 47
 Lotko E. 97, 98, 107
 Lúby Š. 87
 Lučkaj M. 136, 137, 144
 Macûrek J. 167
 Macháčková E. 123, 131
 Machek V. 167
 Majowa J. 172
 Majtán M. 10, 12, 33, 49,
 90, 166, 174
 Malura J. 86
 Maretić T. 177
 Marojevič R. 26, 29
 Masár I. 49
 Masárová M. 49
 Maslov J. S. 123, 132
 Maslovski V. 186
 Matejko Ľ. 65, 71–72,
 179–180
 Matula V. 178–179
 Mažejka A. 15, 22
 Mečkovska N. 85
 Medviď-Pachomova S. M.
 23–30
 Melicherčík A. 20, 22
 Merše M. 158–166
 Mickiewicz A. 95
 Mihäilä G. 94
 Michajlov N. A. 180
 Michalcová M. 20, 22
 Michna A. V. 86–87
 Michnevič A. 107
 Mikluš M. 74–75
 Mikulec J. 86
 Miladinov D. 57
 Miladinov K. 57
 Milanja C. 93
 Milčetič I. 177
 Minárik J. 20, 22
 Mínova-Gjurkova L. 55
 Misirkov K. P. 58, 62
 Mistrík J. 10, 11, 48, 49,
 107
 Mišianik J. 20, 22
 Miškovicová Z. 185–186
 Miškovič A. 64, 71

- Mitzka W. 9, 11
Mlacek J. 116, 120, 107, 183
Mladenović A. 180
Mokijenko V. M. 86, 179
Moroškin M. 25, 26, 29
Moskovič V. 179
Moszyński L. 179
Mott P. F. 89
Mrázek R. 167–168
Mucke E. 73
Muhr R. 11
Murgašová A. 87, 89, 90, 91
Mušinka M. 186
Nábělková M. 183
Naumow A. 180
Nazorová A. 92
Nécsey E. 82
Nemcová B. 181
Neščimenko G. 85
Neweklowsky G. 93
Nikolajev N. P. 21, 22
Nižnanský J. 7, 11
Novak F. 158–166
Novák E. 60, 102, 104, 105, 107
Oblak V. 56
Offner G. 4, 11
Oliva K. 174
Olšavský M. M. 138, 139
Ondrejovič S. 4, 11
Ondruš Š. 71, 107, 174
Odran M. 15
Ország J. 66
Padlužny A. I. 104, 106, 107
Palárik J. 182
Palkovič J. 84
Palkovič K. 3, 4, 7, 11
Pančíková M. 183
Paňkevč I. 64, 72, 174
Pásztor J. 82
Pašov P. 123, 132
Pauliny E. 5, 10, 11, 14, 22, 71, 104, 107
Pavlovski B. 93
Peciar Š. 33, 122, 132, 132
Pejčinovič K. 57
Pekar A. V. 68, 134, 144, 145
Pelán J. 86
Perfekčný E. 136
Perniška E. 122, 132
Petřík V. 182
Pettan S. 149
Pietras T. 83
Pivtorak G. 15
Plotnikov A. A. 180
Podolák J. 4, 11
Pogorelov V. 64
Pohl H. D. 3, 9, 11
Pokorný M. 182
Polívka J. 13
Popov K. 55, 61
Popova G. V. 167
Popovič R. 185
Popowska-Taborska, H. 170–172, 180
Pospíšil I. 92, 181
Pospíšil M. 87
Pražák A. 181
Premk F. 158–166
Presniakov J. 15
Prešeren F. 95, 169
Prchala M. 32
Prličev G. 57
Profantová Z. 94
Puškin A. S. 95
Putilov B. N. 180
Radenković L. 180
Radeva P. 175
Ragojša V. 16, 22
Rajačić J. 178
Rajevskij M. F. 178
Rapant D. 66
Repčák J. 65
Reuer B. B. 149, 156, 157
Reyes A. 149
Rice T. 148, 156
Ripka I. 5, 11, 12, 33
Ristecki S. 62
Ristovski B. 62
Robik J. 89
Rojzenzon L. I. 116
Romanov E. R. 13
Rospond S. 25, 29
Rothe H. 180
Rozenplut J. 89
Rudolf R. 5, 11
Runblom H. 11
Rusanovskij V. M. 48
Rusek J. 80–82, 88
Rusinský B. 66
Ruščin P. 83
Ruttkay A. 94
Ružička J. 49
Rymut k. 88
Sabol J. 88, 99, 100, 102, 107
Safronov G. I. 180
Samardžija M. 85
Savický N. 46
Sedakova I. A. 179, 180
Sedlák V. 7, 11, 92, 94
Sekaninová E. 78, 114, 115, 118, 119, 120, 122, 123, 125, 132
Sekulić A. 177
Selimski E. 175–176
Seliščev A. M. 56
Semeš A. 83
Semiažon J. 21, 22
Seržputovskij A. K. 13
Sesarová D. 93
Schmidt L. E. 9, 11
Schrodt R. 3, 11
Schultes A. 11
Schultze J. P. 180
Schwanzer V. 5, 11
Schwarz E. 8, 9, 11
Siatkowski J. 94, 179
Sieger A. 148, 156
Sirmaj A. 139
Skalička V. 98
Skaza A. 93
Skladaná J. 83, 119, 120, 116
Skurat K. U. 100, 103, 107
Sládkovič A. 66
Slaninka M. 139, 140
Slavický T. 86
Slobin M. 149, 156
Smiešková E. 120
Smirnov L. N. 180
Smrek J. 183
Solčiansky A. 83
Sopoliga M. 136
Sreznevskij I. I. 178, 180
Stanislav J. 71, 87, 88
Stanislavová Z. 120, 182
Stanonik M. 180
Staszewski S. 116
Steger H. 73
Stern D. 83
Stieber T. 174
Stich A. 86
Stodola E. 66
Stojkov S. 61
Sugarman J. 148, 156
Suchanek L. 92
Suppan A. 4, 12
Suprun A. E. 180
Sztripszky H. 64, 65, 66
Šabík V. 182
Šafárik P. J. 56, 182
Šakun N. 84
Šapkarev K. 57
Šaur V. 31, 32, 33
Šelepec J. 186
Šembera A. V. 3, 4, 12
Šenšela E. 66
Šikra J. 74
Šikula V. 182
Šima P. 64, 71–72
Šišáková R. 36, 46
Šivic-Dularová A. 92
Škoviera A. 82
Škoviera D. 84
Škovierová A. 83–84, 183–184
Škraba R. 14, 22
Škultéty A. 14
Škultéty J. 66, 183
Šlepeckij A. 135, 142
Šoltés P. 67, 83, 133–146, 181–183

Šrámek R. 4, 6, 9, 12,
 73, 79
 Štefanovičová T. 94
 Štolc J. 174
 Štúr L. 100, 169, 178–
 179
 Šulek B. 81
 Šupuk A. 29
 Švagrovský Š. 64–69,
 71, 172–174
 Tablic B. 181
 Tarasjev A. V. 180
 Tarkovskij A. 180
 Tarlinski P. 84
 Tibenská E. 84–86
 Tichý F. 64
 Tolstaja S. M. 179–
 180
 Tolstoj N. I. 179–180
 Tomčík M. 181
 Toporkov A. L. 180
 Trautmann R. 72, 73
 Trávníček F. 167
 Trifunovič Dž. 180
 Trojepol'skaja N. B.
 90
 Trösterová Z. 167
 Trubačev O. N. 31, 32,
 33, 92, 180
 Trubeckoj N. 180
 Truhlář B. 182
 Trus M. 186
 Udvari I. 64
 Uluchanov J. S. 35,
 36, 46, 47
 Urbancová H. 94, 149,
 150, 154, 156,
 157
 Usačev V. V. 180
 Ušák V. 152, 156
 Vačkova K. 85
 Valencova M. M. 180
 Varcho, Š. 90
 Varsík B. 7, 12
 Vasil' C. 83, 136
 Vasjučenko P. 186
 Vasmer M. 73
 Vašica J. 64
 Vaverčáková K. 84
 Vavřínek V. 88
 Važanová-Horáková J.
 149–157
 Vendina T. I. 179
 Venediktov G. K. 179
 Vereščagin J. M. 180
 Verković S. 56
 Volek T. 86
 Vončina J. 177
 Vráblová T. 83
 Vrazov S. 178
 Vyhonnaja L. C. 101,
 104, 106, 107
 Vychovanec I. 15
 Walla F. 3, 12
 Walther H. 72
 Weingart M. 64, 72
 Wenzel W. 72
 Wiesberger L. 36
 Wiesinger P. 3, 10, 12
 Wollman S. 181
 Worth D. S. 180
 Záborský J. 66
 Zekulin N. 93
 Zelenka M. 93, 181
 Zgusta L. 73
 Zimek R. 74–75
 Zografski P. 57
 Zorivčak P. R. 115, 120
 Žagar M. 178
 Žemberová V. 182
 Žeňuch P. 65, 83, 89,
 94, 133–146
 Žeňuchová K. 84
 Žernosekova M. 15
 Žigo P. 3–12, 71, 183,
 185
 Žilka T. 181
 Živov V. M. 85, 180
 Žinzifov R. 57
 Žukov V. P. 116
 Žurav'ov A. F. 179–180
 Žydovič M. A. 101, 105,
 107